

NEVELÉSTÖRTÉNET folyóirat

2004. ÉVFOLYAM - 1. SZÁM

Felelős kiadó:

SZABÓ PÉTER rektor; főiskolai tanár, tanszékvezető

Szerkesztőbizottság:

SZABÓ PÉTER a szerkesztőbizottság elnöke

AMBRUSNÉ KÉRI KATALIN (Pécs)

BALOGH MIHÁLY (Budapest)

CSURGAI HORVÁTH JÓZSEF (Székesfehérvár)

HORVÁTH MÁRTON (Budapest)

NÉMETH ANDRÁS (Budapest)

KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA (Győr)

PUKÁNSZKY BÉLA (Szeged)

SZABOLCS ÉVA (Budapest)

Nemzetközi tanácsadók:

CHRISTOPH LÜTH (Potsdam, Németország)

LEONCIO VEGA GIL (Salamanca, Spanyolország)

YASSINE ZOUARI (Rouen, Franciaország)

HARALD EICHELBERGER (Wien, Ausztria)

Szakmai támogatók:

MTA Pedagógiai Bizottság Neveléstörténeti Albizottság

MTA Veszprémi Területi Bizottság Neveléstudományi Szakbizottság

Neveléstörténeti Munkabizottsága

Főszerkesztő:

TÖLGYESI JÓZSEF

A szerkesztőség munkatársai:

PAPP JÓZSEF szerkesztő

BESSENYEI JÁNOS technikai szerkesztő

Szerkesztőségi titkár:

ZSARNÓCZAI ERIKA

Fordítás: A Kodolányi János Főiskola Idegennyelvi Lektorátusának tanárai

Szerkesztőség:

Kodolányi János Főiskola

8000 Székesfehérvár, Fürdő u. 1.

HU ISSN 1785-5519

Tanulmányok

A MODERN OKTATÁSI RENDSZER KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KÖZÉPISKOLA 19. SZÁZADI TÖRTÉNETÉRE*

Kelemen Elemér

Az elmúlt 200-250 év talán legjelentősebb, legnagyobb hatású társadalmi változása Európában a modern nemzeti, országos oktatási rendszerek kialakulása, kifejlődése volt. Ez a változás a polgári jellegű gazdasági-társadalmi átalakulás szükségszerű velejárója következménye és eredménye, s egyben napjainkig terjedően a felgyorsuló átalakulás, az ún. modernizáció egyik, talán legfőbb hajtóereje.

A modern oktatási rendszerek történeti előzményét, alapját az európai katolikus (= egyetemes) iskolarendszer, eszmei gyökereit azonban a polgári világszemlélet csíráit hordozó protestantizmus ember- és társadalomfelfogása, az intézményes nevelésnek, az iskolának az egyén és a közösség életében betöltött, meghatározó szerepéről vallott újszerű nézetrendszere jelentette. Luther és követői munkásságához fűződik a modern tömegoktatás teológiai-filozófiai alapvetése és gyakorlati megvalósítása, az anyanyelvű kisiskolával kiegészített, arra épülő modern oktatási rendszer (kisiskola + gimnázium + akadémia, egyetem) szerkezetének kialakulása. Ebben a rendszerben juthatott érvényre a comeniusi pedagógia újszerű nevelésfelfogása: „mindenkit mindenre (mármint minden lényeges dologra és összefüggésre) minden lehetséges módon meg kell tanítani”, mert ez az egyéni tökéletesedés és a társadalmi boldogulás egyedül lehetséges módja.

Ez a gondolat folytatódott és teljeseedett ki a felvilágosodás filozófiájában és pedagógiájában, miszerint a nevelés az egyén és a közösség boldogságának, a „közjónak” (salus publicus) a legfőbb eszköze, éppen ezért a közösség, az állam felelőssége a közoktatásról történő gondolkodás.

Ez a gondolat sajátos formában öltött testet a 18. század második felében Kelet- és Közép-Európa felvilágosult abszolutista monarchiáiban (Poroszországban, Ausztriában és Oroszországban), ahol is a forradalmi változások megelőzésének és a birodalmak megerősítésének, gazdasági, politikai és katonai versenyképességük fokozásának eszközt látták az átfogó modernizációs intézkedések sorába illeszkedő oktatásügyi reformokban. Mária Terézia közismert kijelentése – „Die Schule ist und bleibt ein Politikum” (Az iskola politikum = közügy volt és az is marad) – akár mottója is lehetne ennek a felfogásnak és gyakorlatnak.

Melyek a modern oktatási rendszer jellemző vonásai? Elsősorban a különböző iskolatípusok és -fokozatok összeilleszkedése, egymásra épülése, a képesítési követelmények és képzési szintek összehangolódása, azaz a „rendszerrel válás”. Jellemző továbbá az iskoláztatás kiterjedése (= expanziója) földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt, a tömegessé válás és az iskoláztatás

időtartamának megnövekedése. Ez a folyamat – látványos eredményekkel igazolhatóan (ld. a közép- és felsőfokú oktatást) – napjainkra is jellemző. Megkezdődött a neveléssel hivatásszerűen foglalkozó szakmai csoportok kialakulása, elkülönülése, a képesítési követelmények és a képzési igények mint alkalmazási feltétel meghatározása, azaz a pedagógusmesterség „szakmává válása”, amely együtt járt a szakmai és egzisztenciális érdekeket képviselő szervezetek és orgánumok létrejöttével. Végül – egyéb tényezők mellett – új szereplőként jelent meg az oktatásügyben – az addig kizárólagos szerepet játszó egyházakkal, felekezetekkel szemben, azok tevékenységét esetenként korlátozva, háttérbe szorítva – az állam, amely a jogi és a tartalmi (= tantervi) szabályozás, a növekvő pénzügyi beavatkozás és a modern közigazgatás rendszerébe illeszkedő állami iskolafelügyelet révén mind nagyobb befolyást gyakorolt az iskolára.

Ez utóbbi tekintetben, mármint az állami szerepvállalást illetően jellegzetes eltérések mutatkoztak a decentralizációval jellemezhető angolszász és a központosítás útját járó ún. kontinentális modell között. Térségünkben, mint azt korábban említettem, ez a folyamat erős, meghatározó állami szerepvállalással kezdődött, és ez a későbbiek során is jellemzője maradt az oktatási rendszerek fejlesztésének, fejlődésének.

A magyarországi oktatási rendszer kialakulásának és kezdeti fejlődésnek három történelmi „fordulópontját” említhetjük: Mária Terézia tanügyi intézkedéseit, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc bukását követő önkényuralom iskoláinkat is érintő előírásait, valamint a kiegyezés utáni időszak oktatási rendelkezéseit. Ezek közül elsősorban a középfokú oktatással, a középiskolával kapcsolatos jogszabályokat és azok hatását tekintem át.

Mária Terézia említett rendelkezése, az 1777. évi Ratio Educationis a hazai modern oktatási rendszer kialakulási folyamatának kezdete, az első – de nem utolsó – „kívülről jött” állami beavatkozás, megújulásra készítő „modernizációs kényszer” az európai fejlődéstől számos vonatkozásban elmaradó magyarországi iskolai viszonyok megváltoztatására, radikális átalakítására. A Ratio – az egész rendszert (a gazdaságot, a társadalmat stb.) átfogó intézkedések részeként – a birodalom versenyképességnek növelését, az állampolgárok „minőségének”, munkavégző és alkalmazkodó képességének javítását, erkölcsös, fegyelmezett, készséges és engedelmes alattvalóvá történő nevelésüket szolgálta.

Ezt célozta az iskolarendszer szervezetének és az oktatás-nevelés tartalmának a magyar iskola hagyományaira és szokásaira is tekintő, de azokat számos tekintetben elutasító vagy meghaladó átalakítása. Az egész birodalomban egységesnek elképzelt iskolarendszer alapját – a települési viszonyokhoz igazodóan – az egy-, a két-, illetve a háromtanítós anyanyelvű nemzeti iskolák jelentették. (Ezek sajátos változata volt a nagyobb városok tanítóképzést szolgáló négytanítós, ún. normaiskolája.) A középiskola 3 éves kis- és – a kisközművelődést is magába foglaló – 5 éves nagyiskolára tagolódott. Az így szabályozott egységes közművelődésre épült az akadémiákból és a királyivá minősített – Nagyszombatból Budára telepített – egyeteméből álló felsőoktatás.

Az iskolai oktató-nevelő munka tartalmát a felvilágosodás eszméit és nevelési felfogását tükröző,

korszerű tartalmú, egységes tantervi előírások szabályozták, amelyek ugyanakkor tekintettel voltak a tanulók társadalmi helyzetére, egyéni érdeklődésére és lehetőségeire is. Újszerű vonása volt a királyi rendeletnek, hogy előírásai a megújuló iskolai tevékenység szervezeti, személyi, tárgyi és anyagi feltételeit is szabályozták. (Az ún. királyi katolikus gimnáziumok, a királyi akadémiák és az egyetem működéséhez és fejlesztéséhez felállított Tanulmányi Alap forrását például a megszüntetett jezsuita rend vagyona képezte; a hagyományos egyházi iskolafenntartók mellett a polgári községeket is kötelezték alsó – és középfokú intézményeik támogatására.) Végezetül a királyi rendelet létrehozta az előírások megvalósítását segítő és a végrehajtást ellenőrző állami felügyelet, a királyi felségjogot érvényesíteni képes tanügyigazgatás intézményeit és szervezetét, az ún. tankerületi főigazgatóságokat, amelyek élén – főigazgatóként – a királynő személyes megbízottai álltak. A több irányból is elutasítással fogadott királyi rendelet a királynő, majd II. József halála után érvényét veszítette. Az 1790-91-es országgyűlés szabadabb légkörében számos elhatározás született a hazai oktatásügy önálló rendezésére és törvény a protestáns felekezetek vallás- és iskolaügyi autonómiájáról. Másfél évtizeddel később – az uralkodó és a magyar rendek kölcsönös kompromisszumának eredményeként – kiadásra került az 1806. évi második Ratio Educationis, amely a katolikusok iskolaügyét közvetlenül, a protestáns iskolaügyet közvetetten – saját iskolaügyi szabályzataik útján – alakítva, meghatározta a magyar oktatási rendszer 19. századi fejlődésének irányát.

* * *

A magyar középiskola történetében a következő – radikális – fordulatot az 1848/49-es szabadságharc leverését követő önkényuralom első, a Habsburg-birodalom egészére rendeleti úton kiterjesztett tanügyi intézkedése, az 1849-ben kiadott Organisationsentwurf jelentette; a korszak számos más – gazdasági-pénzügyi, közigazgatási stb. – intézkedéséhez hasonlóan ismét kívülről diktált modernizációs kényszer formájában. A kétarcú rendelkezés egyfelől a 19. századi európai iskolafejlődés addigi eredményeinek, az 1810-es német középiskolai reform tapasztalatainak átvételét és alkalmazását, Ausztria és Magyarország elmaradottabb középfokú oktatásának a megújítását, minőségi javítását célozta. Másfelől azonban leplezetlenül birodalmi célokat szolgált: az egységet, Magyarország betagozódását, sőt – kétségtelenül racionális szempontok alapján – bizonyos mértékű elnémetesítését.

Az Entwurf nagy horderejű iskolaszervezeti változásokat hozott: az addig hatosztályos gimnázium nyolcosztályosra bővítését (4 + 4-es szerkezetben; a négyosztályos változatot al-, a teljes, nyolcosztályos szervezetet főgimnáziumként), a megváltozott gazdasági és társadalmi igényekhez igazodóan a hazai gyakorlatban újnak számító hatosztályos reáliskolát, valamint a gimnáziumi tanulmányok lezárásaként, illetve az egyetemi továbbtanulás előfeltételeként a kötelező gimnáziumi érettségit. (A szigorú aprólékossággal szabályozott írás- és szóbeli vizsgát csak az ún. nyilvánossági joggal rendelkező – azaz a rendelet előírásainak megfelelő – gimnáziumokban lehetett letenni; átmenetileg csak néhány erre kijelölt főgimnázium fogadhatta az „érettségi vizsgálatra” jelentkező ifjakat.)

A szervezeti változásokhoz mélyre ható tartalmi reform társult: a tantervekben nagyobb hangsúlyt – és óraszámot – kapott a matematika, a természettudományok és a modern idegen nyelvek oktatása; a rendelet osztálykeretek között folyó szakrendszerű oktatást írt elő; a tanárok részére képesítési követelményeket határozott meg, s erről ún. tanárvizsgáló bizottságok előtt kellett számot adni 1862-ig, a pesti egyetem tanárvizsgáló bizottságnak felállításáig a bécsi egyetemen.

Számos további intézkedés célozta az iskola működésének, szervezeti rendjének javítását (az igazgatói megbízás szabályozása, osztályfőnöki feladatkör, rendszeres tanári konferenciák, az intézmény társadalmi kapcsolatait segítő iskolatanács, szigorodó felügyelet stb.).

Az Entwurf – érthetően – ellentmondásos fogadtatásra talált Magyarországon. Az 1850-es évek a hiábavaló tiltakozás és ellenállás, valamint a kényszerű – ám egyre inkább a belátáson és az elfogadáson alapuló – alkalmazkodás jegyében teltek. Az alkalmazkodást igencsak megnehezítették az igazodás nehézségei, az előírt személyi, szervezeti megoldások előteremtésének hiányzó pénzügyi előfeltételei. Önmagában is ütközési felületet jelentett a protestáns autonómia fenyegetettsége és az ezt védő – gyakran kikapukat kereső – passzív ellenállás.

* * *

A nemzetállami keretek között kibontakozó polgári átalakulás közjogi alapjait a kiegyezés teremtette meg. Az új helyzethez igazodó nemzeti és polgári művelődéspolitikai irányát Eötvös József határozta meg. Az a meggyőződés vezérelte, hogy a magyar gazdaság és társadalom modernizációjában, a belső politika egyensúlyon alapuló korszerű társadalomirányítás emberi feltételeinek megteremtésében meghatározó szerepe van a nép nevelésének, a szervezett oktatáson alapuló közműveltségnek. A rendszer alapjának a népoktatás reformját tekintette; ezen az alapon képzelte el a közép- és felsőoktatás, valamint a kisdedovás törvények által szabályozott fejlesztését.

A megvalósítás első lépését az 1868. évi népiskolai törvény jelentette, amelynek társadalomfilozófiai és művelődéspolitikai alapelvei meghatározták a következő évtizedek oktatásfejlesztési irányát, zsinórmértékül szolgáltak az oktatási rendszer más területeinek átgondolt és következetes továbbépítéshez. A népoktatási törvény a tankötelezettség és a tanszabadság kényes egyensúlyán és az érdekeltek – egyének és közösségeik – felelős részvételén és együttműködésén alapult. Megőrizte a korábbi intézményfenntartók, az egyházak hagyományos jogait, de – meghatározott esetekben – kiterjesztette ezt az állampolgárok közösségeire, a községekre is. Alapelve volt az állam visszafogott és mértéktartó szerepvállalása, fő funkcióját az igazgatási egyensúly kialakításában és a rendszer törvényi és tartalmi szabályozásában, fejlesztésében látta.

A törvény kedvező hatását néhány látványos statisztikai adattal is igazolhatjuk. A dualizmus évtizedei alatt mintegy a duplájára nőtt a népiskolai tanítók száma, a mindennapi iskolába járás aránya 75-ről 90 százalékra emelkedett, az írni-olvasni tudók esetében – 1869 és 1910 között – 36-ról 68,7 százalékra változott az arány. A törvény tehát megteremtette a modern tömegoktatás intézményrendszerét, bizonyítható hatást gyakorolt a közműveltség és a közgondolkodás fejlődésére. Másik fontos eredménye, hogy lerakta egy dinamikusan fejlődő köz- és felsőoktatási rendszer, mindenekelőtt a középiskola-fejlesztés szilárd alapjait.

A középiskola kérdése, természetesen, már a kiegyezés után napirendre került. Az Entwurf

visszavonását követően, még ha egyes rendelkezései tovább is éltek, meglehetősen anarchikus állapotok mutatkoztak mind az iskolaszervezetet, mind az iskolai műveltséganyagot és a követelményeket tekintve.

Eötvös középiskolai reformtervét, amely az Entwurf által közvetített 4 + 4 évfolyamos német mintával szemben a 4 + 3 + 2 évfolyamos francia modellt követte, a szakmai és a politikai közvélemény egyaránt elutasította. Kezdetben nem járt több sikerrel utóda – és sógora – Trefort Ágoston sem, aki miniszterségének első évtizedében – az érdekeltek makacs és elutasító álláspontja miatt – négyszer kényszerült visszavonni a középiskolára vonatkozó törvénytervezeteit.

A kérdés rendezését ugyanakkor számos körülmény indokolta és sürgette, mindenekelőtt a gazdasági-társadalmi változások hatása a társadalmi munkamegosztás és a differenciálódó munkaerő-piaci igények alakulására. Megnőtt az érdeklődés az ún. reális életpályák valamint a magasabb képzettséget megkövetelő „szellemi” pályák iránt. Az érettségi – több hozzákapcsolódó előnnyel, mint pl. a karpaszományos katonai szolgálat – növekvő társadalmi presztízzsel rendelkezett, belépőt jelentett a polgárosodó „úri középosztályba”. A rendezésnek belső – művelődéspolitikai – indítékai is voltak. Nőtt az alapfokú oktatási intézményekből kikerülő fiatalok száma és továbbtanulási hajlandósága; a bővülő felsőoktatás pedig egyre magasabb követelményt támasztott, aminek következtében mind szembeötlőbbé váltak az egyes gimnáziumok közötti nagy színvonalkülönbségek.

Így születhetett meg végre 1883-ban a középiskoláról szóló XXX. törvénycikk. Melyek voltak ennek a törvénynek a legfontosabb rendelkezései?

A legjelentősebb változás az addig hatosztályos reáliskola „felzárkóztatása” a nyolcosztályos gimnáziumhoz. Az egységesen nyolcévfolyamos középiskola mindkét típusa érettségivel zárult. Igaz, a kétféle érettségi között mind az egyetemi továbbhaladás szempontjából, mind a társadalmi presztízsüket tekintve volt némi különbség. A gimnázium továbbra is a felső középosztály – a hivatalnokok, a szellemi elit – képző intézménye maradt. Nem becsülhető le azonban az érettségivel záruló reáliskola gazdasági és társadalmi haszna sem: utat nyitott a kis- és középpolgárság gyermekei számára a magasabb igényeket támasztó ipari, kereskedelmi, pénzügyi pályák felé, nagy lendületet adva a társadalmi mobilizációnak és az ország gazdasági fejlődésének.

A törvény az eötvösi zsinórmérték szerint rendezte a középiskolák létesítésének és fenntartásának jogosultságát: a nagy hagyománnyal – és sok iskolával – rendelkező felekezetek megőrizték intézményeiket, de új fenntartóként jelenthettek meg az egyének, a társulások és az egyesületek, a helyi – községi, városi – önkormányzatok, a törvényhatóságok, valamint az állam. A sokszínű iskolarendszert egységes állami felügyelet fogta össze; a tartalmi szabályozás és a központi finanszírozás növekvő mértéke, az állami „segélyezés” kiterjesztése folytán erősödő állami befolyással. Ez utóbbi gyakorlat különösen egyes egyházi fenntartású, főként nemzetiségi iskolákat érintett kedvezőtlenül. A törvény szabta személyi és tárgyi feltételeknek ugyanis egyre kevesebb iskola tudott önerőből maradéktalanul megfelelni.

A középiskolák helyzetének törvényi rendezése új típusú tartalmi szabályozással kapcsolódott össze. Különböző mértékben, eltérő előírásokkal, de csaknem minden középiskola számára kötelezővé,

illette követendővé vált az 1879-ben kiadott új középiskolai tanterv. Az új tanterv – a magyar tantervtörténet egyik kimagasló teljesítménye – modern tartalmakat, módszereket, eszközöket vezetett be, némiképpen gyengítette – különösen az 1890-es törvénymódosítás eredményeképpen, amely megszüntette a görög nyelv kötelező oktatását a gimnáziumokban – a hagyományos, klasszikus műveltség pozícióit; teret nyitott – különösen a reáliskolákban – az új matematikai és természettudományos ismeretek, a modern nyelvek és más gyakorlatias ismeretek (ábrázoló geometria, rajz stb.) oktatásának.

A törvény megszabta a középiskolai tanárok képesítési követelményeit és egységesítette képzésüket, amelyben a szaktudományok mellett nagyobb teret kapott a „pedagógium”, a tanári gyakorlatra való felkészítés. Erről az ún. tanárvizsgáló bizottságok előtt kellett a tanárjelölteknek számot adniok. A századfordulóra kiépült a tanárképzés sajátos intézményrendszere is.

A középiskolai törvény ösztönző hatását – végül – néhány statisztikai adattal illusztrálom:

	1857	1895	1914
Középiskolák száma	164	184	229
Tanárok száma	1 633	3 345	4 794
Tanulók száma	35 594	53 048	74 457

* A rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium megalakulásának 150. évfordulója alkalmából – 2003. október 11-én Rimaszombatban – rendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás szerkesztett (és rövidített) változata.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Halász Gábor (2001): Az oktatási rendszer. Bp.

Jáki László – Kardos József – Kelemen Elemér (1996): 1000 éves a magyar iskola. Bp.

Kelemen Elemér (2002): Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon. Bp. (Társadalom és oktatás, 18.)

Horváth Márton (főszerk.) (1988, 1993): A magyar nevelés története. I-II. köt.. Bp.

Nagy Péter Tibor (2002): Hajszálcsovek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon. Bp. (Társadalom és oktatás, 19.)

Tanulmányok**VÉLEMÉNYEK, VITÁK A NEVELÉSRŐL KÉT REFORMKORI FOLYÓIRATUNKBAN****Fehér Katalin**

A 18. század utolsó évtizedeiben kibontakozott hazai magyar nyelvű sajtó már kezdettől fogva rendszeresen foglalkozott pedagógiai témákkal. Első nemzeti nyelven kiadott újságjainkban csakúgy, mint a legrégebb irodalmi és enciklopédikus jellegű folyóiratainkban számos, neveléssel kapcsolatos cikket, közleményt találunk. De míg eleinte inkább csak kisebb-nagyobb közleménnyel találkozunk, a hazai felvilágosodás korának második szakaszától kezdve megszorodtak az elméleti pedagógiai témájú írások, a reformkorban pedig már tudományos igényvel készült pedagógiai tanulmányok is olvashatók. E felvilágosodás- és reformkori periodikákban hatalmas, mindeddig kiaknázatlan forrásanyag rejlik, mely a magyar neveléstörténeti kutatások szempontjából, de egyszersmind folyóirat-irodalmunk jellegének és mélyebb tartalmi megismerésének vonatkozásában is alapvető fontosságú.

Tudományos igényű pedagógiai írásokat több reformkori folyóiratunk közölt. Ezúttal a Tudományos Gyűjtemény és a Felső Magyar Országai Minerva nevelési vonatkozású írásait tekintjük át. A Tudományos Gyűjteményben, első enciklopédikus jellegű fővárosi folyóiratunkban fennállásának huszonnégy éve alatt (1817 és 1841 között) közel száz nevelésügyi kérdésekkel foglalkozó tanulmány olvasható. A Felső Magyar Országai Minerva 1825 és 1836 között jelent meg Kassán Ellingernél, havonta egy füzetben, 1828-ig negyedrétt, 1829-től nyolcadrét formátumban, 5 ív terjedelemben Dessewffy József gróf támogatásával. Ebben a lapban több mint ötven nevelési vonatkozású írást találunk. A kortárs nemzetközi, de elsősorban a német pedagógiaelméleti szakirodalom jeles képviselőinek művei ismertek voltak Magyarországon. A Tudományos Gyűjteményben és a Felső Magyar Országai Minervában publikáló magyar szerzők a filantrópizmus és a neohumanizmus, valamint Pestalozzi pedagógiai eszméit próbálták népszerűsíteni, de törekedtek arra is, hogy a reformkorban olyannyira előtérbe került nemzeti nevelés eszméjével, a magyar tannyelv követelésével ezeket összeegyeztessék. Nem szolgai módon közvetítették tehát a külföldi elméleti pedagógia új áramlatait, hanem igyekeztek azokat a hazai viszonyokra alkalmazni, a hazai igényekhez és elvárásokhoz közelíteni. Mivel Európa nyugati területein a pedagógiai gondolkodás egyre inkább tudományos jelleget öltött és szilárd filozófiai alapokon nyugodott, hazai szerzőink is igyekeztek gondolataikat tudományos rendszerességgel kifejtetni. Áttekintve a Tudományos Gyűjteményben, valamint a Felső Magyar Országai Minervában megjelent nevelésügyi vonatkozású írásokat, három jelentős témacsoportot különíthetünk el. Mindkét lap közölt pedagógiaelméleti írásokat. Ezzel párhuzamosan szintén éveken át, más korabeli lapok mellett mindkettő helyet adott a magyar tanítási nyelvért folyó reformkori küzdelmeket támogató elméleti írásoknak. A Tudományos

Gyűjtemény hasábjain kezdődött 1823-ban az a nagy vihart kiváltó nőnevelési vita, melyre reflektáltak a Felső Magyar Országi Minerva szerzői is. Vélemények a nevelés elméleti kérdéseiről. A reformkori magyar folyóiratok sokat foglalkoztak a művelődés általános, és ezen belül az oktatás-nevelés kérdéseivel. Magda Pál,[1] a sárospataki református kollégium professzora egy cikkében azt fejtegeti[2], hogy műveltségre minden embernek szüksége van, az állam feladata, hogy ezt az összes polgára számára biztosítsa. „Minden ember bölcsességre és erkölcsi tökéletességre teremtett (...) Minden emberből válhat, ha el nem ásattatik talentoma, oly tökéletes, mely az emberi nemzet díszére szolgálhat.” – vallja a szerző. A kultúrából minden egyes embernek részesülnie kell. A kultúra és kulturálódás letéteményese elsősorban az iskola, tehát az emberi tehetségek sokoldalú fejlesztése az iskolák fő feladata. A szerző szerint a kultúra kétféle lehet: testi és lelki. A test kultúrája a testi erők – gyakorlás által történő – fejlesztésétől függ. Ezért német példák nyomán szorgalmazza az iskolai testgyakorlás általános bevezetését a hazai oktatási intézményekben. Szól a lélek kultúrájáról is, mely három területre terjed ki: a szellemre, az erkölcsre és az esztétikára. Szerinte az esztétikai kultúra kifejlesztése a legfontosabb, mely a természet és a művészeti alkotások (irodalom, zene, képzőművészet) elemzése, és a különböző művészeti ágak művelése által bontakozhat ki a leginkább. Az esztétikai kultúrának nagy befolyása van az emberek értelmi és erkölcsi kultúrájára is. A szerző azon az állásponton van, hogy az ép esztétikai érzésű ember, bár még nem éri el a tökéletes humanitást, mégis igen közel jut hozzá. Ezért tartja fontosnak az irodalom, a zene és a képzőművészetek – az eddigieknél szélesebb körű – oktatását a gimnáziumokban. Az iskolában megalapozott szellemi kultúrának Magda Pál szerint szintén nagyon jelentős a szerepe a társadalom fejlődése szempontjából. Mindent meg kell tanítani a fiataloknak, mely az egyén és egyben az állam számára hasznos és szükséges, a humán tudományokat éppúgy, mint a természettudományos ismereteket. Ugyanilyen fontos az erkölcsi kultúra iskolai megalapozása is. Arra kell törekedni a nevelés során, hogy a gyermek ne csak az erkölcsi törvény iránti tiszteletből cselekedjen helyesen, hanem az erkölcsi törvényeket tegye magáévá és belső késztetésből cselekedjen jól. A szerző végső következtetése az, hogy a kultúrát csakis a nevelés által szerezheti meg az ember. A 19. század első felének jeles európai szerzői pedagógiaelméleti írásaikban – filozófiai alapokra támaszkodva – tudományos rendszerességgel foglalkoztak a nevelés céljának megfogalmazásával, a nevelés különböző területeinek körülhatárolásával és egymásra való hatásuk tárgyalásával. Hazai szakembereink is igyekeztek ezt a rendszert a magyar nyelvű pedagógiaelméleti szakirodalomban követni. A hegeli filozófia alapjain áll a Németországban tanult Warga János[3] nagykőrösi professzor, aki a Tudományos Gyűjtemény[4] hasábjain fejtette ki a nevelés elméletére vonatkozó nézeteit. E szerint az emberi lélek kifejlődése, tökéletesedése a tudományos nevelés által történik. Warga a hegeli terminológiát használva mutatja meg, miként emelkedik fel lelkünk a tudat, öntudat és eszmék egymást követő lépcsőin, vázolja „ismerő tehetségünk phaenomenológiai rövid szerkezetét”, majd a „fejtendő lelki tehetségek”, az értelem, érzélem és akarat viszonyáról beszélve megállapítja, hogy a két utóbbi az ismerő tehetségből származik. Az érzés és akarat az „ismerő tehetségre való visszahatás nélkül ferde irányt vesz”. A fejtendő tehetségeknél tehát az értelemé legyen a főszerep. Minthogy a test és a lélek

kölcsönhatásban vannak, a nevelőnek a testre és a különböző lelki tényezőkre egyaránt nagy gondot kell fordítania. Hibáztatja az egyoldalú lelki nevelést, mert a testi erők gyengeségéből számos lelki baj keletkezhet. A testi és a lelki tehetségeket kifejtő eszközök a tudományok. Ide tartoznak az elemi tárgyak: az olvasás, az írás, a számolás, a rajz és alaktan elemei, az erkölcsi elbeszélések, a bibliai történetek, az ének, a vallási ismeretek, továbbá a föld- és természetrajz, a gazdálkodás- és jogismeret. Warga tehát Pestalozzi és a filantropisták nyomán állapítja meg az iskola művelődési anyagát. A tanulás alapja a megértés – vallja a szerző –, tehát azt javasolja, hogy a tárgyakat ne mechanikusan, hanem az értelmet fejlesztő módon tanítsák. A latint később, csak a gimnázium felsőbb osztályaiban kellene tanítani, amikor már az értelem a reáltárgyak tanulása során eléggé kifejlődött. Warga neohumanista szellemben fogalmazza meg az iskola célját is, amikor azt mondja: nem lehet elvárni az iskolától, hogy mindenre megtanítsa és felkészítse, hanem az iskolának szilárd erkölcsi elvekkel és józan, önálló gondolkodással felvértezve kell kibocsátania növendékeit az életbe. Egy Őrhegyi jegyű szerző szerint[5] a nevelésnek hármass feladata van: testi, értelmi és erkölcsi. Helyesen állapítja meg, hogy a három irány nem választható el egymástól, mert kölcsönhatásban vannak. A testi nevelést főleg a testnek a lélekre gyakorolt vonatkozásaiban vizsgálja, az embernevelés sajátos célját az akarat fejlesztésében látja. Kívánja azonban, hogy ez szoros kapcsolatban álljon az értelem képzésével, mivel értelem nélkül senki sem lehet valóban erényes. Nem elég az erkölcsi törvény iránti hajlam: ismerni kell az erkölcs törvényeit. A szerző tehát az erkölcsi nevelésben is az értelem fejlesztésére helyezi a fő hangsúlyt. A szív és ész pallérozására legbiztosabb eszköznek az „észtant” és a vallást tekinti. Minden iskolában tanítani kellene még a számtant, az embertant és a különböző természettudományokat. Ezekkel érhető el a nevelés célja: az erény és boldogság. Kívánja továbbá az állampolgári ismeretek oktatását, hiszen az embernek a társadalom tagjaként erre nagy szüksége van. Egy polgári államban a „közjó és közboldogság” úgy érhető el, ha a tanulók jövőbeli hivatásuknak, foglalkozásuknak megfelelő képzésben részesülnek. Ezért többféle iskolatípust tart szükségesnek: népiskolát, ipariskolát, kereskedelmi iskolát, katonai iskolát, leányiskolákat és a magasabb tudományok tanulására felkészítő iskolákat, vagyis a gimnáziumokat. A nevelés sikere a tanítás módszerétől és eszközeitől is függ. Mint a tárgyak a növendék jövőbeli hivatásához, úgy a módszer is a növendék korához, egyéniségéhez s a tárgyak természetéhez igazodjon. Helyes a szerzőnek az a megállapítása, hogy minden tárgy oktatásának külön módszere van. A tanítást a gyakorlattal kívánja összekötni, gyakorlatias szellemű nevelést sürget. Peterka József orvos[6] a nevelés elméleti kérdéseivel foglalkozó tanulmányában annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a nevelés hatalom, ettől függ az ember sorsának alakulása. Pestalozzi nyomán fogalmazza meg a nevelés célját, amely nem más, mint az erkölcsi tökéletesség, amelyre csak az ösztönök felett való uralkodás által juthat el az ember. Helyesen állapítja meg, hogy a nevelés nem idomítás, hanem a lélekre ható tervszerű és célirányos tevékenység. A szerző, mint orvos, nagy jelentőséget tulajdonít a testi nevelésnek, hangsúlyozza, hogy ez minden egyéb alapja. Kitér a nőnevelés kérdéseire is. Szerinte az édesanya a nevelés talpköve, alapvető meghatározója, ezért olyan fontos, hogy a leányok is megfelelő nemzeti szellemű értelmi és erkölcsi nevelésben részesüljenek. Különösen lényeges ez Magyarországon, ahol

a leányok nagy része külföldi nevelőnők által vezetett intézetekben nevelkedik, ahol a nemzeti szellem nem érvényesülhet. Ángyán János[7] szerint is a nevelés a nemzeti és polgári fejlődés legfőbb eszköze. A kisgyermekkorai nevelés hatása kitörölhetetlen a gyermek lelkéből, és ezért az anyák a nemzet nevelői – vallja. A reformkori folyóiratok, így a Tudományos Gyűjtemény is sokat foglalkozott a nyilvános és a házi nevelés kérdéskörével. A legtöbb szerző a nyilvános iskolai nevelést tartja célravezetőbbnek, hiszen a gyermek itt szerezhet kellő tapasztalatokat a társadalomba való beilleszkedéssel kapcsolatban. Ebben az időszakban azonban a nyilvános iskolázás mellett még jelen volt – különösen főúraink körében – az a gyakorlat, hogy fiaikat otthon neveltették. A leányok túlnyomó többsége pedig egyáltalán nem járt nyilvános iskolába. A házi nevelés elvei, a jó nevelő megválasztásának kritériumai számos szerzőt foglalkoztattak ezekben az években. Kovacsóczy Ádám tanulmányában a házi nevelés során elkövetett hibákról fejtette ki véleményét.[8] Nézete szerint a házi nevelésben mind a szellemi, mind az erkölcsi tulajdonságok fejlesztésének egyformán kell érvényesülnie, hiszen a kettő egysége nyomán fejleszthetünk igazán értékes embert. A szerző nem helyesli a gyermekek elkényeztetését, hibáik elkendőzését. Hangsúlyozza, hogy a gyermek hibáira rá kell mutatni, ha szükséges, dorgálással, sőt büntetéssel kell azokat korigálni. A testi fenyítés alkalmazásától azonban óvja nevelőtársait, felhívja figyelmüket, hogy ahhoz csak elkerülhetetlen esetekben, súlyos erkölcsi vétség elkövetése esetén folyamodjanak. Hangsúlyozza, hogy még a magas társadalmi állású gyermekeket is minden esetben meg kell tanítani a saját személyüket illető hétköznapi teendők ellátására. Elítéli a filantropisták által helyesnek tartott játékos tanulást. Nézete szerint a gyermeknek pontosan tudnia kell, mikor tanul és mikor játszik, bár maga is szükségesnek tartja, hogy a gyermek ne gyötrelmek között, hanem jó hangulatban, kedvvel tanuljon. Szól a házi nevelők sokszor igen megalázó és kiszolgáltatott helyzetéről, több társadalmi megbecsülést követelve nekik. Kovacsóczy cikkének megjelenése után két évvel ismét előkerült a házi nevelés témaköre a Tudományos Gyűjtemény hasábjain. Ferenczy János,[9] aki korábban báró Laffert Vincze fiai, Antal és Ignác mellett házi nevelőként működött, nagy pedagógiaelméleti tájékozottságról valló cikkében,[10] kapcsolódva az előzőekben Kovacsóczy által kifejtett gondolatokhoz, annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a házi nevelők felelőssége óriási, több megbecsülést, a szaktudásuknak megfelelő bánásmódot érdemelnének. Hangsúlyozza, hogy a nevelő tekintélyét a gyermekek előtt a szülőknek is erősíteniük kell. Végigtekintve a nevelés folyamatán, a szerző abból a Rousseau-i elvből indul ki, hogy az első három évben az anyának kell gondozni a gyermeket. Kitér az anyatejjel történő táplálás, a szoros érzelmi kötelék kialakításának fontosságára. Hangsúlyozza, hogy az első években ne alkalmazzunk kényszert a nevelésben, engedjük érvényesülni a gyermek akaratát. Nézete szerint a harmadik életévtől kezdve veheti át a nevelő a kisgyermek nevelését, de természetesen a szülőkkel együttműködve. A nevelés két legfontosabb területéről fejt ki véleményét, az erkölcsi (melybe beletartozik az intellektuális és a morális nevelés), és a természeti (testi) nevelésről. Az erkölcsi nevelés legelső feladata az, hogy a gyermek akaratát úgy formáljuk, hogy a „jóra hajlandóvá” váljon. A nevelőnek el kell érnie, hogy a gyermek engedelmes legyen, de ne kényszer hatására, hanem önként. Ennek egyik eszköze a szoktatás és a jó példa. Az erkölcsi törvényeket korán kell a „gyermek szívébe csepegtetni”. Ezért van szükség arra, hogy erkölcsi

mesék, beszélgetések, példázatok segítségével neveljük. A nevelők és a szülők figyelmébe ajánlja Campe és Salzman ilyen jellegű munkáinak magyar fordításait. Az értelmi nevelésről szólva német szerzők nyomán azt javasolja, hogy a rendszeresség a legfontosabb. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy a tanítás és a játék váltakozzék, a gyermek ne fáradjon el az állandó munkában. Mint a filantropisták követője, Ferenczy nagy figyelmet fordít a testi nevelésre. A „természeti” vagy testi nevelés a testi erők gimnasztikai gyakorlatok és játékok által történő fejlesztéséből áll. A nevelésnek egyik oldalát sem szabad elhanyagolni – vallja –, a harmóniára kell törekedni. Ideálja az ép test és a szilárd erkölcsi jellem. Hazánkban olyan pedagógiai intézmények létrehozását tartja szükségesnek, mint Németországban a Salzman-, és Svájcban a Pestalozzi-félék. A szerző legfőbb érdeme, hogy felismeri a tervszerűség jelentőségét a nevelésben, és a nevelői eljárások elvszerű megalapozását követeli a házi nevelés területén is. Kanya Pál, a pesti evangélikus gimnázium igazgatójának tanulmánya[11] azt fejtegeti, hogy a gyermek nevelésének csecsemőkorban kell kezdődnie. A szülőknek hatalmas a felelőssége, hiszen alapvetően az ő feladatuk a gyermekek nevelése, a házi nevelők és a nyilvános iskolák tanítói csak erre az alapra építhetnek. A szerző Pestalozzi szellemében nyilatkozik a nevelői pályáról, ahol elengedhetetlen a belső elhivatottság. Csakis úgy lehet magas szellemi és erkölcsi tulajdonságokkal felvértezett tanítói kar egy országban, ha nemzeti tanítóképzőket állítanak fel, ahol már a leendő tanítókat is nemzeti szellemben nevelik, és megismertetik őket a legkorszerűbb pedagógiai elvekkel. Bár számos írás foglalkozott a házi nevelés kérdéseivel, a legtöbb reformkori szerző mellett szállt síkra, hogy minden, a magasabb társadalmi osztályokhoz tartozó gyermek nyilvános iskolába járjon, hiszen a házi nevelés során nem, csakis az iskolai közösségben szerezhethet megfelelő tapasztalatot a kortársakkal történő együttlét és együttműködés területén, mely a társadalmi beilleszkedés alapja. A népiskolákban folyó nevelés és oktatás korszerűsítésének kérdése reformkori folyóirataink állandó témája volt. Bár a liberális nemesi ellenzék a reformországgyűléseken folyamatosan napirenden tartotta a népoktatás ügyét, annak alacsony színvonalához, korszerűtlenségéhez nem férhetett kétség. Az egykorú dokumentumok jelzik, hogy országszerte kevés volt a népiskolák száma, a városi iskolákban hatalmas volt a zsúfoltság, olykor 100-120 gyermek tanult egy-egy tanteremben. A tanítók nemcsak pedagógiailag voltak képzetlenek, hanem kiszolgáltatottan, nagy nélkülözésben éltek. Ilyen körülmények között a népiskolákban folyó oktatás színvonala igen alacsony volt, az oktatás tartalma, módszerei rendkívül sok kívánnivalót hagytak maguk után, nem is szólva a nevelésről, melyre a mostoha körülmények miatt aligha jutott idő a legtöbb népiskolában. Csató Pál[12] az elemi nevelés-oktatás elveit sorakoztatja fel a Tudományos Gyűjteményben megjelent tanulmányában.[13] Megállapítja, hogy hazánkban az ifjúság kétharmada nyilvános iskolába jár, egyharmada pedig otthon tanul. Az elemi szintű oktatás hazánkban igen nagy hiányosságokat mutat. A tananyag kiválasztásában alig érvényesül valamiféle tervszerűség, a tanítás módszerei is elavultak, mert értelem nélküli memorizálást követelnek, amely a gyermek kedvét elveszi a tanulástól. A szerző véleménye szerint az oktatásban lépésről lépésre kell haladni. Mivel a 6-12 éves gyermeknél csupán a szemléltető- és emlékezőtehetség fejlődött ki, világos, hogy a gyermek számára az „érzéki ideák” a leghatékonyabbak. A természettudományos tárgyak, a geometria elemei, a számtan, az írás, az

olvasás, az ének és a rajz mind az érzéki ideákra épülnek, tehát fiatalabb korban ezeket kell tanítani. Az erkölcsstan meghaladja a kisgyermeki értelmet – vallja a szerző, és Rousseau nyomán nem helyesli a vallás tanítását sem. 1832-ben jelent meg a Tudományos Gyűjteményben [14] (valószínűleg Guzmics Izidor bakonybéli apát tollából) egy jelentős neveléseméleti tanulmány a falusi gyermekek neveléséről. A szerző megállapítja, hogy hiába jelenik meg rendeletek sora az oktatásügygel kapcsolatban, ha a gyakorlatban szinte semmi haladás nem történik, hiszen nincsenek meg a feltételek. A népnevelés nagyon elhanyagolt állapotban van – vallja a szerző. A falusi gyermekek többsége évente csak két-három hónapig jár iskolába, mert munkájukra számítanak a szülei. Hangsúlyozza, hogy minden egyes polgárnak, így a falusi gyermekeknek is szükségük van a műveltségre, a tudomány a köznép számára is hozzáférhető kell, hogy legyen. A falusi népnek nem elég már az írni-olvasni tudás és a vallás alapvető tanainak ismerete. Szükség van az iskolákban az egészségtani ismeretek, az állat- és növénytan, a földrajz és a hazai történelem tanítására is. Azonban nem elegendő a tananyag kiszélesítése, hanem egy falusi tanítónak azzal is tisztában kell lennie, hogy „a tananyagot mi módon, micsoda eszköz, bánás, reáhatás által lehet” a gyermekeknek a legjobban megtanítani. A szerző sürgeti a jó anyanyelvi tankönyvek bevezetését és több tanítóképző felállítását hazánkban. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik Nagy Károly cikke, [15] aki a természettudományok oktatásának megkezdését már elemi fokon bevezetné. A természettudományok tanításában az asztronómiából kíván kiindulni, és csak ezután következne a lakóhely közvetlen környezetének megismerése. Az egészségtan, a földrajz, a természetrajz, a kémia, a mezőgazdaságtan és a technológia alapjait már a 10-12 éves gyermekeknek is ismerniük kell. A szerző azt vallja, hogy a természettudományok tanulása alkalmassá teszi a gyermeket a társadalmi élet problémáinak a megoldására. Minden tanuló egységesen tanulja meg a mindenki számára hasznos ismereteket, és csak erre az általános alapra építve léphessen tovább a gimnáziumba. A klasszikus nyelvek helyett a modern nyelvek ismeretére, különösen a német nyelvre van szükség. Edvi Illés Pál [16] celldömölki evangélikus lelkész is a népnevelés fejlesztését tartja a nemzet felemelkedése szempontjából a legégetőbb teendőnek. A falusi népiskolák tantárgyai között a legfontosabbak az írás, az olvasás, a számolás, az értelemgyakorlatok, az erkölcsstan, az egyházi és világi énekek. Emellett azonban tanítani kell a fizika, az állat- és növénytan, a földrajz, a polgári törvények, a gazdaságtan, az egészségtan, a hazai történelem alapjait is. Mindegyikből annyit, amennyi a falusi gyermek számára hasznos és megemészthető. A szerző egy későbbi tanulmányában [17] azt hangsúlyozza, hogy az értelmi nevelésnek két fő dologra kell tekintettel lennie: az egyik, hogy a gyermek figyelmét felhívjuk az őt körül vevő dolgokra; a másik, hogy szüntelenen foglalkoztatjuk, akár tanulással, akár játékkal. Az értelmi nevelés célmeghatározásában tehát Pestalozzit követi. Jól látja, hogy a gyermekben lévő aktivitást állandóan ébren kell tartani. Rousseau hatását mutatja az a kívánsága, hogy gyakran rajzoljuk a gyermekek elé az emberek nyomorúságát, vigyük őket szenvedőkhöz, nélkülözőkhöz, „hogy szíveikben részvétet ébresszünk s felkeltsük a segítség vágyát”. Hangsúlyozza azonban, hogy nevelői tapintat nélkül a legjobb módszer is „csak fényes dió marad.” Vagyis Edvi Illés Pál szerint a legjobb módszer is hiábavaló a nem kellően felkészült tanító kezében. Rámutat a tanításban a szubjektív tényező, a nevelő személyisége

nagy fontosságára. Láttuk, hogy a legtöbb reformkori pedagógiai elmélkedő az elemi szintű népoktatás részének tekinti a természettudományok oktatását. Erre az alapra épülhetne a gimnáziumi természettudományos képzés, vallották sokan, annak ellenére, hogy ezekben az években még mindig hangsúlyosan vetődött fel az a kérdés, kell-e egyáltalán a gimnáziumokban reál tárgyakat oktatni, és hogy a humán és reál tárgyak milyen arányban kerüljenek be a tanrendbe. *** Nemcsak az oktatás tartalma, hanem a nevelés és az oktatás módszerei is számos reformkori szerzőt foglalkoztattak. Az oktatás módszereire vonatkozó egykorú nézeteket foglalja össze Székely Sándor A tanítás talptételei című értekezésében.[18] Véleménye szerint csak azt kell tanítani, ami „a gyermek tehetségeihez és életidejéhez van mérsékelve, és ami által célarányos tanítás mellett részvétel serkentetik fel őbenne. Valamig tehát a gyermek még az érzékiség esztendejében van, csak olyan tárgyakkal kell foglalatostkodtatni, mellyek ő benne külső és belső érzést ébresztenek fel, és megfoghatók.”[19] Fel kell kelteni a gyermek érdeklődését is, vallja Székely, hiszen a tanítvány érdeklődése, aktív részvétele nélkül a tanítás „hatós nem lehet”. Kerülni kívánja a tanulásra való kényszerítést, mert „minden tanulás beli kedv megfójtathatik ez által”. A legfontosabbnak azonban azt tartja, hogy „a tanítás minden egyes tárgyaiban a könnyebbekről a nehezebbekre, az áltételes ismeretekről a magasabbakra grádicsonként emelkedjék a tanító, és az erőket célarányosan gyakorolja.”[20] Lovász Imre orvos külön tanulmányban hívja fel a nevelők figyelmét a testi fenyítéssel kapcsolatos problémákra,[21] az iskolás gyermekekkel való szelídebb bánásmódra. Cáfolja azt az általánosan elterjedt nézetet, hogy a testi fenyíték nélkülözhetetlen eszköze a tanulás serkentésének, az erkölcsök javításának, a tanítói tekintély fenntartásának. A testi fenyítéssel együtt járó félelem csak növeli a tanulás iránti ellenszenvet. Tanítóink legtöbbje, nem ismerve a figyelem felkeltésének módját, ennek hiányát testi fenyítéssel akarja pótolni. A szerző nézete szerint szelídebb eszközökkel inkább célt lehet érni. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a testi fenyíték sokféleképpen tehet kárt a gyermek egészségében. A különböző temperamentumú gyermekek különféleképpen reagálnak a verésre. Orvosi szempontból tekintve a kérdést, hibáztatja, hogy iskoláinkban nincs rendszeres testgyakorlás, a tantárgyak között nem szerepel az egészségnevelés. Greskovics Ágoston[22] szerint is nagyon fontos a testnevelés, melyre az eddigieknél sokkal nagyobb figyelmet kell fordítani iskoláinkban. Külön tanulmányban foglalkozik Kun Tamás a nevelés legfontosabb tényezőjével, a nevelővel.[23] A nevelő éljen hivatásának, legyen művelt és tapasztalt. A nevelés nem kézi mesterség, mit néhány száraz szabály követése által mechanikusan lehetne végezni, de nem is kizárólag elméleti tudomány, aminek ismeretét csakis könyvekből lehetne elsajátítani. A neveléstudomány „inkább praktikus, mint teoretikus tudomány” – vallja a szerző, tehát sohasem lehet azt mondani, hogy már ismerjük a nevelés minden titkát. A jó nevelőnek mind elméletileg, mind gyakorlatilag állandóan tökéletesítenie kell magát. Felsorolja a jó nevelő tulajdonságait: gyöngédség, szeretet, béketűrés. A nevelő ne legyen szeszélyes, ne legyen kevély, gúnyolódó. Bölcsen kell jutalmaznia és a büntetni. A fegyelmezésnél tekintetbe kell venni az időt, körülményeket, a gyermek egyéniségét, a tett súlyát. A fenyítés ne váljék mindennapivá, szeszélyből, felhevülten soha ne büntessen a nevelő. A jutalmazás ne legyen gyakori, mert hitelét veszti. Győzze meg a nevelő növendékét arról, hogy a jócselekedet kötelesség, s hogy legnagyobb

jutalom az a tudat, hogy jót tehattünk. A nevelés és oktatás általános elméleti kérdései mellett a lapok és folyóiratok, így a Tudományos Gyűjtemény hasábjain is folyt a küzdelem a reformkor évtizedeiben az iskolai oktatás magyarnyelvűségéért. A reformkorban a magyar nyelvnek a latinnal szemben való uralomra juttatása egyik fő feltétele volt a nemzeti-polgári átalakulásnak, és szorosan összefüggött a függetlenségi törekvésekkel is. Ezért a magyar tanítási nyelv ügye szervesen beépült a liberális nemesi ellenzék politikai programjába. A nyelvújítási mozgalom törekvései, a húszas-harmincas években fejlődésnek induló nemzeti nyelvű tudományosság és szépirodalom előkészítették a magyar nyelvet az új szerep betöltésére. Vita a tanítási nyelv kérdéséről A tanítási nyelv kérdésének vitája nemcsak az országgyűlésen, hanem a sajtó hasábjain is nagy intenzitással folyt. Már az 1820-as évek kezdetén számos cikk és tanulmány látott napvilágot újságjainkban és folyóiratainkban, melyek a magyar nyelv kérdésével általában, és ezzel összefüggésben a magyar tannyelv bevezetésének szükségességével foglalkoztak. Az egyik ilyen, vitaindító programcikknek is beillő tanulmány [24] Mednyánszky Alajos írása, amely a Tudományos Gyűjtemény 1822-i évfolyamában jelent meg. A későbbiek során a magyar közoktatásügy reformtervezetében is közreműködő művelődéspolitikus felhívást intéz kora értelmiségéhez és felszólítja őket, fejtsek ki véleményüket a folyóirat hasábjain a magyar nyelv „kiterjesztéséről”. Mednyánszky már 1822-ben kritikusan vázolja a korabeli magyar középiskolák tanulmányi viszonyait, ahol minden tárgyat, köztük a heti két órában oktatott magyar nyelvtant is latinul tanítják. Ugyanakkor külföldi – német, angol és francia – példákkal bizonyítja az anyanyelven folyó képzés hatékonyságát. Kiemeli, hogy ezekben az országokban az összes tárgyat nemzeti nyelven oktatják. Elismeréssel nyilatkozik a hazai református kollégiumokról, ahol már sok tárgyat magyarul oktatnak. Mednyánszky szerint a hazai oktatásügy fejlődésének elsőrendű feltétele a magyar tanítási nyelv bevezetése az iskoláinkban. Az összes tantárgy magyarul történő oktatását szorgalmazza. Miként e korban a nemzeti nyelv ügyéért küzdők közül oly sokan, Mednyánszky is híve a klasszikus műveltségnek, annak megszerzését fontosnak tartja, de elsőrendű feladatként jelöli meg oktatáspolitikusaink számára azt, hogy iskoláinkban a magyar tannyelv kerüljön bevezetésre. „Mi akadályozhatta többek közt tudománybeli tökéletesedését a magyarnak?” [25] – teszi fel a kérdést Terhes Sámuel református lelkész [26] a Felső Magyar Országai Minervában. Nézete szerint ennek oka iskolarendszerünk elmaradottsága, a természettudományok megfelelő szintű oktatásának hiánya, de elsősorban a latin tanítási nyelv. Az írás hű tükrö az 1820-as években fellendülő latin elleni hangulatnak. A szatirikus cikk jó bepillantást nyújt abba a szerepbe, melyet a latin – a falusi iskolától kezdve az akadémiáig – iskolarendszerünkben játszott és abba a tanítás-nevelési szellemben, mely az időkét már csak nálunk uralkodott. Míg a fejlett európai országokban a tudományok és az irodalom nyelve egy évszázad óta a nemzeti nyelv, addig hazánkban a latin nyelven történő iskolai oktatás gátolja a fejlődést, ez tudománybeli haladásunk legfőbb akadálya – vallja a szerző, majd így folytatja: „Gyönyörködöm ugyan én magam is a Deák literatúrában, de azt ki nem állhatom, hogy szép Magyar nyelvemet eltolja helyéről. Bosszankodom, hogy egy tisztos megholt Római Matrónát bebalzsamoz, bíbor ruhába öltöztet, sirat szüntelen a Magyar, élő, szelíd, ártatlan édes anyjáról annyira elfeledkeznek, kihogy az kéntelen rongyosan koldúlni, s megvettetésben élni.” A lélekölő, hosszú ideig tartó latin

tanulmányok elfojtják az önálló gondolkodásra való törekvést, sőt elveszik az ifjak kedvét a tanulástól, a tudományok művelésétől. A megoldást a szerző az európai népek követésében látja. A magyar iskolákban az anyanyelv legyen a tanítás nyelve, minden tantárgyat tanítsanak magyarul. A holt nyelvek helyett az ifjak tanuljanak természettudományokat, matematikát, egészségtant. Ezentúl megfordítva legyen, hirdeti Terhes Sámuel a filantropista szerzők gondolatait ismételve: a természettudományok legyenek a főtárgyak; a nyelveket pedig csak mellékesen tanítsák az iskolákban. Ha ez megvalósul, a tudományokat művelő ifjak száma is emelkedni fog hazánkban. Némethy Pál kassai prédikátor mindezekkel összefüggésben annak tulajdonítja a magyarok műveltségének külföldi lebecsülését A Magyar Műveltség alacsonyíttatása külföldön[27] című cikkében (mely a drezdai Abendzeitung 1832. évi 140. számában megjelent Magyarország műveltségi állapotáról szóló cikkre történő válasz), hogy az iskolákban nem készítik fel az ifjakat a tudományok művelésére, hiszen a tanulási idő nagy részét a holt nyelvek tanításra fordítják. A magyar nyelv fejletlen, kevés a nemzeti nyelven megjelenő könyv, újság, kevés a magyarul olvasó ember, hiszen a városi polgárok nagy része német anyanyelvű. A szerző nézete szerint az fejleszteni leginkább a magyar nyelvet, ha több újság és folyóirat, több könyv jelenhetne meg nemzeti nyelvünkön, ha kevesebb időt vesztegetnének az iskolákban a latin oktatására, ha a tanítás nyelve a magyar lenne. Miklós László[28] professzor, aki felsőbb tanulmányait Göttingenben végezte, és húsz éven át, 1820 és 1840 között oktatott Sárospatakon politikát és államtant, bár elismerte a magyar tannyelv bevezetésének szükségességét és halaszthatatlanságát, mégis egész életén át küzdött a klasszikus nyelvek létjogosultságának ügyéért. Terhes Sámuelnek a klasszikus gimnázium ellen intézett támadását megfontolandó érvekkel utasította vissza a Felső Magyar Országai Minerva hasábjain[29]. Elveit a német neohumanizmus eszmevilágából merítette. Tiltakozik az ellen, hogy a filológiai, történelmi tanulmányok és a természettudományok között mesterséges ellentétet támasszunk. Ezek kiegészítik egymást – vallja. Nem igaz, hogy a nyelvi ismeret csak a tudományos pályákra készülőknek szükséges. Helytelen lenne a „reális oskolák” megszervezése, mert ezek csak egyoldalú műveltséget nyújthatnak, hiszen ezek ipari és kereskedelmi pályákra előkészítő szakiskolák, nem általános műveltséget nyújtó intézmények. Mély és igazi műveltséget, melyre minden magyar ifjúnak szüksége van, csakis a gimnáziumok adhatnak. Nézete szerint a gimnázium nem zárja ki a reáltudományokat, hiszen azok is igen fontosak, de a klasszikus nyelvek emiatt nem kerülhetnek hátrányba. Ezt sok érv igazolja. Először is, az emlékezőtehetséget csakis a nyelvtanulás fejleszti kellőképpen, emellett ez szoktatja a gyermeket legjobban a rendszeres munkára. Ugyanakkor, aki ifjú korában a nyelvtanulást elmulasztja, később sohasem pótolhatja, míg egyéb ismereteket később is megszerezhet, annál is inkább, mert a nyelvek által kicsiszolt elme bármely területen gyorsan képes új ismeretek megszerzésére. Végül a klasszikus nyelvek ismerete nélkül nincs alapos tudományosság, csak dilettantizmus, vallja a szerző. A sárospataki professzor szerint egy-egy tudomány mélyebb művelése föltételezi a tudomány addigi történeti fejlődésének alapos és forrásszerű ismeretét, ez pedig lehetetlen a klasszikus nyelvek ismerete nélkül. Miklós László a gimnázium feladatát Herder nyomán a következőképpen határozza meg: „A szelíd tudományoknak (humaniora) mindazt fel kell ébreszteni, ápolgatni, erősíteni az ifjúban, ami az igazi emberiség

bélyegét reányomja, ami az önérzetét, erkölcsiségét, képzését és közönséges kiformáltatását, egyszóval humanitását előmozdítja.” Kiemeli, hogy „a klasszikusok tanulását úgy kell intézni, hogy azáltal az erkölcsi és esztétikai érzés, két faktora a humanitásnak, mindinkább kifejtessék.”[30]

Elítéli Terhes Sámuel kívánalmát, hogy a klasszikusokat csak mellékesen tanítsák gimnáziumainkban. Lehetetlen ilyen sorsra kárhoztatni azt a tudományt, melyből az egész európai kultúra eredt, és amelynek tanulása mellett a nemzeti nyelv éppen úgy tökéletesedhetik, mint más művelt nemzeteknél. Legyen az oktatás nyelve magyar, hangsúlyozza a professzor, emellett szépen virágozhatnak az iskolában a klasszikus irodalmi műveltség is. Esztelenség volna arra törekedni, hogy a gimnáziumok tantervében ne szerepeljenek a természettudományos ismeretek, de ezeknek itt csak az alapjai adhatók elő. Úgy kell tanítani a természettudományokat, hogy az ifjú érdeklődését felkeltsük a terület iránt, de a természettudományok alapos és rendszeres tanítására csak az akadémián kerüljön sor. A nyelvtanulás se merüljön ki száraz grammatizálásban, hanem elsősorban a klasszikus írók olvasása és magyarázata álljon a középpontban. Kiss Sámuel 1827-ben közzétett értekezésében kifejti,[31] hogy a magyarság leginkább a nevelés terén maradt hátra az európai nemzetek sorában. Hogy mi ennek az oka? Az hogy „a latán nyelvnek olly igen rabjai vagyunk” – vallja. A szerző tehát kárhoztatja a latin nyelv iskolai egyeduralmát. Nézete szerint felesleges kint jelent a gyermekeknek a latin tannyelv. „Magyarul kellene az iskolákban tanítani” – követeli. Az a véleménye, hogy a latin nyelv tanítását a retorikai osztályban kellene kezdeni, tehát semmiképpen sem nyolc éves korban. A szerző a Herder-féle középiskola híve, amelyben a latin nélküli alapépítmény fölé emelkedik humanisztikus tagozat. A latin nyelv tanításának célja a nagy klasszikus írók megismertetése. Az erkölcsi nevelés hiányosságait is a latin nyelv helytelen oktatására vezeti vissza Kiss Sámuel. Ifjaink durvák és nyersegek és ezt magyarosnak tartják. Nincs bennük „finom esztétikai érzés s nemes indulat”. Hiába tanulják sok-sok éven át a latin nyelvet –, nem olvassák a klasszikusokat, hirdeti a neohumanista elveket valló magyar pedagógus. Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik Antal Mihály Gondolatok honni Magyar nyelvünk terjesztésének némelly eszközeiről című tanulmánya,[32] melyben arról ír, hogy jobban terjedne, fejlődne a honi nyelv, ha az ifjúság legalább néhány tantárgyat magyarul tanulhatna. Szomorúan állapítja meg, hogy gimnáziumainkban a magyar nyelv grammatikáját is latinul tanulják a magyar ifjak. Helyesli Mednyánszky Alajosnak azt a javaslatát, hogy a nemzeti nyelven való tanítás már az első osztályokban elkezdődne néhány tárgy esetében, majd a magyarul oktatott tárgyak száma szaporodna. De Antal Mihály ennél tovább lépne. Nézete szerint semmi sem indokolja azt, hogy az egyetemi szintű jogi és orvosi tanulmányok ne folyhassanak magyarul. „Polgári létünk boldogsága kívánja törvényeinket minél közönségesebben tudni, így van ez az orvosi tudományokkal is testi létünkre nézve... Nincs tudomány, melyet ártana élő nyelven tanítani, nemzeti nyelvünk pedig képes a műveltségnek tetemes elfogadására.”[33] – vallja határozottan a szerző. 1828-ban Czuczor Gergely - aki ebben az időben gimnáziumi tanárként működött -, A Magyar Nyelv állapotja Gymnasiumainkban című sokat idézett tanulmányában[34] megismétli és összegezi a fentieket. Czuczor Gergely nem helyesli a latin nyelvnek az iskolákból való kiiktatását, de azzal sem ért egyet, hogy a nemzeti nyelvet csak mint egy mellékes tárgyat tanítsák. „Soha egy szándékban nem

voltam, s nem is lehetek azokkal, kik a római nyelvet vagy kiirtani iskoláinkból, vagy csak félszegűen tanítani javalják; ... de ugyan azokkal sem tarthatok, kik elegendőnek vélik, ha nemzeti nyelvünk csak futólag, minden nagyobb gond és sürgetés nélkül, mintegy függelék gyanánt terjesztetik olykor ifjaink elébe, nem különben valamely idegen plántánál, melyet midőn írottképen szemlélünk sem virágja illatját, sem gyümölcse ízét nem érezhetjük.”[35] A szerző ismerteti a magyar nyelv iskolai oktatásának 1791 utáni helyzetét, valamint a II. Ratio hiányosságait. Nagyon elítéli, hogy csak heti két órában tanítja a gimnázium a magyar nyelvet. Az órákon az osztályok tanulói együtt tanulnak egy teremben, így a hatékonyság nem is lehet magas. Milyen a magyar nyelv sorsa iskoláinkban? -teszi fel a kérdést. „Taníttatnak reá deákjaink, sőt mondhatom, kínoztatnak a száraz Grammatika tanulásával, de mind ennek maiglan igen csekély sikerét láthattuk”[36]. A sikertelenség okai között emlegeti a jó nyelvtanok hiányát, valamint a tanításban tapasztalható rendszertelenséget. Helyteleníti iskoláink azon eljárását, hogy a hazai és kortárs írók ismertetésére nem fordít kellő gondot. A száraz grammatizálás miatt „nyelvünk virága illatát sem gyümölcsét” nem érzi az ifjú. Czuczor nagyon elítéli, hogy a magyar irodalmat nem oktatják az iskolában. Ő is az elsők között van, akik követelik a kortárs magyar költők és írók tárgyalását a gimnáziumban. Károsnak tartja, a korabeli iskolákban még általános szokást, hogy a tanulóknak latinul kell egymással beszélni. Czuczor utal Mednyánszky 1822-es tanulmányára, elfogadja javaslatait. A tanulókat magyarul kellene tanítani minden tantárgyra, magyarul kellene egymással társalogniuk, meg kellene ismerniük a magyar irodalmat. Mindez hamarosan szép eredményt hozna, vallja a költő. Horváth József Elek tanár[37] kora iskolai nevelésének problémáiról ír a Tudományos Gyűjtemény 1829. évfolyamában. Erőteljesen elítéli a nemzeti iskolai latin tanítást, hiszen hat-hétévi tanulás után a tanulók latinul sem írni, sem beszélni nem tudnak. Ennek a szerző szerint elsősorban az az oka, hogy a latin nyelvtant is latinul oktatják. Horváth követeli, hogy a latin nyelvtant magyarul tanítsák a hazai iskolákban. Külföldi példákra hivatkozik, ahol anyanyelven tanítják a latint és ily módon eredményesebbnek tűnik az oktatás. Külföldön célszerűen tanítják a latint, mert ott nem a száraz grammatizálás az uralkodó módszer, hanem a klasszikus írók műveinek alapos megismerése a cél. A szerző a neohumanisták, főleg Herder nyomán azt kívánja, hogy azoknak, akik az alsóbb osztályok elvégzése után gyakorlati pályára lépnek, a latin helyett szükségesebb és hasznosabb ismereteket tanítsanak az iskolákban. Az alapfokú oktatást a szerző tehát latin nélkül képzele el, és ezt követően az ötödik iskolai évtől kezdve tanulnának a gyermekek latint, de más módszerrel, mint eddig. A nemzeti művelődésnek azonban legfontosabb eszköze a magyar nyelv alapos tudása. Éppen ezért van szükség magyar tannyelvre az iskolában és jó magyar nyelvű tankönyvek kiadására minden tantárgyból. Edvi Illés Pál azt írja egy tanulmányában,[38] hogy már az örök értékű klasszikusok kedvéért is érdemes tanulni a latin nyelvet. Hibáztatja azonban a latin tanítási nyelvet és főleg azt, ahogyan hazánkban a latin nyelvet tanítják. Neohumanista szellemben fogalmazza meg azt a kívánságát, hogy kezdőknek minél kevesebb nyelvtant tanítsanak. Helytelennek tartja azt az eljárást, hogy a gyermekekkel előbb betanultatják a szabályokat, amiket pedig példákból kellene levezetni. Nézete szerint holt nyelvet nem lehet, de nem is kell az elemi iskolákban tanítani. Sürgeti, hogy előbb anyanyelve nyelvtanát tanulja a gyermek s csak azután a latin grammatikát. Edvi Illés

Pál is, hasonlóan kortársaihoz, erőteljesen hangsúlyozza azt a kívánságot, hogy vezessék be a magyar tannyelvet iskoláinkban. Széchy Ágoston Imre piarista lelkész, aki a bécsújhelyi katonai akadémián a magyar nyelv tanáraként működött, az anyanyelv tanítása szükségéről szól Pestalozzi szellemében, a Tudományos Gyűjtemény hasábjain.[39] A sikeres oktatás feltételeit Pestalozzi nyomán a következőképpen állapítja meg Széchy Ágoston: az oktatás során igen lényeges az analízis és szintézis összekapcsolása, a fokozatosság. Mivel a fogalmak képzése és közlése szavak által megy végbe, a tanulónak érteni kell a tanítás nyelvét. A szerző szerint a 9-10 éves gyermekek még nem tudnak sokáig figyelni, anyanyelvükön is - szerinte - csak gépiesen, minden gondolkodás nélkül beszélnek. Ezért az iskolába kerülő gyermekeket mindenekelőtt a tanulásra kell képessé tenni, azaz arra kell törekedni, hogy az anyanyelvet kellően értsék. A nyelvet úgy kell tanítani, hogy a gyermekek a beszéd által gondolkodni, a gondolkodás által beszélni tanuljanak. Vagyis a szerző a Pestalozzi-féle beszéd- és értelemgyakorlatok meghonosítását kívánja hazai iskolákban. Ez azonban csak anyanyelven valósítható meg. A latin és görög nyelv erre nem alkalmas, tanításuk az anyanyelv ismerete nélkül csak idővesztés. A szemléltetés elvének a nyelvtanításban is érvényesülni kell. Az iskolában mindennek ellenkezője történik, a módszert a szerző „szellem-tikkasztónak” nevezi. Több ismeretet nyerne az ifjúság, ha az elemi iskolákban az anyanyelvet célszerűen tanítanák. Vita a nőnevelésről

A Tudományos Gyűjtemény az elméleti pedagógiai és az anyanyelven történő oktatást követelő tanulmányok közzététele mellett a korszak egy másik igen fontos pedagógiai kérdését – a nőnevelés reformjának szükségességét – feszegető írásoknak is teret adott. Az 1820-as évek elején, előbb a Tudományos Gyűjtemény, majd más folyóiratok hasábjain indult nőnevelési vita éveken át tartott. Sokféle vélemény fogalmazódott meg a nők hivatásával, közéleti szereplésével, magasabb fokú művelődésével kapcsolatban. A hozzászólók legfőbb érdeme az, hogy felhívták a figyelmet erre a fontos kérdésre. A Tudományos Gyűjteményben a nőkérdéssel foglalkozó írások sorát 1821-ben Szép János tanulmánya nyitja meg, melynek címe: Elmélkedés az Aszszonyi Nem Taníttatásáról.[40] A szerző régebbi és a kortárs szakirodalom alapján azt próbálja bizonyítani, hogy a nők is képesek ugyanazokat az ismereteket befogadni, mint a férfiak. Véleménye szerint: „Testi és lelki, vagy elmebeli tehetségökre nézve nem alábbvalók az Aszszonyok a férfiaknál. Olyan lélek, olyan ész lakik az Aszszonyokban, mint a férfiakban.”[41] Hosszadalmasan bizonygatja, hogy már kisgyermekkorban azonos képzést kell biztosítani a fiúknak és a lányoknak, hogy a későbbiekben a tehetséges lányok a tudományok és művészetek különböző területein ugyanúgy kibontakoztathassák képességeiket, mint a fiúk. Számos példát hoz arra, hogy külföldön ugyanúgy, mint hazánkban, vannak képzett, tudományokat művelő nők. A következő évben, 1822-ben a Hasznos Mulatságok című lap hasábjain látott napvilágot Kultsár István cikke A Leánykák házi neveléséről címmel.[42] Kifogásolja, hogy a leányok és asszonyok már nem elégszenek meg a csendes visszavonult házi élettel, otthoni foglalatosságokkal. A nők mulatságokba járnak, a pipere, a tánc, a regények olvasása köti le idejüket. A szerző véleménye szerint ennek a helytelen nevelés az oka. A leányokat otthon kell nevelni – vallja. Elég, ha az elemi ismereteket elsajátítják, ezeken kívül csak a házi teendőket kell nekik alaposan megtanulniuk, másra nincs is szükség. A szerző mélyszégesen elítéli a hazánkban

külföldiek által fenntartott divatos leánynevelő intézeteket, melyekben semmi hasznos ismeretre nem tesznek szert a növendékek, „de a haza Nyelvét, a Magyarot sem tanulják meg”. Takáts Éva, Karacs Ferenc rézmetsző felesége a Tudományos Gyűjteményben Kultsár István cikkéből kiindulva[43] fejtette ki véleményét a kérdéstről. Kultsár véleményétől eltérően nem a lányok otthoni neveltetésében látja a problémák megoldását, hanem a nemzet tulajdonában lévő, korszerű ismereteket anyanyelven oktató nevelőintézetekben. Ő is elítéli kora divatos, a külföldiek által fenntartott intézeteit. Takáts Éva tehát „a polgári szerkesztésű”, „nemzeti karakterrel bíró” intézetek felállítását sürgeti, melyekben magyar anyanyelvű tanárok magyarul tanítanak. Véleménye szerint ezekben az intézetekben elme kiművelésére, a szív formálására és művészi ízlés kifejlesztésére kell törekedni. Nem írt arról, milyen anyagi forrásokból valósíthatóak meg a nemzeti nőnevelő intézetek, de leánya, Karacs Teréz visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy édesanyjának voltak erre vonatkozó elképzelései, melyeket családi, baráti körben gyakran fejtegetett. Azt kívánta, adóztassanak meg minden 30 és 50 év közötti agglegényt, elsősorban a katolikus papságot és a hadsereg tisztjeit, és ebből az összegből hozzanak létre leányok nevelésére szolgáló intézeteket.[44] Takáts Éva a következő évben még két írást adott közre a Tudományos Gyűjteményben a nők művelődésének kérdéseiről.[45] Ezekben művelt nőtársait írói munkára buzdítja. A főrangú hölgyek figyelmét felhívja arra, hogy ne a jótékonykodás és a szegényeknek való alamizsnaosztás legyen a fő tevékenységük, hanem mentsek meg a szegényeket attól, hogy erre rászoruljanak. Építtessenek iskolákat, ahol képzett iskolamesterek vezetésével minden 7-12 éves fiú és leány az elemi ismeretek mellett a háziipari és a földműveléssel kapcsolatos összes gyakorlati ismeretet megszerezheti. Takáts Éva forradalminak számító nézetei heves ellenállást váltottak ki. Egy névtelen szerző erőteljesen fellépett a nők közéleti, irodalmi törekvéseivel szemben.[46] Véleménye szerint a nő ne lépjen ki a számára rendelt körből, „A pennát bízza a férfijakra, a Könyvirók, Criticusok sorába ne törekedjék. Jusson eszébe a páva tollba öltözött Szajkó....Ne kössön fegyvert az oldalára, se ne politizáljon: hanem neveljen Gracchusokat a Hazának.” A cikk megjelenését követően olyan szerteágazó és heves vita indult meg, amely évekig lázban tartotta a reformkori közvéleményt. Takáts Éva is válaszolt a támadásra.[47] Éles hangon ítéli el azokat, akik a nők művelődéshez való jogát megkérdőjelezzik. Támadja azokat a férfiakat, akik kizárólag feleséget és anyát kívánnak látni a nőkben, nem pedig gondolkodó, értelmes művelt lényt. Sötét képet fest azokról a nőtársairól, akik képtelenek önálló gondolkodásra, akiknek összes idejét csak a háztartás és a gyermeknevelés tölti ki, akik semmi más iránt nem érdeklődnek. Bebizonyítja, hogy az ilyen műveletlen, szűklátókörű nők még alapvető feladatukat, a gyermeknevelést is rosszul végzik: „Az olyan asszonyoknak gyermek nevelése, a kiknek gondolkodások csak a házi körben határozatnak, nem lehet kívánni, hogy tovább menjen a testi nevelésnél. Rendszerint csak annyira is szoktak menni ebben, hogy gyermekeiket jól meghízlalják, mert felőlök való gondoskodások nem igen mehet feljebb annál, hogy ételek és tiszta ruhájok legyen, mikor szükséges, és a kotsi el ne tapodja, vagy a kutba ne essenek.” Takáts Éva szerint a bajok gyökere az, hogy nincsenek hazánkban olyan leánynevelő intézetek, iskolák, amelyek korszerű műveltséget nyújtanának a leányok számára. 1826-ban és a következő évben egyre többen kapcsolódtak be a nők művelődési jogairól folyó vitába. Egy névtelen szerző lelkes hangon követeli a

nők nemzeti szellemű nevelését, magasabb szintű képzését.[48] Egy másik szerző, Sebestyén Gábor a Szentírásból kiválasztott szövegek alapján azt próbálta bizonyítani, hogy a nőknek nincs joguk a politikai, tudományos, irodalmi életben részt venni, hiszen a bibliai szövegek is tiltják számukra ezt. [49] Erre válaszképpen egy névtelen szerző ellenkező értelmű textusokat gyűjtött össze a Bibliából, és közzétette őket a Tudományos Gyűjtemény 1826. évi VI. kötetében.[50] Két fiatal író, Szontágh Gusztáv és Kiss Károly közös írásukban[51] azt fejtegették, hogy a magasabb műveltség és az írói hivatás nem gátolja az asszonyokat abban, hogy hagyományos, tehát háziasszonyi és anyai kötelezettségeiknek is eleget tegyenek. „Az ember rendeltetése, kötelességei és jogai nemre való tekintet nélkül egyenlőek” – vallották a szerzők. Sebestyén Gábor támadására maga Takáts Éva is hamarosan válaszolt a folyóirat hasábjain.[52] A Bibliából vett és eltorzítva magyarázott érveket sorra megcáfolja, majd felteszi a kérdést kora tudós férfiúinak. Ha olyan büszkék a tudományok művelésének egyedül őket megillető privilégiumára, miért nem használják ki ezt a kiváltságot? Miért nem írják meg anyanyelvükön Magyarország történetét, földrajzát, miért nem adnak ki hazánkra vonatkozó statisztikai táblázatokat? Miért nem foglalkoznak azzal, amire szükség van, ahelyett hogy erejüket a nők művelődésének mindenáron való megakadályozására fordítanák? Megfogalmazza azt az alapvető tételt, hogy a női és a férfi intelligencia között nincs különbség. Ha a nők számára biztosítják a férfiakéval azonos művelődési lehetőségeket, akkor a nők is elérhetnek a politika, a tudományok és művészetek területén olyan eredményeket, mint a férfiak. Az országgyűlési felszólalások visszhangjaként tovább folyt a vita a nők művelődésének kérdéseiről a lapok hasábjain. Kiss Sámuel például egyenes összefüggést mutat ki a leányok nevelésének elhanyagoltsága és hazánk elmaradottsága között.[53] Egy másik szerző felvet egy nagyon fontos kérdést.[54] A leányok nevelésével megbízott külföldi nevelőnők helyett „pallérozott magyar nevelő asszonyokra” lenne szükség - vallja. Nemcsak azért, hogy leányaik nemzeti szellemben nevelkedjenek, hanem azért is, hogy szegény, egyedülálló, de képzett nők munkához jussanak, ne szoruljanak kegyelemkenyérre. E vita készítette a Felső Magyar Országai Minerva egyik cikkíróját arra, hogy félig tréfás, félig komoly hangú írásában kifejtse véleményét arról, „Mennyire legyen az Asszony-személy jártas a Tudományban?”[55] Az ismeretlen szerző nem ért egyet azokkal a kortársaival, akik a nőket örökös tudatlanságban kívánják tartani. „A Tudomány olly szép, hogy azok, akik az emberi Nemzet egész szép felét ezen gyönyörűségtől meg akarják fosztani, előttem kegyetleneknek látszanak.” Annál is inkább, mert a nők elméje „sokkal sokkal elevenebb és finomabb, mint a férjfiaké. Sokkal serényebb, sokkal virgonczabb, mint sem kívánnánk, és olly könnyen feltalálja magát, hogy sokszor bámulunk rajta. Ha annyit tanulnának, mint a mi tudósaink, miért nem lehetnének ezekhez hasonlók?”[56] Nézete szerint számos olyan tudomány van, melynek megismerése nemcsak hasznos, de gyönyörködtető is a nők számára. Ilyenek például a természettudományok, a csillagászat és a filozófia. Mivel a leánygyermeknek nincs alkalmuk, hogy az iskolában sajátítsák el a tudományok alapjait, önképzéssel, könyvek és folyóiratok olvasása által ismerhetik meg azokat. A folyóirat pár hónappal később, 1826 nyarán közölt egy cikket,[57] melynek szerzője kifejti: a főrendű asszonyoknak szükségük van magasabb szintű műveltségre, mégpedig azért, mert a főrendeknek példát kell mutatniuk. A szerző felteszi a kérdést: „Ha az asszonyi nyelvek olly örömet

pörögnek, miért nem szoktatjuk őket arra, hogy örömezt pörögjenek? Ha a napban található foltokról tudnának beszélni, akkor talán nem emlegetnék minduntalan az ő szomszédjaik hibáit. Ha az égi testeknek egymás eránt való állásokról s járásokról tudományok volna, nem hallanánk tőlök mások szerelme vagy házassága felől annyi balga magyarázásokat.” A szerző szerint a nők „elméje nem kevésbé alkalmas a tanulásra, mint a férfijaké...” Nem érti, miért fordítanak akkora gondot az arisztokrata családokban a fiúk nevelésre és miért hagyják veszni a leányoknak a fiúkéhoz hasonló értelmi képességeit? 1827 júniusában egy D. M. jegyű szerző, [Dulházy Mihály] utalva a Tudományos Gyűjtemény és más lapok hasábjain a női művelődéssel kapcsolatos „Penna-háborúra”, kötelességének érezte, hogy véleményt nyilvánítson a kérdésről a Felső Magyar Országai Minervában. [58] A cikk elején leszögezi, hogy a nők többségét tekinti irányadónak ítélete megfogalmazásakor. Elismeri, hogy „vagynak és lesznek is tudós Asszonyok; de ezek kiléptek a nékiek a Természettől kiszabott helyeztetésből... és szembe-tűnő helyet szereztek magoknak” a világban, mint például „Madam Stäel, aki ... Európát bégjárván, a maga híres utazását és a tőle béutazott országok állapotját leírta.” A többség azonban nem ilyen. A szerző az átlagos nők kötelességeit és jogait nem a saját szavaival fogalmazza meg, hanem egy kolozsvári prédikátor, Herepei Károly, egy 1826-ban Gyulai Ferencné temetésén elhangzott beszédét közölve mutatja be. „A Férfiúnak más, az Asszonynak megint más az elhivatása...”- szögezi le a prédikátor. „A Férfiú egy fényes és dicsőséges pályán izzadhat, a Haza, Státus és Társaság ügyében... Az Asszony egy csendes és keskeny körben, egy Familiának és kicsiny háznak falai között halgatva és gyakran nem láttatva és nem bámúltatva munkálódik.” [59] Mindkét területen végzett munka tiszteletre méltó – írja a szerző. A nő elsősorban ember és csak azután feleség, anya és gazdasszony, akinek emberi méltóságát minden körülmények között meg kell őriznie. Az emberi méltóságot a nőnek nem a tudományos ismeretek tömege adja, hanem az, ha a maga körében okosan tud cselekedni. Tehát a nő csak annyira legyen művelt, hogy bizonyos tárgyakban követni tudja férje gondolkodását. A műveletlen asszony nem lehet jó társa egy képzett férfinak. A művelt és az új ismeretek befogadására nyitott nő okosabban neveli gyermekeit, mint az, aki a háztartáson kívül semmi iránt nem érdeklődik. Mindezek mellett azonban a nő legyen jó feleség, kiváló anya és gondos háziasszony. A legfontosabb azonban az, hogy „egy jó asszonynak semmi gyönyörűséget nem szabad házán kívül keresni”, tehát a szükséges műveltséget is főként olvasással, önképzéssel szerezheti meg. Természetesen nemcsak a haladó elvek kaptak nyilvánosságot. Egy korábban már latin nyelven közreadott gúnyirat is megjelent a Tudományos Gyűjteményben, ahol a Védőbeszéd az Asszonyi Tsatsálkodás ügyében...[60] címmel látott napvilágot 1826-ban. A szerző az egész vitát női „csacsiságnak” minősíti, amelyről egy férfinak még csak tudomást sem kell vennie. Még megjelent néhány a női művelődést pártoló és elítélő cikk,[61] majd a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője, Thaisz András lezárta a nők művelődéséről szóló vitát, amely több éven át foglalkoztatta a közvéleményt. Mivel azonban a témáról mintegy kétkötetnyi, kinyomtatásra érdemes anyag gyűlt össze a szerkesztőségben, Thaisz előfizetési felhívást tett közzé annak önálló kötetben történő publikálására.[62] Sajnos a tervezett kötet nem jelent meg. *** Ha összehasonlítjuk az 1820-as években a Tudományos Gyűjtemény és más lapok hasábjain a nőkérdésről lezajlott vita eredményeit, az ugyanazokban az években külföldön,

Angliában, Franciaországban, Amerikában lefolyt ilyen tárgyú vitákkal, elmondhatjuk, hogy a hazai szerzők, ugyanúgy, mint a külföldiek, eljutottak annak a fontos tételnek a megfogalmazásáig, hogy a nők és a férfiak értelmi képességei között nincs különbség. A nőket is megilletik a művelődés terén ugyanazok a jogok, amelyek a férfiakat. Azonban míg a külföldi nőemancipációs irodalom már ebben az időben is hangsúlyozza a politikai jogok egyenlő gyakorlásának vagy az egyforma pályaválasztási, sőt hivatalviselési jognak a férfiakra és nőkre egyformán történő kiterjesztését, addig a magyar szerzők mindezeket nagyon bátortalanul vagy egyáltalán nem követelik. Mégis nagy jelentősége volt ennek a vitának, hiszen ekkor fogalmazódtak meg először olyan időszerű követelések, mint az anyanyelvű, nemzeti szellemű, korszerű műveltséget adó leánynevelés, vagy a nőneveléssel foglalkozó szakemberek magas szintű, szervezett képzése. Ha értékelni kívánjuk a Tudományos Gyűjtemény és a Felső Magyar Országai Minerva pedagógiai tárgyú írásait, elmondhatjuk: e folyóiratok a maguk eszközeivel sokat tettek a reformkori magyar nevelésügy problémáinak megismertetéséért, sőt a megoldásukhoz is segítséget nyújtottak. A haladó elméleti pedagógiai eszmékkel és irányzatokkal foglalkozó tanulmányok közreadásával hozzájárultak pedagógiai kultúránk és szaknyelvünk magasabb színvonalra emeléséhez; az anyanyelven folyó oktatást, a magyar tannyelv bevezetését követelő cikkek megjelentetésével elősegítették a közvélemény formálását e kérdésben, tehát közvetve hozzájárultak az 1843-44. évi 9. tc. megszületéséhez, mely kimondta: „az ország határain belüli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen.”

JEGYZETEK

[1] Magda Pál (1770-1841) tanár, az akadémia levelező tagja. A Késmárkon és Pozsonyban végzett középiskolai, majd jénai egyetemi tanulmányok után 1797-től a csetneki Tsitsch-féle nevelőintézetben, később Gömörön, Lőcsén, Besztercebányán, a sziléziai Teschenben, Karlócán, majd Sárospatakon (1824-1834) és Szarvason tanított. Számos neveléssel és művelődéssel foglalkozó tanulmányt és cikket tett közzé a korabeli lapokban latin, német és magyar nyelven.

[2] Magda Pál (1826): A Culturáról = Felső Magyar Országai Minerva. I. 561-577. p.

[3] Warga János (1804-1875) sárospataki tanulmányainak befejezése után a berlini egyetemen tanult matematikát, fizikát, filozófiát és nevelést. Egyike volt Hegel első magyarországi követőinek. A nagykőrösi református kollégiumban tanított. 1839-ben megszervezte a tanítóképzős osztályokat a gimnázium keretein belül, 1855-ben önálló tanítóképzőt alapított. 1835-től volt levelező tagja a Magyar Tudós Társaságnak.

[4] Warga János (1837): Nevelési elvek = Tudományos Gyűjtemény. X. 42-61. p.

[5] Órhegyi (1839): A nevelés = Tudományos Gyűjtemény. X. 33-55. p.

[6] Peterka József (1825): Elmefuttatás = Tudományos Gyűjtemény. VIII. 88-96. p.

[7] A.J. [Ángyán János] (1827): A Nemzetiség és a Kultúra = Tudományos Gyűjtemény. II. 23-41. p.

[8] Kovacsóczy Ádám (1825): Észrevételek a Házi nevelésben gyakran elkövetett hibákról = Tudományos Gyűjtemény. IX. 31-47. p.

[9] Ferenczy János születési idejét nem ismerjük. Iskoláit Szombathelyen végezte, majd 1801-től Pesten folytatott jogi tanulmányokat, és közben báró Laffert Vincze fiaival mellett nevelősködött. Baráti köréhez tartozott Horvát István, Révai Miklós, Virág Benedek és Schedius Lajos. Később ügyvédként működött, verseket írt. Földrajzi tankönyvét (Közönséges geographia, melyben a földnek matematikai, természeti, és leginkább politikai állapota a legújabb változások után elő adatik. Pest, 1809.), mely később több kiadásban is megjelent, széles körben használták. 1836-ban halt meg.

[10] Ferenczy János (1827): Némely észrevételek a férjfi gyermekek házi neveléséről a tapasztalás, s néhány Fenék törvényeknek (Principiumoknak) megállapítása a józan okosság szerint = Tudományos Gyűjtemény. VIII. 43-63. p.

[11] Kanya Pál (1826): Oskolákat s tanítókat érdeklő egyveleges gondolatok = Tudományos Gyűjtemény. V. 77-84. p.

[12] Csató Pál (1804-1841) iskoláit Nagyváradon végezte, majd az egri és a pesti központi papnevelő intézetben folytatott teológiai tanulmányokat. 1823-ban elhagyta a papi pályát és 1824-től 1826-ig jogot hallgatott. Főúri házakban, 1826-tól 1828-ig a Batthyány-, majd a Chernel-családnál nevelősködött, emellett újságíróként is tevékenykedett. Helmezy mellett részt vett a Jelenkor szerkesztésében, majd 1835-ben a Rajzolatok segédszerkesztője lett. 1832-ben az akadémia, 1837-ben a Kisfaludy Társaság választotta tagjai sorába. 1837-ben a Hirnök segédszerkesztője lett. 1841-ben halt meg Pozsonyban. Nevelői működése alatt és később is számos a nevelésüggyel kapcsolatos, köztük pedagógiaelméleti cikket és tanulmányt tett közzé a korabeli lapokban. Színműírói munkássága is jelentős.

[13] Csató Pál (1830): Az elementaris oktatásnak nevelésbeli principiumai = Tudományos Gyűjtemény. I. 23-38. p.

[14] G-es [Guzmics Izidor?] (1832): Rövid észrevételek a falusi nevelésről = Tudományos Gyűjtemény. II. 92-110. p.

[15] Nagy Károly (1832): A Természettudományok korábbi tanítása szükségességéről = Tudományos Gyűjtemény. VIII. 65-72. p.

[16] Edvi Illés Pál (1833): Még valami a népiskolákról = Tudományos Gyűjtemény. XII. 57-62. p.

[17] Edvi Illés Pál (1835): Tükrötskék az oskola tanítói élet köréből = Tudományos Gyűjtemény. IX. 35-53. p.

[18] Székely Sándor (1823): A tanítás talptételei = Tudományos Gyűjtemény. IV. 32-50. p.

[19] Uo. 41. p.

[20] Uo. 48. p.

[21] Lovász Imre (1835): A tanuló gyermekekre nézve gyakoroltatni szokott testi fegyítékről orvosi és philologusi szempontból tekintve = Tudományos Gyűjtemény. I. 46-65. p.

[22] Greskovics Ágoston (1836): A rendes kifejlődés és a célirányos nevelés alapvonatai = Tudományos Gyűjtemény. XI. 29-91. p.

[23] Kun Tamás (1840): A nevelőben megkívánható tulajdonok és föltételek = Tudományos Gyűjtemény. X. 74-98. p.

[24] Mednyánszky Alajos (1822): Hazafiúi gondolatok a magyar nyelv kiterjesztése dolgában. = Tudományos Gyűjtemény. I. 1-37. p.

[25] Terhes Sámuel (1825): Mi akadályoztatja többek közt tudománybeli tökéletesedését a Magyaroknak? = Felső Magyar Országgi Minerva. IV. 495-501. p.

[26] Terhes Sámuel (1783-1863) lelkész, költő. A sárospataki református kollégiumban tanult. Számos tanulmányt és verset tett közzé a korabeli lapokban. Magyar Árpádiás (Sárospatak, 1818) című elbeszélő költeménye jelentős alkotás.

[27] Némethy Pál (1832): A Magyar műveltség alacsonyítottatása külföldön = Felső Magyar Országgi Minerva. I. 97-106. p.

[28] Miklós László (1793-1840) Sárospatakon és Göttingenben tanult. 1820-1840-ig tanított a sárospataki református kollégiumban politikát és államtudományt.

[29] Miklós László (1826): A tudomány és a Nyelvtanítás helyes összköttetéséről a Felsőbb Tudományos Intézetekben = Felső Magyar Országgi Minerva. V. 681-690. p.

[30] Uo. 687. p.

[31] N.A. Kiss Sámuel (1827): Miben van még a Magyar hátra leginkább? = Tudományos Gyűjtemény. II. 3-15. p.

[32] Antal Mihály (1827): Gondolatok honi magyar nyelvünk terjesztésének némely eszközeiről = Tudományos Gyűjtemény. IX. 61-110. p.

[33] Uo. 85. p.

[34] Czuczor Gergely (1828): A Magyar Nyelv állapota Gymnasiumainkban = Tudományos Gyűjtemény. X. 72-83. p.

[35] Uo. 73-74. p.

[36] Uo. 77. p.

[37] Horváth József Elek (1829): Az iskolai Nevelésről Magyarországon = Tudományos Gyűjtemény. I. 75-100. p.

[38] Edvi Illés Pál (1839): Növendék fiúknak miért és hogyan kell tanulni latinul = Tudományos Gyűjtemény. VI. 3-13. p.

[39] Széchy Ágoston Imre (1839): Az anya-nyelv tanítása szükségéről s módjáról = Tudományos Gyűjtemény. 1839. VI. 49-82. p.

[40] Szép János (1821): Elmélkedés az asszonyi nem taníttatásáról = Tudományos Gyűjtemény. IV. 22-60. p.

[41] Uo. 55. p.

[42] Kultsár István (1827): A leánykák házi neveléséről = Hasznos Multságok. III.220-223; 225-228. p.

[43] Takáts Éva (1822): Némelly észrevételek Kultsár István Urnak azon Értekezésére, melyet az 1822. Esztendő második felében közül a Leánykák Házi neveléséről = Tudományos Gyűjtemény. XII. 36-42. p.

[44] Karacs Teréz (1890): Emlékezés kedves szüleimre. In: Harmath Lujza: Magyar irónők albuma. Bp.184. p.

[45] Takáts Éva (1823): Egy két szó a házasságban lévő Asszonyok kötelességeikről = Tudományos Gyűjtemény. VIII. 68-87. p.; Takáts Éva (1824): Barátságos beszélgetés a földművelő nép állapotjáról = Tudomás Gyűjtemény. VI. 71-88. p.

[46] K.J [Kolmár József].(1824): Mi a Pedantizmus? = Tudományos Gyűjtemény. XII. 69-79. p.

[47] Takáts Éva (1825): Egy Barátnémhoz irt levelem Nemünk ügyében = Tudományos Gyűjtemény. XI. 62-77. p.

[48] Mi akadályozza a Hazai Literatura gyarapodását = Tudományos Gyűjtemény. 1826. I. 39-44. p.

[49] Sebestyén Gábor (1826): Menyből jött kirekesztő Privilégium = Tudományos Gyűjtemény. II. 124-126. p.

[50] A.[Varga István] (1826): Észrevételek S.G. [Sebestyén Gábor] Menyből jött Privilégiumára = Tudományos Gyűjtemény. VI. 104-108. p.

[51] Szontágh Gusztáv-Kiss Károly Gránátos Hadnagyok (1826): Bajnoki Hartz Takáts Éva Asszony

ügyében az asszonyi nem érdemei s jussaiért = Tudományos Gyűjtemény. VIII. 72-114. p.

[52] Takáts Éva (1826): Barátnémhoz írt második Levelém ismét Nemünk ügyében = Tudományos Gyűjtemény. IX. 73-86. p.

[53] Kiss Sámuel (1827): Miben van még a Magyar hátra leginkább? = Tudományos Gyűjtemény. II. 23-41. p.

[54] A.J. (1827): A Nemzetiség és a Kultura = Tudományos Gyűjtemény. II. 23-41. p.

[55] S.J. (1825): Mennyire legyen az Asszony-személy jártas a Tudományban? = Felső Magyar Országai Minerva. 176-178. p.

[56] Uo. 176. p.

[57] A Fő-rendű Asszonynak szükséges a Tudományokat tanulni = Felső Magyar Országai Minerva 1826. VI. 739-740. p.

[58] D.M. [Dulházy Mihály] (1827): Az Asszonyi Virtusokról = Felső Magyar Országai Minerva. II. 1250-1260.

[59] Uo. 1251. p.

[60] Holko Mátyás (1825): Védőbeszéd az Asszonyi Tsatsálkodás ügyében = Tudományos Gyűjtemény. IX. Szép-Literaturiai Ajándék. 129. p. A gúnyirat korábban megjelent: Solennia XVI. Bibliothecae Kis Honthianae, Pesini. 107. p.

[61] Günöszebesz (1826, 1827): Szózat Napkeletről, a magyar férfiúi és asszonyi Nem viszonyaik eránt = Tudományos Gyűjtemény. XI. 65-77. p.; Szivonyáné: Szózat Napnyugtáról = Tudományos Gyűjtemény. II. 61-92. p.

[62] Thaisz Redactor [Thaisz András, 1789-1840.] 1827: Jelentés a szép Nem Jussainak védelmezéséről = Tudományos Gyűjtemény. III. 124. p.

* A tanulmány az OTKA támogatásával készült. (T 037613)

Tanulmányok

ISKOLA ÉS MŰVELŐDÉS A KIRÁLYI VÁROSBAN

Szabó Péter

Magyarország egyik legkorábban alapított nagy múltú városa Székesfehérvár. Sohasem volt az ország kizárólagos fővárosa, mégis a magyar történelem jelentős településeinek sorába tartozott és tartozik ma is. Itt őrizték a koronázási jelvényeket. Negyven királyunkat és ötven királynét koronáztak a ma már csak romjaiban látható bazilika falai között. Ugyanitt temetkezett I. István, majd Könyves Kálmán után nemzeti királyaink közel fele. Virágzását gazdagsága is mutatja. Itt volt a királyi borpince. Rendelkezett a vásártartás, a pénzverés jogával. Kereskedői megjárták Jeruzsálem útjait is.

Mátyás halála után elvesztette korábbi jelentőségét, majd hamarosan török uralom alá került. 1543-ban foglalták el II. Szulejmán csapatai. Varkocs György várkapitány a budai kapu előtt halt hősi halált. Ahmed bej kifosztotta a királlysírokat, a templomokat. A legnagyobb romlást mégsem ekkor szenvedte el, hanem 1601-ben Mercoeur császári parancsnok ostroma után. Zsoldosai félig romba döntötték. Ezek után hiába erősítették meg a védőműveket, a már csak hadászati fontosságú erősséget 1602-ben a török visszafoglalta. Ekkor került rabságba Wathay Ferenc vicekapitány, aki megírta az ostrom történetét. A másfél évszázados török uralom szinte nyom nélkül elszállt. A korabeli városról Evlia Cselebi útleírása és néhány metszet alapján alkothatunk képet. Ma már csak az Anna- kápolna falfestései és Güzeldzse Rüstem budai pasa fürdőjének romjai, a várfal maradványai emlékeztetnek a korra. Lényeges viszont az a hatás, ami a lakosságot érte. A zömmel magyar, francia, belga, német, cseh, olasz középkori lakosság eltűnt. Helyettük rácok, németek és zsidók telepedtek le. A magyarok kiszorultak a peremkerületekre. Újabb fellendülés a XVIII. század harmincas éveiben kezdődött, de történeti szerepét már nem nyerte vissza. A betelepített lakosság ízlésének megfelelően a város délnémet barokk stílusban épült újjá. A XVIII. századi városkép a középkori város utcaszerkezetét megtartva bontakozott ki. Ez adja a mai belváros középkort sejtető hangulatát, holott épületei néhány kivétellel jellegzetesen barokk alkotások. Magyarország a XVIII. században későfeudális ország. A városi polgárság nyugati kortársaihoz képest igen fejletlen, de az újabb kutatások bizonyítják, hogy ez a polgárság gazdaságilag jobban megerősödött, mint azt korábban feltételezték.¹A felvázolt múlt és történelmi keret határozta meg városunk fejlődését és szerepét a magyar kultúra történetében a XIX. század közepéig, hogy az 1840-es évektől kibontakozó tőkés átalakulás egy csapásra szétzúzza a feudális szerkezetet, és létrejön a modern polgári Székesfehérvár. ÚJ VÁROS SZÜLETIK 1688. április 29-én hosszas előkészületek után érkezett meg Batthyány Ádám seregével, hogy a töröktől Fehérvárt visszavegye. Az ostrom május 7-én érte el célját, amikor reménytelen helyzetét tudomásul véve, a török feladta az erősséget. A városban maradt 4000 lakos számára Széchenyi Pál veszprémi püspök hálaadó ünnepi miséje új élet kezdetét

jelentette.²A közvetlen katonai uralom megszűnése után katonai parancsnokság, illetve a kamara igazgatása alá került Székesfehérvár, és így önkormányzatát elveszítette. Polgárai már 1690-től több alkalommal megkísérelték visszaszerezni önállóságukat. Ezeket a törekvéseket végül is 1703-ban koronázta siker. Pest, Buda, Székesfehérvár és Esztergom egyidőben kapta vissza jogait. Az akkor kelt oklevél visszaállította a Peculium Regium jogállását, biztosította lakóinak a földesúri jog gyakorlását, az ún. kisebb királyi haszonvételek jogát (adó, vám, harmincad), ezzel megalapozva a fejlődést a feudális társadalom kereteiben.³A Rákóczi-szabadságharc idején néhány hónapig a kurucok birtokolták (1704. január 16 – 1704. április 8.), majd a szabadságharc végéig német kézen maradt. Ennek következménye, hogy 79 magyar család elhagyta szülőhelyét, így még tovább csökkent a magyarok lakossága.⁴A Szatmári béke után a lakosság száma gyorsan nőtt, elsősorban a német betelepülőkkel. 1720-ban már a szabad királyi városok tíz legnépesebbje között találjuk.⁵A bevándorlási hullám a század közepén apadni kezdett, majd a század utolsó negyedében a lakosság növekedése csaknem a természetes szaporulat arányára csökkent. Újabb beáramlást, most már a magyarokét, a XIX. század eleje hozott, de jóval kisebb mértékűt a korábbiaknál. Székesfehérvár a XIX. század fordulóján 12 000 lakosú volt.⁶A városban (a falak között) csak az lakhatott, aki polgárlevelet szerzett. Mester is csak polgár lehetett. A polgárok túlnyomó többsége német volt. A helyi kereskedelmet, az ipart ők tartották kezükben. Az iparosok száma a lakosság számánál gyorsabban nőtt.⁷A század végén 69 mesterséget űztek a városban, de lényegében csak a speciális mesterségek (pék, cukrász, mézeskalácsos, sarkantyús, könyvkötő, hangszerkészítő stb.) voltak döntőek, amelyek többnyire csak nagyobb központokban fordultak elő, és igényesebb vevőkör szükségleteit elégítették ki. Fehérváron, mint megye- és püspöki székhelyen szélesedett a nemesekből, tisztségviselőkből összetevődött differenciáltabb ízlésű vevőkör, amelyet a városi vagyonos réteg is szaporított. A helyi ipar elsősorban őket elégítette ki, az élelmiszeripar jelentéktelen, a fémipar pedig stagnált. Az iparosok csak a város lakosságának termeltek. Körzetüket nem tudták tágítani.⁸A város vezetése, amely nagyrészt a német iparosok közül került ki, természetesen minden igyekezetével a számára kedvező céhes állapotokat kívánta konzerválni. A városi jegyzőkönyvek hemzsegek a céhes perpatvaroktól. Például 1770-ben a városi tanács határozatban volt kénytelen kimondani *Josef Hockel* és a székesfehérvári asztalosmesterek vitájában, hogy „*ki-ki maradjon a saját mesterségénél, és a szobrász ne végezzen asztalos munkát.*”⁹Az egyetlen jelentős manufaktúra kísérletét, Berfl Jónás posztókészítő üzemét a városi tanács bírósága állandóan zaklatta, hol szabálytalansággal, hol erköcstelenséggel vádolva a tulajdonost. Ilyen körülmények között a manufaktúra négyévi működés után 1769-ben bezárta kapuit.¹⁰A magyarok nagyrészt a budai külvárosban (később Felsőváros) éltek. Közülük kevesen rendelkeztek polgárjoggal. Többségük mezőgazdasági árutermeléssel foglalkozott. Közösségük mezővárosi jellegű, művelődéstörténetük a néprajz tárgykörébe tartozik.¹¹Jelentős a szőlőtermesztés, de a gabonatermelés csak a szükségletek negyedét elégítette ki. Az állattenyésztés sem volt képes a kibontakozó ipart nyersanyaggal ellátni.¹²A XVIII. század végéig Székesfehérvár jelentős kereskedelmi központ volt, lakosai vám- és adómentességet is élveztek. A kelet-nyugati kereskedelem az itteni országos vásárokon bonyolódott.¹³Az alföldi állatok itt cseréltek gazdát.

Találkozunk távoli megyék (Ung, Gömör, Nyitra, Pozsony) kereskedőivel, és megjelentek a környék településeinek lakói is. A kereskedelmet kezdetben a rácok és görögök irányították. Ők zárt tömbben éltek a városon kívül (a mai Rác utca környéke). A német-magyar városvezetés fokozatosan kiszorította őket a kereskedelemről. Már 1725. április 25-én rendeletet hoztak az idegen (balkáni) kereskedők ellen.¹⁴ Az ellenőrzés nagyjából a németek, kisebbrészt a magyarok kezébe került, de a távolsági kereskedelem hasznát nem sokáig élvezték, mert az visszaesett, és a XIX. században már csak a város és környéke mindennapi igényeinek kielégítését szolgálta a kereskedők tevékenysége. Fehérvár fentebb vázolt gazdasága nem emelte volna ki a várost az országos átlagból. *„Élvonalbeli helyzetét leginkább ősi alapokra visszanyúló igazgatási szerepének köszönhetette. Mint a megye és a püspök székhelye, állam- és egyházigazgatási szerepkört töltötte be, papi szemináriuma, gimnáziuma, majd színháza révén közoktatási és kulturális funkciókat is ellátott megyei, sőt a megye határán túlnyúló hatósugarával.”*¹⁵ Ezt a megállapítást igazolja az a nagyvonalú építkezés, ami a mai városképet kialakította. A kezdeti zűrzavaros viszonyok, majd a Rákóczi-szabadságharc miatt csak helyreállítási munkák folytak. A városi Sörfőzőház (Brauhaus) neve már 1694-ben szerepel ilyenféle építkezéssel kapcsolatban. *Jodocus Schmidt* dolgozott ekkor rajta, aki a svájci Schwarzenbergből származott.¹⁶ Javítások folytak a belvárosi plébániatemplom, a Szent Péter és Pál apostolok templomán.¹⁷ Az első nagy átalakítás 1702-ben a Szent István-templomot érintette. A templomot irányító jezsuita superior Bécsből *Leonardus Sauer* és *Johannes Georgius Schwizer* építészeket hívta meg az itteni kőművesek tudását felülmúló feladat elvégzésére.¹⁸ A legelső megrendelők az egyház képviselői, a prépostság, a jezsuiták, a ferencesek és a karmeliták, bencések voltak. A város részéről kezdetben *Vanossi Lőrinc* olasz származású királyi harmincados irányította a munkálatokat. Az első építészek között találjuk a már említett *Jodocus Schmidt* mestert, *Franz Fürst* és *Paul Hatzinger* mestert.¹⁹ Valószínű, ekkor alakulhatott ki, hogy az átlagosnál kisebb számban dolgoztak mesterek a helyi építőiparban, de kiemelkedően sok legényt alkalmaztak a XVIII. század folyamán. Ez arra mutat, hogy a vállalkozások mérete meghaladta a céhes kereteket.²⁰ A nagyobb arányú építkezések *Mária Terézia* uralkodásának idején indultak meg. Ekkor tűntek el a még meglévő török emlékek, és ekkor alakult ki az új (egyben mai) barokk, rokokó, majd copf stílusú városkép. A nagy paloták, templomok mellett a polgárházakat is ilyen stílusjegyekkel alakították át tulajdonosaik. A város első hiteles ábrázolásán az 1730-as várost látjuk. Még állnak a falak, a jezsuiták telkén a török minaret, amelyet 1741-ben bontottak le, de már az új városkép meghatározó elemei, a templomok barokk külsőt mutatnak. *„Az átalakítási folyamat, amely kisebb átépítésekben és néhány nagy alkotásban fejeződött ki eddig, de a város történeti keretein belül maradt, a következő évtizedekben egyszerre szétfeszítette a falak által lezárt határokat. Az 1800 körüli években a várfalak egycsapásra szinte nyomtalanul eltűntek, a kapukat megszüntették, s ha kezdetben lassan is, de megkezdődött a Víziváros betelepülése.”*²¹ A metszetek ezt a mocsarak, falak nélküli városképet mutatják. A belvárost ábrázoló részén látjuk az új Püspöki Palotát, az új Megyeházat, a Zichy-házat, a Schmiddeg-házat, a mai belváros legszebb műemlékeit.²² Az új azonban pusztítással is jár. Ennek a legfájóbb áldozata a királyi bazilika, amely még a XVIII. század végéig létezett, és helyreállítása nem került volna jelentős összegbe. (Kár,

hogyan nem érte meg azt a néhány évtizedet, amelynek elmúltával az ismét magyar érzelmű város becsülni kezdte emlékeit.) *„Székesfehérvár házait építették, javították, szobrokkal, képekkel, falfestményekkel, stukkókkal díszítették. Osztrák, délnémet és svájci mesterek ezek, akiket a bő munkaalkalom csábított az újjáépülő Magyarországra. De nemcsak nevükben, nyelvükben németek, hanem tanultságukban is, s kezük munkája nyomán a középkori magyar város néhány évtized alatt az osztrák-délnémet barokk művészet jegyében született újjá.”*²³A korszak legjelentősebb helyi építészei *Martin Grabner*, akit 1751-ben vettek fel a város polgárai közé, *Johann Schattner*, aki 1757-ben itt nősült, majd Grabner fia, *Johann Michael*, aki már itt született. A XVIII. század utolsó jelentős mestere *Jakob Raider*, aki 1782-ben vált fehérvári polgárrá és 1790-től a város főépítésze volt.²⁴ *„A felsorolt építőmesterek egyike sem emelkedik túl a barokk-korban nálunk dolgozó architektusok átlagán. Az arányok iránti helyes érzéssel, de kevés önálló kezdeményezéssel dolgoztak, az osztrák barokk gazdag formakincsét használták, és a maguk szerényebb lehetőségei között nagy mestereket utánozták. Jellegzetes példaként hozhatjuk fel a jezsuiták templomát, amely annak a provinciális templomtípusnak egyik képviselője, amelyet részben a hillebrandi hagyományokból alakítottak ki, mint sokszor ismételt szkémát a XVIII. század negyvenes éveinek pallérsorból kinőtt polgári építőmesterei.”*²⁵A helyi építészek munkáit gyakran díszítették neves festők, szobrászok alkotásai. A jezsuiták művészi igényessége teremtette meg azokat a feltételeket, amelyeknek a mai Fehérvár legszebb műemlékeit köszönhetjük. Ők hívták meg *Josef Codellit*, aki haláláig a város lakója maradt. Festményei a rendházat díszítik. Ők hívták meg *Caspar Franz Sambach* osztrák festőt, hogy fesse meg Nepomuki Szent János temploma mennyezetfreskóit. A jezsuitáknak köszönhető az asztalosműhely életre hívása. Élén *Bernhardt Baumgartner* állott.²⁶Több, mint húszéves fennállása alatt a templom, a rendház és a gyógyszertár remekművű fafaragásai készültek el. Megfordult városunkban a korszak két legnagyobb festőművésze is, *Franz Anton Maulbertsch* és *Johann Ignatz Cimbal*. Maulbertsch a karmeliták templomában többek között Mária születését festette meg. *„Székesfehérvári képei – a három, hangulatban és kifejezőmódban különböző mennyezetkép mellett, megragadó oratóriumi feszületképe és mellékoltárképe – a selyemfényű tört színek, s szinte zenélő harmóniák már szinte felül nem múlható tiepoloi virtuóz mesternek mutatják.”*²⁷A harmadik kiemelkedő szépségű épület a Szent Istvánról elnevezett plébániatemplom. Építését *Mária Terézia* is szíven viselte. Így lehetséges, hogy a templom szentélyét az osztrák építészet kimagasló egyénisége, *Franz Anton Hillebrandt* tervezte. A festményeket szintén híres művész, *Johann Ignatz Cimbal* készítette. Ez a három templomépület Székesfehérvár műemlékei legjavához tartozik.²⁸A nagy építkezések két utolsó alkotása a Schmiedegg-ház (Március 15 utca 12.), amelynek építését nem igazolhatóan *Pollach Mihály*hoz kötik, és a Megyeháza, amelyen valóban az ő elképzelései valósultak meg. A hazai építészet vezető mestere korai művei közé tartozik ez az épület. Nyugodt harmónia és méltóságteljeség jellemzi, jól példázva a kibontakozó magyar klasszicizmust. A továbbiakban a városkép már nem változott. A századfordulón épült polgárházak a klasszicista stílusjegyeket hordozva jól kiegészítik a barokk városképet. A belváros nagy építkezései ezzel lezárultak, megadva a keretet a mindennapi élethez. *** *„Az iskoláztatás a XVIII. század elején még az egyházak feladatai közé tartozott. A*

felekezetek adott erőviszonyaiktól függött, hogy a funkciót milyen körben és szinten tudják betölteni. Elsősorban vallásos embert, nem pedig hasznos állampolgárt kívántak nevelni. Az iskolázás egyik fő célja minden oldalon a saját egyházi értelmiség – papok, tanárok – nevelése, utánpótlásuk biztosítása volt. A másik emellett természet szerint a nem egyházi értelmiségi pályára készülő ifjak oktatása is.”²⁹Székesfehérváron a török kiűzése után megjelentek a jezsuiták. Már 1688-ban a misszió kétosztályos iskolát indított, amelyben összevontan oktatták az infimistákat és elementárisokat. Retorikai és poétikai képzés ekkor még nem folyt. 1695-ben Lipót császár adományozta nekik azt a telket, ahol ma is áll az általuk épített templom és rendház. Az iskola is itt folytatta tevékenységét, bár 1724-ig csak szórványos adatok utalnak a folyamatos működésre. 1708-ban a karácsonyi ünnepi szertartást végző superior asszisztenciájában ott találjuk az iskola magisterét.³⁰ 1724-től folyamatos az iskola működése. Ekkor, (1724-ben) kevés tanuló látogatta (74), de a negyvenes években már 200-300 fő tanult benne. Az itt folyó oktatás a század közepéig még nem érte el a híresebb jezsuita iskolák színvonalát. Pedig ekkor már öt, majd hat osztályban birkóztak diákjaik a retorika, a grammatika, a matematika tudományával. Felsőbb osztályba csak vizsgatétel után léphettek. Az év végi vizsgák a jezsuita nevelési elveknek megfelelően gyakran színelőadás formáját öltötték. Elsősorban liturgikus játékokat, misztériumjátékokat, hitvitázó dialógusokat adtak elő, de a színpadon helyet kapott a dráma és a komédia is. Minden jezsuita iskolának törekednie kellett arra, hogy tanítványaik minél többször, minél több vitapartnerrel, nyilvánosság előtt lépjenek fel. Az idősebbek önképző akadémiai, esetenként nyilvános ülésekkel, és a szintén közönség előtt zajló examenek is ezt a célt szolgálták. A jezsuiták ugyanis olyan embereket akartak nevelni, akik képesek vitatkozni, nézeteikről másokat meggyőzni. Ezért elsősorban olyan ismereteket oktattak és olyan módszereket választottak, amelyek megfeleltek a fenti célkitűzésnek. A század elején még latinul adták elő a játékokat, de az ötvenes évektől már többnyire magyarul! A XVIII. századi Stuhlweissenburgban a város első iskolájában magyarul játszottak a német szülők gyerekei is. Ez az a pont, ahol tetten érhetjük a város magyarrá válásának egy mozzanatát. Pray György,³¹ aki rövid ideig tanára, majd igazgatója volt az intézménynek (1758-1760), elsőként karolta fel a magyar nyelv ügyét. Munkásságának köszönhetően a magyar nyelvű művelésnek olyan becsülete támadt, hogy az utód tanárok és diákok ösztönzést kaptak újabb nyelvészeti kutatásokhoz. Pray György munkásságát folytatta később Baróti Szabó Dávid is, aki az induló magyar irodalom jeles kezdeményezője volt.³²A magyar nyelv iránti érdeklődés, a felvilágosult gondolkodás terjedése jelentkezett az iskolai színjátszásban is. Az 1767-ben egy magyar nyelven előadott darabban a háromkirályok mellett antik pásztorok (Cloridon, Menachos) is szerepelnek. Az előadás címe is sokatmondó: „*Három szent királyok utazása, az az Némely rendes magyar versek, melyekben, le íratatik az három szent királynak Csillag vezérlése által Betlehembe az újonnan született királynak Jesusnak köszöntése és imádásával való utazásának, melyet legelsőben Székes fejér vári magyar népnek kívánságára, az után Győr Városának nagyobb vigasságára illendő pompával szolgálai kötelességből repraesentáltak némely érdemes ifjak deákok Anno 1767- és 1768-dik esztendőben.*”³³A címlap tanúsága szerint ez az előadás már meghaladta a vizsgák kereteit. Ekkor már működött állandó iskolai színpad is, a drámai próbálkozások igazi tere. Bár a témákat továbbra

is pedagógiai szempontok alapján választották, mégis kevés a bibliai történet, és még kevesebb a szentek életét feldolgozó előadás.³⁴ A tékozló fiú történetével azonban gyakran találkozunk, mivel témája kiválóan megfelelt a korabeli nevelési elveknek. Szinte az egész században játszották.³⁵ Gyakran találkozunk történeti tárgyú darabokkal is. A fehérvári színpadon megjelenítették *Szent Istvánt, II. Boleslav lengyel királyt, Quintus Fabius Dictatort, IV. Béla királyt*, hogy csak a leghíresebb személyeket említsük. A repertoárban az iskolai jellegnek megfelelő darabok mellett a kezdetektől egyre nagyobb számban megtalálhatók a pusztán szórakoztatást célzó vígjátékok és vaskos tréfák. Ilyen az 1703-ban előadott *P. Hoeller*-darab, a *Cremes*, az 1758-as *Beszélő múzsák* c. magyar nyelvű darab. A nemrég előkerült darabok egyike az 1760-as években játszott *Ként kapáló*³⁶ például a fősvénységet gúnyolja ki. A szerzők többnyire ismeretlenek. A rendezők általában a darabot előadó osztályok tanárai voltak. Egy-egy darab bejárta Európát és útja során állandóan változott. Az előadásokat kezdetben alkalmi színpadon tartották, majd az 1742-ben megindult nagyszabású építkezések során állandó helyet kapott a színház a kollégium nagytermében. Itt még forgószínpad is segítette a diáktársulatokat. Kezdetektől jeles közönség előtt játszottak. Megjelentek a város, a megye előkelőségei is. 1737-ben például Fejér megye főispánja, *Esterházy Ferenc*, 1753-ban a megye nótóriusa is megtisztelte látogatásával a diákokat és az iskolát. Évente négy-öt alkalommal léptek színre a tanulók. Az alsóbb osztályok hallgatói év végén tartották vizsgaelőadásukat. Az egyházi ünnepeken, iskolai és egyéb alkalmakkor a nagyobbak játszottak. 1753-ban az új év első napját is előadással ünnepelték. Mint az oktatás, úgy a színjátszás sem érte el a legjobbak színvonalát. A város életében jelentős a gimnázium szerepe, de a jezsuiták keze alatt még nem vált kultúrcentrummá, mint később a pálosok, majd a ciszterciek idején. A fent tárgyalt gimnázium mellett 1690-től folyamatosan működött a *Schola Trivialis*, a városi iskola. Tanárai szerény körülmények között dolgoztak, ellátásukról a város lakói gondoskodtak, feladatuk az elemi szintű oktatásra korlátozódott. A felvilágosodott abszolutizmus iskolapolitikája megváltoztatta Székesfehérvár oktatási helyzetét. 1776-ban a jezsuitáknak el kellett hagyniuk az osztrák birodalmat. Helyüket a nemzeti ellenállási mozgalomban magukat kitüntető pálosok vették át. A *Ratio Educationis* rendeleteinek megfelelően a kereskedő és paraszti lakosság művelésére az elemi iskolákat különválasztották a gimnáziumoktól. Pesten kívül csak Székesfehérváron születtek magas szintű négyosztályos elemi iskolák.³⁷ Az iparosok képzésére pedig „vasárnapi rajzoskolákat” szerveztek, ahol matematikát, ábrázoló geometriát, mintarajzot oktattak a legjobb európai módszereket és mintákat alkalmazva.³⁸ A fehérvári oktatásügyben azonban a legnagyobb jelentősége továbbra is a gimnáziumnak volt. Az a felvilágosult szellem, ami sajátja lett a még jezsuita gimnáziumnak, a világiasabb szemléletű pálosok működése alatt bontakozott ki a maga teljességében. Ezzel magyarázható, hogy a hányatott életű *Ányos Pál*³⁹ ebben a közösségben megnyugvást talált. 1782-ben ambíciójának megfelelő feladattal bízták meg: az első, a grammatikai osztály vezetésével. Ebben az időben már a fehérvári pálos gimnázium az ország egyik legnagyobb és legjobb rendi iskolája. Az alsó két osztály kivételével a többi osztott volt. Ezért tekintette megtisztelőnek *Ányos Pál*, hogy belépésekor azonnal a fent említett megbízást kapta. Nemcsak pedagógiai munkájának sikere adta vissza életkedvét – hiszen korábbi verseiből csüggedés hallik ki

–, hanem a meglelt költőtárs, *Virág Benedek*⁴⁰ bátorítása és buzdítása is. Ő szintén 1782-ben lett az iskola tanára, és itt dolgozott a rend feloszlatása után is 1797-ig. *Ányos Pál* feltehetően városunkban öntötte végső formába a nemesi ellenállás szózatát, a Kalapos király című versét. *Ányos Pál*, *Virág Benedek* és szerzetestársaik, ha nem is értették meg *II. József* politikájának egészét, mégis nagy ügyet szolgáltak, a város magyarrá válásának ügyét. Mozgalmuk egyik eredménye, hogy a tanárok német nyelvet okító kollégájuk kivételével nem tudtak, vagy nem akartak németül beszélni. Egy iskola munkája tanítványiban tükröződik. Ebben az időben nyitja meg kiváló növendékek sorát *Fejér György* történetíró, tanár.⁴¹ Székesfehérvár a századfordulón gazdaságában nem, kultúrájában annál dinamikusabban változó város. Mielőtt megvizsgálánk a reformkor új jelenségeit, vessünk még egy pillantást a letűnő XVIII. század mindennapjaira. A város lakossága a múltban sem csak a magas művelődés lehetőségeit kereste. Szórakozásra számtalan alkalom nyílt az év különféle ünnepein, de két ünnep között a társas összejövetelek korabeli színtere a fogadó volt annak ellenére, hogy sok polgárnak volt saját termelésű bora is, amit a város által szabályozott keretek között kimérhetett. A fogadók rendelkeztek nagyobb termekkel, ahol bálakat, egyéb rendezvényeket tarthattak a polgárok. Már 1654-ben két vendégfogadó működött Fehérváron. Az egyik a külvárosban, a másik a majdan híresé váló Fekete Sas, amelyet a jezsuita rendház diáriuma is említ 1701-ben.⁴² A város fejlődésével együtt gombamód szaporodnak a vendéglők is. A harmincas években nyitja kapuit az Arany Sas, a Korona, a Mórhoz címzett fogadó. Az összejövetelek során kristályosodott ki a város első polgári egylete, amely a férfiak speciális sportolási igényeit elégítette ki, az uralkodói engedéllyel 1768-tól működő lövészegylet. Az egylet tevékenysége tartósan bizonyult, 1775-től azt az utcát, amelyben működött, Lövölde illetve Lövőház utcaként emlegették.⁴³ A század végén megnyíló Nagybödőshöz címzett fogadó neve arról árulkodik, hogy Fehérváron is megjelent a verbunkos zene, és a dudát, töröksípöt fújó magyar zenészek átadták helyüket a vonós hangszereken, cimbalmon játszó cigány muzikusoknak.

A NEMZETI KULTÚRA KIBONTAKOZÁSA A századfordulóra befejeződött Székesfehérvár újjáépítése, kialakult a korszakunkat meghatározó városkép. Feudális alapokon nyugvó gazdasági élete lassú hanyatlásnak indult. A távolsági kereskedelem komoly haszna már a múlté, a céhszervezetben dolgozó iparosok egyre görcsösebben ragaszkodtak kiváltságaikhoz. A mesterségek és mesterek száma is folyamatosan csökkent. Tőkés gazdálkodási formák itt-ott jelentkeztek, például a nyomdászatban. Az első bank is csak 1845-ben alakult. A gazdaság stagnálása ellenére mégis ez a kor Fehérvár művelődéstörténetének második virágzása, amikor a reformkori Magyarországon a kultúra élvonalában találkozunk nevével. A korábban megindult lassú magyarosodás a XVIII. század végére felgyorsult. 1791-ben már alig volt család, amelyik németnek vallotta volna magát. Az ekkor bevándorolt lakosság a magyarok javára billentette az etnikai mérleget. Nem elhanyagolható a vármegyei nemesség szerepe sem. A reformeszméktől fellelkesült megyegyűlések nem múltak el nyomtalanul városunk életében. A megyei birtokosok között olyan hírességeket találunk, mint az Eötvös-család, a Batthyány-család, az Esterháziak grófi ága, a Zichyek. A kisebb birtokosok között pedig a Szapáriak, Meszlényiek és a Tinodi-családok ismertebbek. Közülük kerültek ki azok a vármegyei tisztviselők, akik komoly anyagi áldozat árán teremtették meg és tartották életben a

fehérvári magyar színészetet. Térjünk vissza az egyre nevesebb gimnázium tevékenységéhez, mert a reformgondolatok itt találtak leghamarabb értő hazafiakra. *II. József* 1786-ban feloszlatta a szerzetesrendeket, ezért a pálosoknak abba kellett hagyniuk kiváló tanári munkájukat. A város három évtizeden keresztül világi pedagógusokat foglalkoztatott, de ez nem jelentett visszaesést a gimnázium életében, mert sokan a régi tanárok közül, mint *Virág Benedek* is, itt maradtak tanítani. 1813-ban *I. Ferenc* a cisztercita rendnek adományozta az iskolát. Ők kezdettől fogva magyarul tanítottak, és a szentbeszédek is magyarul mondták az alsóbb osztályokban, habár erről rendelet csak 1843-ban született. Talán ez a magatartás is hozzájárult ahhoz, hogy a városi tanács 1814-től magyar nyelven vezette jegyzőkönyveit, egyéb hivatalos okiratait.⁴⁴ A gimnázium falai között számtalan XIX. századi tudós, művész, politikus kapott indíttatást.⁴⁵ Néhány példa: *Reguly Antal*⁴⁶ már az eleven életű reformkori városba érkezett tanulni. Nyelvészeti ösztönzést itt kaphatott a rendi gimnáziumban, hiszen tanulmányai befejezése után hamarosan útnak indult az északi nyelvrokonságot felkutatni. Hosszú munkája során bizonyító erejű anyagot gyűjtött össze, de halála megakadályozta abban, hogy gyűjteményét közzé tegye. A reformkor legnagyobb költőjét, *Vörösmarty Mihályt* is „megfertőzte” fehérvári nyelvésztanára. Korabeli helyesírási szabályzatunk elkészítése ugyanis költőnk érdeme. *Vörösmarty* kapcsolatai nem csupán az itt eltöltött iskolai évekre korlátozódtak. 1827-ben fontolóra vette, hogy itt telepedik le. Lakása ebben az időben a Bajzáth-ház (István tér 5.) volt. Baráti szálak kötötték volt tanárához, aki egyben a helyi cenzor volt. Így jelenhetett meg a Pesten nem engedélyezett Bujdosók (1828-ban), valamint a Csongor és Tünde (1830-ban). A nyelvtudomány ápolása hagyománnyá vált a gimnáziumban, ezért hívták ide dolgozni a modern finnugor nyelvtudomány megalapozóját, *Budenz Józsefet* 1858-ban.⁴⁷ A város értelmiségét hazafias érzései késztették arra, hogy a szeminárium kezdeményezésére (itt tanított *Fejér György* történész) gyűjtéssel járuljanak hozzá *Berzsenyi Dániel* verseinek kiadásához.⁴⁸ Ennek a hazafias értelmiségi magatartásnak szép példája *Horváth János* fehérvári püspök (1831-1835) tevékenysége. Ő elődeitől hatalmas, de szakszerűtlenül kezelt könyvtárat örökölt.⁴⁹ Fontos feladatának tekintette, hogy a könyvtár tudományos kutatásra alkalmassá váljék. Irodalmi állományában *Horváth János* szemléletének megfelelően megtalálható minden korabeli magyar író munkája, és az addig megjelent irodalmi alkotások legjava, *Bonfini*, *Istvánffy*, *Pray* stb., a kortársak közül megtalálható többek között *Széchenyi*: *Hitel és Dessewffy*: *A Hitel* taglalatja, valamint *Wesselényi*: *Balítételek* c. munkái. (*Fejér György* az így megújult könyvtár nélkül nem írhatta volna meg úttörő várostörténeti munkáját.) A tudós püspök végül 1835-ben egész magánkönyvtárát a köz rendelkezésére bocsátotta. Utódai méltón ápolták örökségét. Jelentős adományokkal bővült tovább a könyvtár: 1851-ben *Barkóczy László* püspök magánkönyvtárával, 1866-ban *Farkas Imre* gyűjteményével. 1877-ben több, mint tízezer kötet volt a könyvtár birtokában. Mai formáját a reformkori fehérvári gimnazista, a századvég tudós püspöke, *Pauer János* alakította ki. *Thaly Kálmán* így írt tevékenységéről: „*Pauer János* akadémiai tag, címzetes püspök és fehérvári kanonok úr... kinek háza a tudományok s műemlékek múzeumául szolgál, hazánkban páratlan incunatula (XV-XVI. századi nyomtatványok) gyűjteménnyel bír, melyben a legritkább és legdíszesebb példányok fellelhetők s némelyikben történelmileg becses kézirat bejegyzések is foglaltnak. Gyönyörű

könyvtára, néhány darab igazi remekművű műtárgya, példás rendben tartott másolatai, eredeti okmányai mellett ritka szakavatottsággal s felülmúlhatatlan előzékenységgel ismerteti meg és magyarázza mind e kincseit a tudós főpap.”⁵⁰ *** E kis kitérő után térjünk vissza a reformkori Fehérvárhoz. A kibontakozó tudományos érdeklődésnek más jeleit is tapasztalhatjuk. A népdalgyűjtés Fejér megyében is a kor szellemének megfelelő első nagy társadalmi gyűjtőmegmozdulásukhoz kapcsolódott. 1843-ban a Kisfaludy Társaság elhatározta, „felszólítást” bocsát ki „népköltészeti ereklyék” gyűjtésére, amely eredményeként létrejött *Erdélyi János* Népdalok és Mondák I-III. (1846-1848) című munkája, amelyet az egész ország területéről és a Tudományos Akadémia addigi gyűjtéseiből állított össze. Székesfehérvárról származik az a füzet, amelyhez kapcsolódva Erdélyi a következőket fűzi: „Székes-Fehérvárról Hodosi Karácsony József úrtól, legközelebb elhunyt testvére, Karácsony Lázár hátrahagyott irományaiból egy 200 dalból álló népdalgyűjtemény és külön kötetben a boldogult által gitárra tett zenéi.”⁵¹ Vizsgáljuk meg, hogy a város első tőkés vállalkozása hogyan járult hozzá Székesfehérvár kultúrájának kiteljesedéséhez. A mai Kossuth utca egyik házában, 1806-ban nyílt meg *Szammer Mihály* nyomdája. A XIX. század első felében az ipar bizonyos ágazataiban – így a nyomdaiparban is –, még nem találunk magyarokat. Történetesen a Szammer-nyomda tulajdonosai és munkásai is németek voltak.⁵² *Szammer Mihály* 1806-ban meghalt, özvegye tizenöt évig vezette eredményesen a kis üzemet. Halála után fia, *Szammer Pál* folytatta a családi hagyományokat. Az országos méreteket tekintve kicsiny nyomda ekkor jelentette meg legjelentősebb kiadványait. *Vörösmarty* nagybecsülése jeleként több művét is itt nyomtatta.⁵³ *Szammer Pál* halála után özvegye vezetésével számottevő üzemmé fejlődött. 1848-ban engedély nélkül kinyomtatta a tizenkét pontot. Ezért özvegy *Szammer Pálnét* hat hónapig a Neugebaude börtönében tartották. Hazafias tettéért *Vörösmarty* a pesti jogászok díszjelvényével ajándékozta meg az özvegyet.⁵⁴ Már 1825-ben kifejeződött a város magyar öntudata az első reformgyűléshez intézett memorandumban. „Székesfehérvár, amely az első öt magyar századokban a magyar nemzet szent Helye és a Nemzeti dicső Tetteknek Honnja volt... mint a Magyar nemzet végső pusztulásának védő Bástyája, régi régi szenvedéseire és mostani állapotjára nézve érdemes ezen ősi királyi és nemzeti Igazának viszaszerzésére.”⁵⁵ Joggal büszkélkedhettek a városatyák, hiszen a megyei nemességgel karöltve hosszú évekig biztosították a magyar nyelvű színház működését, ami nemcsak kulturális, hanem politikai hitvallás is. A fehérvári nemzeti színjátszás története a város művelődéstörténetének legfényesebb lapjai közé tartozik. A XVIII. század végén a belváros német lakosságának és a helyőrség igényeinek megfelelően német nyelven játszottak a Budáról, Zágrárból hívott társulatok. Az 1805. március 11-én keltezett német színlap, amely *Weber* Oberon című előadására invitál „in dem Erbauten Theater”, vagyis újonnan épült színházat említ. Ez a színház a Pelikán fogadóban volt.⁵⁶ Megfordultak Fehérváron többek között *Czibulka Hoffmann* és *Karner* operatársulata 1804-ben, *Gindl Lőrinc* színtársulata 1808-ban.⁵⁷ A magyar nyelvű színészet története 1813-ban a pesti társaság vendégszereplésével kezdődött. *Szentjóni Szabó László* Mátyás király című művét adták elő. A vendégszereplés anyagi sikeréről a színingazgató *Balog István* tudósít feljegyzéseiben. Ennek a sikernek köszönhető, hogy ez a viszonylag nagy (11 férfi, 5 nő, 10 muzsikos) társulat ezután több ízben hosszú időre a város vendége lett. 1815-ben a pesti Város

Szépítő Bizottság lebontásra ítélte az addigi magyar színházat, a Rondellát, és az addig állandónak mondható pesti társaság felbomlott. A széthullott társulat tagjainak zöme Miskolcra ment, ahol a város támogatásával létrehozott első állandó színháznak lettek tagjai. Fejér vármegye nemessége összefogva Székesfehérvár vezetőivel a miskolci példán felbuzdulva állandó társulat létrehozásán fáradozott. A nemes célra közadakozásból 37 327 forint gyűlt össze.⁵⁸ A pénzen kívül a Pelikán fogadó tulajdonosa ingyen adta színháztermét, Bajzáth György, a megye főjegyzője fehérvári palotáját bocsátotta a társaság rendelkezésére, ahol ingyen laktak színészei. Róla írja *Szilágyi Pál*: „...a társulatnál volt egy díszletező, de a fődíszítőséget a megye főjegyzője, Bajzáth (több falu birtokosa) vállalta el és meg is vallom, ily nagy urat oly szenvedéllyel nem láttam dolgozni, mint őt...”⁵⁹ *Lauschmann Gyula* fehérvári történész így emlékezik meg: „... vármegyénk lelkes közönsége 1818-ban közadakozás útján alapot teremtett, melyből a színházat városunkban fenntartani kívánta. Lelkesedését a nemzeti ügy iránt hozta a főúr és a köznemes hazafiségének adóját a színházat oltárára.”⁶⁰ A megye még a szervezeti ügyek intézését is magára vállalta: főigazgató *Kolozsvári Pál* főszolgabíró, a gazdasági ügyek intézője *Nagy Ignác* megyei főadószedő lett. A kortársak, ha nem is tudták úgy megfogalmazni, mint a század végén *Bayer József*, de érezték: „A magyar színházat kulturális jelentősége abban áll, hogy ők a középpontjai a vidékről kiinduló kulturális hullámgyűrűnek, és így hordozói a nemzeti eszme kifejlődésének. Nélkülük bizonyára nehéz lett volna vidéken egy, az egész társasáletre kiható oly intézményt találni, mely a magyarosodás ügyére ily elhatározó hatással van.”⁶¹ Ilyen körülmények között nem csoda, hogy az ország legjobb színészei csatlakoztak a fehérvári társulathoz. Az 1818. október 11-i nyitóelőadáson szerepeltek: *Éder György* aligazgató, *Horváth József*, *Komlóssy Ferenc*, *Nagy István* a kedvelt komikus, *Szilágyi Pál*, *Kelemen László*, *Baloghné Tenkler Erzsébet* és *Kántorné Engelhardt Anna*, korának kitűnő tragikája. A színház műsora változatos volt, de még hiányoztak az eredeti magyar darabok. Játszották *Goldoni*, *Schiller*, *Lafontaine*, *Zschakke*, *Katzebaue* színműveit. Az 1819-es év jelentős több szempontból is. A társulat már vidéken is megfordult. Együttesünkkel még *Déryné* is fellépett (majd 1821-ben ide is szerződött), pedig 1813. évi emlékei nem erre ösztönözték. Így írt akkor: „Szörnyű unalmas város volt még akkor Székesfehérvár és siettem haza Pestre, egy szívvel lélekkel.”⁶² A társulat magas művészi élményt nyújtó előadásai kiemelkedtek a század átlagából. A viszonylag összeszokott együttes anyagi biztonsága tudatában jobban összpontosíthatott a művészi munkára. Ebben az évben bátran vállalkoztak magyar szerzők műveinek előadására is. A szezon száz előadása során többek között bemutatták *Éder György*, *Babarczi Imre*, *Csizmadia Sándor*, *Katona József* műveit. Az esztendő szenzációja *Kisfaludy Károly* bemutatkozó színművének ősbemutatója volt. Az előadásról *Szilágyi Pál* így emlékezik: „*Kisfaludy Károly* első drámai kísérletét a *Tatárok Magyarországon-t* küldötte az igazgatónak igénytelen sorok kíséretében. Mennyire örültünk a magyar ég e feltűnt csillagának. Nem annyira nagyszerűsége, mint csinos nyelvéért, örömmel tanultuk, s nagy meglepetésre a közönségnek elő is adtuk.”⁶³ *Kisfaludy* ezután szinte háziszíndarabja a fehérvári színház társulatának. Még az év során közönség elé vitték a *Kérőket*, az *Ilka* és a *Stibor vajda* című darabokat. A fehérvári Játékszín népszerűsége nőttön-nőtt. Pesten már rendszeresen tartottak vendégjátékot. Repertoárjuk színes, a hazai szerzők művei mellett elsősorban klasszikusokat,

Goethét, Shakespeare-t, Lessinget játszottak. Úgy tűnt, hogy a fehérvári színészek szerencsecsillaga nem áldozik le, hogy a hagyományaihoz ragaszkodó dunántúli városban gyökeret tudnak verni. A fehérvári közönség lelkes szeretete azonban a vármegye anyagi támogatása nélkül kevés volt a társulat fenntartásához. Sokévi siker után 1824-ben összesűrűsödtek a gondok színészeink feje fölött. Könyves Máté így emlékezik: *„Fehérvári Fő Igazgató bizonyos segéd summa pénzek ajánlása mellett Horváth és Komlóssy Ferenc úrnak az Igazgatást átalengedte. A kik bár mindjárt igazgatásuk kezdetén számos gátló viszontagságokkal küszködve a bekövetkező Ország gyűlésig csekély vagyonjok felajánlásával nemcsak fenntartották az társaságot, hanem annak becsét, s érdemét növelték, s meg nem szűnő iparkodással kívánták a T. hallgatók kedvét megnyerni.”*⁶⁴ Tehát a megye jóakarata ellenére sem tudta tovább finanszírozni a színház működését, de az önállóvá váló társulatot figyelemmel kísérte, ha anyagilag támogatni nem is tudta. Utolsó kísérletként az országgyűlésben bízva 1825-ben Fejér megye Pozsonyba szerződtette a színészeket, de meglepő módon az országgyűlési közönség érdektelensége miatt ott csúfosan megbuktak. Ismét Könyves Mátét idézzük: *„Pozsonyban azon szép remény sugarát, mellyel oda menetkor kecsegtette magát a nemzeti Színész Társaság, csakhamar homály borította. Mert a tudatva lévő Nemes Megye látván, hogy minden igyekezete sikertelen, vagy elmellőzött lett – azért is, nehogy a Társaság várakozása a jóllét elleni panaszának terhére jusson: három hónap eltelése után a játszó tagokat saját szerencsájökre bízván – a játékszíni öltözetek s könyvek átengedésével útnak bocsátotta.”*⁶⁵ Fejér megye törekvése, a magyar nemzeti színészet létrehozása több, mint tíz évvel megelőzte azokat az eseményeket, amelyek a Nemzeti Színház létrejöttét eredményezték. 1825-ben az országgyűlés hazafiségének még sok volt egyszerre az Akadémia és a Nemzeti Színház ügye. A bukás ellenére is ez a hét év, amit Fejér megye és Székesfehérvár biztosított nemzeti színjátszásunk számára, maradandó eredményeket hozott, a magyar drámairodalom kibontakozását, amely e jól összeszokott és igényes társulat nélkül nehezen képzelhető el. A régi színészgárda ugyan egy ideig együtt maradt, de a vándorévek viszontagságai után régi nagyságuk halovány tükörképévé váltak. Könyves Máté naplója fényt vet az akkori állapotokra: *„1827-ben Komlóssy Ferenc úr lemondott igazgatói hivataláról s egyedül Horváth József lett annak tulajdonosa, s mindaddig fenn is tartotta, míg fáradtsággal szerzett szép vagyonkáját azon Intézetnek – melyből eredetét vette – Komáromban tökéletesen feláldozta. Itt Horváth József úr elmaradván Komlóssy Ferenc és Tóth István urak lettek a társság tulajdonosai, s innét Somogy vármegyébe Kaposvárra indították a Társaságot, s jövedelmét a játszó Tagok kifizetésére nem találván elegendőnek félvén társa, Horváth József úr sorsától – bizonyos fizetéséről lemondva, s így a Társaságból egy közönséges társaság formálódott, melynek vezértagjául Komlóssy Ferenc úr megmaradott.”*⁶⁶ Később a híres színészeket már nélkülöző társulat csak egy volt az országot kóborló vándorszínész csoportok közül. Fehérváron ez időben az ország majd minden társulata megfordult. Például: Nemzeti Játszó Társaság, Kolozsvári Nemzeti Játékszín, Dunántúli Színjátszó Társaság. Új lendületet nemzeti színjátszásunknak az 1837-ben megnyílt pesti Magyar Színház (1840-től Nemzeti Színház) adott. Drámaíróink egyre nagyobb kedvvel alkották műveiket. Gaál József, Szigligeti Ede, Czakó Zsigmond darabjai utat találtak a közönséghez. A magyar színjátszás ügye fontossá vált a közgondolkodásban. Ebben az időben, 1841-

ben a környező megyéket át-meg átszelő kis társulatok tagjai között ott találjuk Borostyán néven *Petőfi Sándort*, a volt pápai diákot. 1842. november 9-én csatlakozott *Szuper Károlyék* Fehérváron tartózkodó társulatához, aki naplójában sokat emlegeti barátját, *Petőfit*. „*November 11. Nagyon megsokasultak jövedelmeink, s meghívtuk a nemzeti színház balettmesterét, Hasenhutot vendégszerepekre, ki egypár táncossal jövéen, csakugyan felélénkítette a közönséget. A napokban érkezett hozzánk egy pápai diák, ki kunsági mint én, mert félegyházi, engem keresett föl, hogymint földije ajánljam az igazgatónak. Mint mondá, rég vonzalma van a színészethez, sőt már meg is kísérelte egyszer Csehfalvi társulatánál, de ott rögtön abbahagyta. Én rögtön készséggel ajánlтам közbenjárásomat, s fel is vétettem a társulathoz. Ez ifjú Petőfi ki tegnap lépett fel először a színpadra a 'Párizsi naplopó'-ban egy inas szerepében, aki Bizotot kineveti, midőn a naplopó a földre ejti. Ekkor írta Petőfi 'Első szerepem' című költeményét. Mi csakhamar jóbarátok lettünk. Petőfi már ekkor egész csomó költeményt írt, de ezekből még kevés látott napvilágot, mert kevés hitele volt a szerkesztők és kiadók előtt. Még ekkor anyja –Borostyán – családnevén írt és működött, mint színész. Én már többnyire ismertem költeményeit, mert amint egyet írt, mindjárt hozzám hozta elolvasás végett. Különösen nőmet nagyon illetékes bírónak tartotta versei megítélésében. Szegény Petőfi, sohasem felejttem el, egész télen hideg szobában lakott szomszédomban, s ha fel akart melegedni, csak hozzám jött, s nekünk felolvasásokat tartott saját verseiből, s a Karthausiból. November 18. Ma áthozta hozzám Petőfi összeszedett verseit, s én kiszemeltem közülük néhány szavalni valót egyúttal tudtomra adta, hogy ma különös kegyelemből házigazdája meghívott bennünket disznótorra, s ő már verset is írt reá a 'Disznótorban' címmel, amin azután este jót mulattunk.*”⁶⁷ Az idézetek nyomán betekintést nyerhetünk a vándorszínészek és a hozzájuk csatlakozó költő mindennapjaiba. Mindazonáltal *Petőfi* életében fontosabb szerepet játszott fehérvári tartózkodása, mint azt eddig gondoltuk. Nemrégiben kerültek napvilágra Pápán azok a dokumentumok, amelyek bizonyítják, hogy nagy költőnk a vidék egyik legjobb társulatának fontos szerepeket is játszó egyenrangú tagja volt, nemcsak statisztá vagy cédulaosztó.⁶⁸ Természetesen mint kezdő, eleinte ténylegesen statisztált, mint a Párizsi naplopóban, ahol *Szuper* általa is említett szerepe mindössze ennyi volt: „ha-ha-ha”. A *Majom és vőlegény* című divatos zenés bohózatban szintén statisztaként láthatták a fehérvári nézők *Faust*, a vadállatok őre szerepében. A következő darabban, *Munkácsi János* Garabonciás diák című népies mesejátékában, amelyet a társulat két-háromszor szereposztásban játszott, ő is több lehetőséget kapott. Borostyán az első két szakaszban inas, ez néma szerep, majd a harmadik szakaszban kárvallott falusi, aki társával keresi eltűnt állatait. Itt több mondata is volt. Ettől kezdve folyamatosan fellépett, minden nap, tehát a társulat és a közönség elfogadta játékát. December 13-án *Holbei* Babérfa és koldusbot című érzelmes színművében már igényes szerep mellett olvashatjuk a Borostyán nevet. Terjedelmét és funkcióját tekintve a főszerepeket követő második kategóriába tartozik. A szerepet hitelesen alakító színészt már meg is lehetett tapsolni. *Petőfi* tudatosan készült színésznek és nagy áldozatot hozott érte, elhagyta iskoláját, bánatot okozott szüleinek, de belső parancsra hallgatott, ezért lelkiismeretes aprólékossággal készült az előadásokra, legyen az akár a legkisebb szerep is. *Petőfi*nek fontos volt a siker, ami Fehérvárott megadatott. Itt látta először nyomtatásban nevét, itt lett ismeretlen diákból a

vidék egyik legjobb társulatában színész.⁶⁹ *** Az eddig tárgyaltak alapján bizton állíthatjuk, hogy a XIX. század első felében Székesfehérvár lehetőségeit meghaladó kulturális tevékenységre vállalkozott, és kiemelkedett az átlagos kisvárosi sorból. Viszont nem téveszthetjük szem elől, hogy a még mindig feudális keretek között élő lakosság szélesebb rétegei nem kapcsolódtak bele ebbe a kulturális tevékenységbe. Kiket találunk a gimnázium tanulói között, kik a színházlátogatók? A városi nemesség tagjai, a város tehetős polgárainak fiai és a megyei nemesség. Hiába itt jött létre hazánkban először *Széchenyi* ösztönzésére a Casino Társaság 1838-ban „... a jó ízlést, mívelt társalkodást, egyesek értelmi és erkölcsbeni gyarapulltát és ezáltal egyszersmind a közértelmesség kifejlődését...”⁷⁰ ápolni, ha tagsága mindössze 60 nemest, 22 egyházi és 82 városi személyt számlál. A városban ekkor 15 000 ember lakott. A lakosság többsége majd csak következő korszakunkban, a kibontakozó polgárosodás során válik a székesfehérvári közművelődés aktív részesévé. A reformkor országos jelentőségű kulturális eseményei mégsem maradtak hatás nélküliek a lakosságra. A század eleji német érzelmű város 1848-ban egy emberként állt a haza ügye mellé.

JEGYZETEK

¹ Kosáry Domokos (1983): Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp.

² Jenei Károly (1971): Székesfehérvár körülzárása és visszafoglalása 1686-ban. = Fejér Megyei Történeti Évkönyvek FMTÉ 5.

³ Czakó Sarolta (1971): Székesfehérvár szabad királyi város igazgatásának története. FMTÉ 5.

⁴ Jenei Károly (1977): Fejér megye a Rákóczi-szabadságharc idején. FMTÉ 11.

⁵ Bácskai Vera (1974): Fehérvár fejlődése a XVIII. században és a XIX. század elején. FMTÉ 8.

⁶ Uo.

⁷ 1720 – 127, 1724 – 183, 1777 – 443 iparúzó lakott Fehérváron. A népesség 124%-os emelkedést mutat.

⁸ Bácskai i. m.

⁹ Székesfehérvári Szemle. 1931. 1.

¹⁰ Balázs László (1973): Az ipari és kereskedelmi tőkefelhalmozódás a XIX. század első évtizedeiben. FMTÉ 7.

¹¹ A Felsőváros jellegét megőrizte a XX. század második feléig. Pesovár Ferenc jeles néprajzkutató 1982-ben megjelent könyvében számtalan felsővárosi népdalt közölt.

¹² Bácskai i. m.

¹³ Országos vásárok: húsvét előtti vasárnap, Szent György-nap, Szent Iván-nap, Szent Bertalan-nap, Szent Demeter-nap.

¹⁴ Czakó i. m.

¹⁵ Bácskai i. m.

¹⁶ Schoen A. (1931): Székesfehérvári Szemle.

¹⁷ Fitz-Császár-Papp (1966): Székesfehérvár. Bp.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.

²⁰ Bácskai i. m.

²¹ Fitz-Császár-Papp i. m.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Lásd a szöveg közben.

²⁵ Fitz-Császár-Papp i. m.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Kosáry i. m.

³⁰ A jezsuita iskola történetére vonatkozó adatok Buda Teofil, Werner Adolf munkájából, valamint Reichningen Zakariás, Müller Lipót, Laudovits György iskolatörténetéből és az egyházmegyei könyvtár vezetőjének szóbeli kiegészítéseiből származnak.

³¹ Érsekújvár 1723 – Pest 1801. Történetíró, nyelvész.

³² 1739-1819. Tanár, költő, nyelvész.

³³ Reichningen-Müller-Laudovits i. m.

- ³⁴ 1756-ban Jákob története, 1758-ban Az eladott József története, 1760-ban József fiáról, Monesséről szól a darab, 1766-ban A győztes Boldizsár, 1767-ben A hízelgő udvaronc bukásáról szól a darab.
- ³⁵ 1730., 1731., 1732., 1733., 1756., 1761., 1762., 1763., 1764., 1767.
- ³⁶ Kilián István (1976): Iskolai színjátszás Székesfehérvárott a XVIII. században. FMTÉ 10.
- ³⁷ Kosáry i. m.
- ³⁸ Szabó Ottóné Oláh Klára (1983): Az Árpád Szakmunkásképző Intézet története. Szfv.
- ³⁹ Nagyesztergár 1756 – Veszprém 1784. Költő, a nemesi ellenállás poétája.
- ⁴⁰ Dióskál 1754 – Buda 1830. Költő, író.
- ⁴¹ Keszthely 1766 – Pest 1851. Fehérvárról ő írt először történeti munkát.
- ⁴² Kállay István (1971): Székesfehérvár haszonvételei 1688-1790. FMTÉ 5.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ Fejér Megyei Levéltár.
- ⁴⁵ A legjelentősebb pedagógusok és tanulók nevét lásd a Függelékben.
- ⁴⁶ Zirc 1819 – Budapest 1858.
- ⁴⁷ Rasdorf 1836 – Budapest 1892.
- ⁴⁸ Dormuth Á. (1936): Székesfehérvár kulturális élete a XIX. században. Szfv.
- ⁴⁹ A könyvtár alapját a város első püspöke, Séllyei Nagy Ignác vetette meg, de a gyűjtés és kezelés szakszerűtlenül folyt.
- ⁵⁰ Dormuth i. m.
- ⁵¹ Pesovár Ferenc (1982): Béres vagyok, béres. Szfv.
- ⁵² A. I. Hütter, Franz von Glevitzky nyomdászok.
- ⁵³ A nyomda kiadványait lásd Stigler István (1957): Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története. IKMK B.6. Szfv.
- ⁵⁴ Stigler István (1957): Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története. Szfv.

⁵⁵ Fitz-Császár-Papp i. m.

⁵⁶ Cenner Mihály (1972): A magyar színészet Székesfehérvárott és Fejér megyében. Szfv.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Az összegyűlt pénzről ellentmondó adatokat találni, a levéltári források alapján ez valós.

⁵⁹ Cenner i. m.

⁶⁰ Lauschmann Gyula (1899): A székesfehérvári színészet múltja. Szfv.

⁶¹ Bayer József (1887): A nemzeti játékszín története. Bp.

⁶² Cenner Mihály i. m. – Déryné naplója.

⁶³ Cenner Mihály i. m.

⁶⁴ Uo. Könyves Máté a társulat tagja volt.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo. Magyar György háza, ahol Petőfi lakott, az Arany János utca és Petőfi utca sarkán volt egykori mozi helyén állott.

⁶⁸ A színlapok Szabó Ottóné Oláh Klára és Barasits Béla fehérvári tanárok kutatásai során kerültek elő.

⁶⁹ Barasits Béla: Petőfi Sándor Székesfehérvárott. (Kézirat.)

⁷⁰ A Casino Társaság alapszabályát közli Dormuth i. m.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Béres László (1973): Az ipari és kereskedelmi tőkefelhalmozás a XIX. sz. első évtizedeiben. Fejér Megyei Történeti Évkönyvek (továbbiakban FMTÉ) 7. Bayer József (1887): A nemzeti játékszín története. Bp. Barasits Béla: Petőfi Sándor Székesfehérvárott. (Kézirat.) Bácskai Vera (1974): Fehérvár fejlődése a XVIII. században és a XIX. század elején. FMTÉ 8. Buda Teofil, Werner Adolf: A jezsuita gimnázium története. (Kézirat.) Cenner Mihály (1972): Magyar színészet Székesfehérvárott és Fejér megyében. Szfv. Chalupka Rezső (1889): Székesfehérvári városi állandó színház története. Szfv. Czakó Sarolta (1971): Székesfehérvár szabad királyi város igazgatásának története 1711-1740. FMTÉ 5. Csapáry László (1889): A székesfehérvári Vörösmarty Kör 22 éves működése –titkári

jelentés.Csapó Kálmán (1861): Székes-Fehérvár története. Szfv.Császár Elemér (1912): Ányos Pál. Bp.Csongor Rózsa (1961): A Vörösmarty Kör története. István Király Múzeum Közleményei (továbbiakban IKMK) B. 20. Szfv.Dormuth Árpád (1936): Székesfehérvár kulturális élete a XIX. században. Szfv.Dormuth Árpád (1937): Adalékok a városháza múltjából. Szfv.Enge János: Székesfehérvár zenei múltja és jelene. (Kézirat.)Farkas Gábor (1971): Nagybirtok Fejér megyében a török kiűzése után. FMTÉ 5.Fitz Jenő- Császár László- Papp Imre (1966): Székesfehérvár. Bp. Fitz Jenő (1967): Székesfehérvár (Panoráma útikönyvek). Bp.Fitz Péter (1978): Adatok Székesfehérvár filmtörténetéhez. Fejér Megyei Szemle 1. Horváth Károly (1978): Székesfehérvár és Vörösmarty. Fejér Megyei Szemle 1. Jenei Károly (1974): Székesfehérvár körülvétele és visszafoglalása 1686-ban. FMTÉ 8.Jenei Károly (1977): Fejér megye a Rákóczi-szabadságharc idején. FMTÉ 11. Kállay István (1971): Székesfehérvár haszonvételei 1688-1790. FMTÉ 5. Kállay István (1971): A székesfehérvári bíráskodás 1688-1790. FMTÉ 5.Kállay István (1988): Fehérvár Regimentuma 1688-1849. FMTÉ 18.Károly János (1898): Fejér megye története. Szfv.Kilián István (1976): Az iskolai színjátszás története a XVII. században. FMTÉ 10.Kosáry Domokos (1983): Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. Lauschmann Gyula (1899): Székesfehérvár története. Szfv.Lauschmann Gyula (1907): A székesfehérvári színészet múltja. Szfv.Lauschmann Gyula (1907): A Vörösmarty Kör története. Szfv. Lánzos Ignác (1963): Fejér megye irodalmi hagyományai. Szfv. Lébényi Pál (1972): Székesfehérvár 972-1972. Szfv.Lugosi Tamás: A székesfehérvári polgári dalkör története. (Szakdolgozat / ELTE /)Molnár Rózsa: Székesfehérvár városképi és műemléki vizsgálata. (A kézirat a szerző tulajdonában van.)Móra Magda (1973): A Ratio Educationis megvalósítására irányuló törekvések a megye népiskoláiban. FMTÉ 7.Reidimingen Zakariás- Müller Lipót- Laudovits György (198?): A cisztercita gimnázium története. Szfv.Schoen Arnold (1931): Székesfehérvár építészeti emlékei. Székesfehérvári Szemle.Stigler István (1957): Székesfehérvár nyomdászatának 150 éves története. IKMK B. 6. Szfv.Szabó Ottóné Oláh Klára (1983): Az Árpád Szakmunkásképző Intézet története. Szfv.Szabó Péter: Megyém szerepe a közművelődésben. (A kézirat a szerző tulajdona.) Zádor Anna (1967): Székesfehérvár építészeti emlékei a felvilágosodás és a klasszicizmus korából. IKMK A.12.

A CISZTER GIMNÁZIUM JELES TANÁRAI, DIÁKJAI

<i>Tanárok, igazgatók</i>	<i>Diákok</i>
<i>Villax Ferdinánd</i>	<i>Vörösmarty Mihály</i>
<i>Szabó Krizosztom</i>	<i>Pauer János</i>
<i>Horváth Dániel</i>	<i>Szalay László</i>
<i>Takács Henrik</i>	<i>Reguly Antal</i>
<i>Wagovits Bertalan</i>	<i>Ráder Alajos</i>
<i>Winkler Engelbert</i>	<i>Rónai Jácint</i>
<i>Ferdermayer Vilmos</i>	<i>Ybl Miklós</i>
<i>Koller Károly</i>	<i>Zichy Nándor</i>
<i>Szudrényi József</i>	<i>Vajda János</i>

Meiner Rudolf
Wekerle Sándor

Goldziher Ignác

Tanulmányok

Lánynevelés az aztékok körében

Kéri Katalin

A világ mérhetetlenül tágas és csodálatosan sokszínű. Az utóbbi évszázadban a közlekedésben, a távközlésben, az informatikában és hírek áramoltatásában bekövetkezett forradalmi változások sohasem tapasztalt közel hozták egymáshoz bolygónk népeit.

Ám éppen ez tette nyilvánvalóvá, hogy mennyire eltérő világképek, értékrendszerek és hagyományok jellemzik fajunk különböző kisebb-nagyobb csoportjait. Ezért egymás alaposabb megismerésére, a kultúrák, a vallások közötti párbeszéd folytatására, a "keleti" és "nyugati" gondolkodás közelítésére talán egyetlen történelmi korban sem volt akkora szükség mint éppen ma. A békésebb világ, az egészségesebb környezet megteremtése sokszorosan megsebzett Földünkön nem képzelhető el népek és közösségek együttműködése nélkül. Azért, hogy ebben az együttes munkálkodásban bolygónk lakossága sikeres legyen, a történelem kutatói is sokat tehetnek. A nevelés – és művelődéstörténészeknek például ki kell tenniük a lábukat saját kontinensükről, és térben, időben is el kell végezniük számos összehasonlító – és hatásvizsgálatot. A diakrón szemléletű, egymás utáni események, jelenségek leírását adó neveléstörténet-írás gazdag és ragyogó eredményeire alapozva, azokból kiindulva ki kell terjeszteni a szinkrón kutatások körét. A kultúraközvetítés elemeit (eszmények, hatások, helyszínek, tartalmak, módszerek, szereplők, eszközök stb.) és folyamatát, összefüggésrendszerét tág térben vizsgáló neveléstörténészeknek a jövőben különösen megszorodnak a feladataik.

Ez, a 16. századi azték lányok neveléséről szóló tanulmány és a hozzá kapcsolódó forrás része egy nagyobb kutatásnak, melynek célja, hogy kitágítsa a nevelés- és művelődéstörténet hagyományosan európai kereteit. A kutatás – melynek még csak a kezdetén tartunk –, az Újvilágba érkező első spanyol és portugál felfedezők és hittérítők tudósításai alapján megpróbálja feltárni a közép-amerikai őslakosok (főként az aztékok) kultúraközvetítő tevékenységét. A későbbiekben azt is vizsgálat tárgyává tesszük, hogy mi jellemezte a két, teljesen eltérő civilizációjú, egymásról korábban semmiféle ismeretekkel nem rendelkező népcsoport (aztékok és európaiak) korai kapcsolatait.

Kutatásproblémák

A neveléstörténet kutatása során az újabb évtizedekben világszerte egyre nagyobb figyelem fordul egy problémátörténeti csomópont, a lánynevelés felé. Ennek a témának a vizsgálata fontos, hiszen vele teljesebb lesz a múlt oktatási-nevelési gyakorlatáról alkotott képünk. A lányok családi és iskolai nevelésének feltárása számos olyan forrás felfedezését és értelmezését kívánja, amelyek korábban

elkerülték, vagy nem is keltették fel a kutatók figyelmét. Az intézményesült nevelés történetét bemutató, levéltárakban és iskolai irattárakban őrzött, írott kútfőkön kívül e téma megismeréséhez elengedhetetlenül fontos a ránk maradt magánlevelek, önéletírások, személyes feljegyzések, irodalmi művek, út- és népleírások, illetve a tárgyi emlékek kutatása. Figyelembe kell venni azt a sajátos tény is, hogy a leányokról, egyáltalán a nőkről évezredek óta a világ szinte valamennyi írásos kultúrával rendelkező területén főként férfiak írtak. Így a női élet minden részlete – ezen belül a lánynevelés is – főleg az írástudó férfiak szemével került bemutatásra. Ezért így kevésbé tudjuk feltárni azt, hogy mit gondoltak magukról, saját neveltetésükről, identitásukról, társadalmi szerepeikről a nők.

Különösen igaz ez egy olyan, tőlünk időben és térben is távol élt nép történelme esetében, mint az aztékok[1].

Nevelési törekvéseik és gyakorlatuk megismeréséhez elsődleges forrásként főként Bernardino de Sahagún barát (1499?-1590) spanyol-latin-nahuatl nyelven írott, számos korabeli színes képpel díszített munkáját, az *Historia general de las cosas de la Nueva España* (Új Spanyolország dolgainak általános története) című könyvet használtuk[2], helyenként összevetve annak tartalmát más forrásokkal.

Választásunk azért esett erre a műre, mert szerzőjét, a Mexikóban csaknem hatvan évet eltöltő Sahagúnt a nemzetközi történetírás nagyjai – egybehangzóan az antropológusokkal –, kivételesen alapos és nagyban hiteles adatközlőként tartják számon.[3] Ez a ragyogóan művelt és tehetséges szerzetes egész, aztékok között töltött életét annak szentelte, hogy minél többet megtudjon az általa nagyra becsült népről. Ennek érdekében megtanulta nyelvüket, a nahuatl nyelvet, fáradhatatlanul járta településeiket, és szisztematikusan, előre szerkesztett kérdőívek alapján gyűjtötte a világra vonatkozó mindenféle ismereteiket. Műve, mely a lánynevelés szempontjából is elemzésünk alapforrása, monumentális, enciklopédia-szerű alkotás. Éppúgy bemutatja az azték társadalom jellegzetes rétegeit, vezetőit, a nép történelmét, harcait, vallását és isteneit, Mexikó növény- és állatvilágát, az ottani divatot, ételeket és italokat, medicinát, közmondásokat és találós kérdéseket, mint a fiú- és lánynevelési szokásokat, az iskolarendszert, a gyermek- és ifjúkor szakaszolását, a hercegi gyermekekhez intézett intelmeket. Sahagún munkáját hitelesíti az, hogy számos azték tanítványa is tevékenyen részt vett a hatalmas anyag összeállításában, rajzaikkal,

szövegponosításaiakkal segítve őt.

Sahagún azonban, bármilyen jól beilleszkedett is az azték társadalomba, teljesen sohasem tudta elfelejteni Salamancában szerzett európai (jellegzetesen reneszánsz kori spanyol) műveltségét, és élete végéig megmaradt hithű kereszténynek is. Ezért – hasonlóan a többi európai krónikáshoz –, írásain mindig átsüt saját világlátása és értékrendje. A forráselemzés során a nőikkel kapcsolatosan ezt különösen fontos szem előtt tartani, mert az ő viselkedésük ábrázolása helyenként nem az azték valóságot mutatja, hanem a keresztény elvárásokat közvetíti.[4] Például a tisztaság, a szüzesség állandó emlegetése esetén, ami az aztékoknál ugyan érték volt, ezért a lánynevelésnek is fontos része (eszménye) volt, de megszegése korántsem számított olyan súlyos erkölcsi vétségnek – főként az alacsonyabb társadalmi rétegek tagjainál –, mint a keresztény Európában. Az azték (leány)nevelés feltárásának munkájába ezért be kell vonni a lehető legtöbb egykori forrást, mert a még oly részletes és komoly helyismereten alapuló szövegeket is, mint Sahagún könyve, kritikának kell alávetni.

Historiográfia

Kutatásunk előkészítésekor több olyan történeti, ethohistóriai és néhány archeológiai elemzést tekintettünk át, amelyek részben vagy egészében a 15-16. század fordulójának mexikói nőtörténetével foglalkoznak.[5] A Kolumbusz előtti társadalomtörténeti munkák is fontos kiindulópontot jelentettek[6], hasonlóan az azték neveléstörténetet is tárgyaló munkákhoz[7]. Az azték történelem (nőtörténet) eddigi kutatóinak fontos kérdése volt, hogy vajon a nők alárendeltsége létezett-e már a spanyol hódítások előtt is, vagy a 16. század előtt a nők a férfiaknál kedvezőbb helyzetben voltak az ottani társadalomban?[8] Melyek voltak egyáltalán a főbb női szerepek e nép Kolumbusz előtti történelmében? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához nagyban hozzájárulhat, fontos adalékokat szolgáltatathat a nevelés- és művelődéstörténet.

Röviden az aztékokról

Az aztékok a mai Utah állam területéről, a Nagy Sóstó vidékéről vándoroltak Délre. Lassú vonulásuk során először a mai Új-Mexikó területén telepedtek le, aztán újabb kirajzásaik során elérték Mexikó fennsíkjait.[9] Amikor az azték civilizáció virágzásnak és fejlődésnek indult, Közép-Amerika más indián kultúrái hanyatlottak (pl.: a maja vagy a tolték civilizáció). Emiatt az azték hódítások az 1100-as évektől kezdve kibontakoztak, és egyre nagyobb méreteket öltöttek. Az aztékok az 1300-as években a Texcoco-tó vizén létrehozták azt a kb. 10 km²-nyi területet, amelyen megalapították Tenocstitlan városát, amely 1521-ig, – amikorra Cortés elpusztította –, a virágzó azték birodalom központja volt.

Az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig kiterjedt azték fennhatóság alá vont terület igen nagy prosperitást élt meg: templomokat és közutakat építettek, vízvezetékeket hoztak létre, virágzó városállamokban éltek a magukat "mexika", "tenocska", "aztéka" és egyéb nevekkel illető emberek. Több millió adófizetőjük volt a hatalmuk alatt tartott területeken. Mindennapjaikat áthatotta az

állandó katonai készenlét és harc, még a gyermekek születését is csatának fogták fel. Hatalmuk biztosításán kívül vallásos okai is voltak hadjárataiknak. Istenségük, Hiutzilopocstli erejét állandóan pótolni kellett, és véleményük szerint ennek "legbiztosabb módja az emberi vér volt, amelyről mint a »legdrágább vízről« beszéltek." [10] Emiatt mérhetetlenül sok foglyot ejtettek, és tízezerszám áldozták fel őket templomaik oltárain. [11]

Gazdaságuk alapja a földművelés volt, főként a kukoricatermesztés, melynek művelési módjait elsősorban a majáktól tanulták el. Az aztékok jó kézművesek voltak, minden olyan eszközt elkészítettek, amire mindennapjaikban szükségük volt. Művészeti alkotásaikra jellemző, hogy sok motívumot és technikát vettek át elődeiktől. Építményeik, rajzaik, fa és kerámia tárgyaik, tollakból készült gyönyörű szőtteseik kifinomult művészi érzékről tanúskodnak. [12] Művészetüknek hála, képet alkothatunk vallásukról is. A fentebb már említett Hiutzilopocstli mellett tisztelték például a harc istenét, Tezkatlipokát, a toltékok istenvilágából "adoptált" nagy civilizátort, Kecalkóatl istenséget és Tlalokot, az esőistent. Panteonjukban számos istennő is előkelő helyet foglalt el, például a termékenység istennője, az anyaság archetípusa, Tlazolteotl. Az aztékok egész életüket isteneik védelmében, hozzájuk könyörögve és nekik áldozva élték, mindennapjaikat keretezték az állandó imádságok, rítusok, áldozatbemutatók.

A lányok születése

Vallásos világgépükkel szorosan egybefüggött ember- és gyermekképük is. Az azték mitológia szerint (hasonlóan sok más nép tanításaihoz) a gyermekeket a legmagasabb égi szférából küldik le a földre, az istenek ajándékai ők. Éppen ezért a várandós édesanyák családtagjaik és a bába (szuiatl temisiuitl) részéről kiemelt figyelmet és gondoskodást élveztek. Tanításaik szerint a gyermeket váró nőnek nem volt szabad sírni, ingerülni, idegesnek lenni, sem bánatosnak, mert úgy vélték, a magzat csak akkor lesz erős és egészséges, ha édesanyja nyugodt és derűs. Óvták attól is az anyát, hogy megijedjen, és megpróbálták megkímélni mindenféle más erős felindulástól. Az azték medicinális tanítások szerint a várandós nőnek nem volt szabad túlzásba vinnie a fürdőzést, se nem fürödhetett túl meleg vízben. Kerülnie kellett a tűző napon tartózkodást is, de még a tűzhely melegétől is óvták, nehogy a születendő kicsi bőre túl barna legyen vagy megégjen. A leendő anya nem emelgethetett súlyos dolgokat, és a nagyobb, fizikai értelemben vett erőfeszítésektől is tartózkodnia kellett. Ugyanakkor azt nem nézték jó szemmel a környezetében élők, ha a gyermekvárás hónapjaiban tétlenkedett, lustálkodott: söprögetnie, takarítania illett a házat, díszíteni és rendezgetni a házi oltárat, és elvárták tőle, hogy csak éjjel aludjon, hisz a nappali szunyókálást az aztékok általában megvetették, a tunyaság jelének tartották. A várandós nő bőséges és finom ételeket fogyasztott, erre kiemelten ügyeltek a körülötte élők. Amíg gyermeket várt, neki jutott mindenből a legjobb falat. [13]

A születést az aztékok a halál órájának nevezték, számos, Sahagún művében és más szerző tollából való beszámoló is azt bizonyítja, hogy a földi életet értéktelenebbnek, szomorúbbnak tartották, mint az "égi" létezést. Ha kislány született, teljesen eltérő fogadtatásban részesült, mint a fiúk. Míg ez

utóbbiakat leendő katonaként, a család és a törzs védelmezőjeként, dicsőségre teremtett lényként köszöntötték, a lányokhoz egészen más szavakat intéztek. Sahagún például ezt jegyezte fel:

“Kislányom, íme, megérkeztél erre a világra. A mi urunk küldött téged, aki mindenütt a világon jelen van. A szenvedések és a munka helyszínére érkeztél, az aggodalmak színhelyére, ahol hideg és szél honol. Tudd meg, kicsi lányom, hogy köldökzsinórod elvágom, mert így rendelte anyádnak és apádnak az éjszaka ura, Joaltekuhtli, és Joaltícitl, aki a források (fürdők) istennője. Bent maradsz a házban, mint szív a testben.”[14]

A forrásrészletben említett köldökzsinór egy darabkáját (mely magát az újszülött kislányt szimbolizálta), azték szokás szerint a bába betemette a tűzhely hamujával, jelezvén, hogy a lány legfőbb feladata lesz élete során a háztartás vezetése, a sütés-főzés, legfőbb élettere pedig a ház, különösen a konyha.

Ezt az alábbi szavakkal erősítették meg a rítus közben: “Nem fogsz kimenni a házból. Nem lesz szokásod, hogy bárhová is elmenj. Őrizned kell a tüzet. Ügyelned kell a háromlábú állványra, ahová a fazekat teszed. Erre a helyre temetett el istenünk. Itt kell dolgoznod. A te feladatod lesz a vízfordás, a kukorica megőrlése. Itt kell verejtékezned, neked jutott a hamu és a háztartás.”[15]

Ez a szöveg világosan mutatja, hogy az azték nők elsődleges feladata (társadalmi helyzetüktől függetlenül) a háztartás vezetése volt. Militarizált társadalmukban hatalommal és gazdagsággal járó felemelkedés szinte kizárólag a férfiakra várt. A lányok nevelésére mégis igen nagy gondot fordítottak, aminek több oka is volt. Egyrészt, származástól függetlenül, minden kislányt megtanítottak a főbb házi munkák elvégzésére. Másrészt, különösen az előkelő, hercegi vérből való lányokat bentlakásos iskolákban megismertették vallásuk rítusaival is. A források asszonytársaikkal foglalkozó női gyógyítókról, kereskedő- és földművesasszonyokról is szólnak, tehát egészen biztos, hogy többeknek adódott alkalmuk a házi munkák körén túl is emelkedni.

Lánynevelés családi körben

Bármilyen társadalmi helyzetű is volt egy azték nő, a források egybehangzó állítása szerint gyermekét legalább két éven át szoptatta. Ettől az életkortól kezdve aztán mereven elvált egymástól a fiúk és lányok nevelése.

Ez utóbbiakkal ettől kezdve az édesanya és a nőrokonok foglalkoztak, és fokozatosan, lépésről lépésre vezették be őt a házi munkák fortélyába. Megtanult szőni-fonni, kövek között kukoricalisztet őrölni és elkészíteni az alapvető azték ételeket, például a kukorica-lepényt.

Édesanyjától megtanulta vallásuk főbb tanításait, a rokoni kapcsolatokat és a település társadalmi hierarchiáját. A nahuatl nyelv mellett elsajátította az imák, dalok, mesék, közmondások szövegét, és a különböző szokásokhoz, ünnepekhez, áldozat-bemutatókhoz tartozó rítusokat.[16] A lányok megtanulták azt is, hogyan kell helyesen, illedelmesen viselkedni és beszélni. A szép, kiművelt beszédet az aztékok nagyon fontosnak tartották. Szónoki képességeikről, csodálatos szóbeli megnyilvánulásairól, szimbolikus mondataikról, meglepő köszöntő-formuláikról az európaiak többsége elámulva írt. A kislányoknak Sahagún szerint ezt tanácsolták a felnőttek:

„... amikor beszélsz, ne hadarj; de ne beszélj túlságosan lassan se. Amikor beszélsz, ne emeld meg nagyon a hangod, de túl halk se légy, találd meg a középutat. Ne vékonyítsd el nagyon a hangodat, ha beszélsz vagy valakinek köszönsz, és orrhangon se szólj, hanem szavaid legyenek alázatosak, jól hallhatóak és középélesen ejtettek. Ha beszélsz, sose kíváncsiskodj.”[17]

A kislányoknak (miként egyébként a fiúknak is), meg kellett tanulniuk tisztelni az idősebbeket. A krónikások, maga Sahagún is, írják, ha egy kislány szülei házában idegen felnőttel találkozott, és nem köszönt neki, keményen megdorgálták és megbüntették illetlen viselkedéséért. Fontos illemszabály volt még a szerény, csendes, szófogadó viselkedés, a kimért, kissé lehajtott fejjel való járás és az egyszerű, nem kihívó és nem cifra öltözködés.

A lányoktól tehát azt várták, hogy mindig viselkedjenek békésen, alázatosan, illedelmesen, életük

végéig szolgálják családjuk tagjait, és tiszteljenek másokat. Sahagún például megfigyelései alapján ezt írta a jó anyáról: „Olyan, mintha az egész házanépe rabszolgája volna. Aggodalmaskodik, hogy mindenki kívánságait teljesíteni tudja. (...) Ő felügyel a házban mindenre. Dolgos és szorgalmas.”[18]

Intézményesült lánynevelés

Az azték társadalomban három típusú fiúiskola létezett: a kalmekak, a telpocskaljí és a kuikakaljí. [19] A lányok számára is mindhárom iskola nyújtott (a fiúktól elkülönített térben) képzést, sőt a telpocskaljí nevű intézmény („fiúiskola”) még megnevezésében is változott, ha lányok látogatták: ilyenkor icspocskaljí („leányiskola”) volt a neve. Ez és a kalmekak a templomokhoz kapcsolódó oktatási helyszíneként funkcionált. A kislányokat a szülők úgy adták be e bentlakásos iskolákba, hogy ígéretet tettek arra, hogy egy vagy több éven át (esetleg a házasságkötésig) gyermekük az intézményben él majd, és a tanulás mellett templomi szolgálatot lát el.[20] Amikor egy fiú vagy lány iskolába került, az előkelő családok ünnepséget rendeztek az esemény alkalmából. Erről Sahagún így tudósít: „Amikor a fiút vagy lányt felajánlották egy templomnak, a szülők fogadást rendeztek a rokonoknak. Enni és inni adtak az egybegyűlteknél. Ha a telpocskaljí nevű iskolába adták a gyermeket, akkor az ünnepségre meghívták az iskola legidősebb tanárát is, akit telpucstlatoké-nek[21] hívtak. Ettek, ittak, barátságából ajándékokat adtak egymásnak, takarókat, virágokat. (...) a lakoma után pedig karjukba vették a fiút vagy leányt, jelezve, hogy házasságkötéséig alárendelik őt [másoknak] és jelezve, hogy vallásos szellemben kell élnie a templomi iskolában.”[22]

Ilyenkor a szülők nagyon szép szavakkal fordultak kisleányuk felé: „Kislányom, szeretett kicsikém, kedvesem, legszerelmesebb szép madaram... tudd, hogy nem akármiféle rossz asszonyok házába mész most el, ahol gonoszság lakik, hanem isteneink házába, ahol az istenekhez kell imádkozni, őket kell folyton hívni, sírással és könnyecseppekkel... mert oda mész most el, ahol a sírás helye van, oda, ahol az ájtatos lélek, az, aki sóhajtozik, az, aki alázatos, aki hallgat az istenre, az bizony nagyon nagy jót tesz magáért...”[23]

Kiemelendő, hogy az azték lányok közül – hasonlóan más, akkori társadalmak szokásaihoz –, főként az előkelő kisasszonyok részesültek iskolai nevelésben. Képzésükhöz Quqyanis a szülőknek anyagiakkal hozzá kellett járulniuk. Húsz naponként az édesanyák adományokkal megrakodva keresték fel a templomokat. A források szerint teljesen hétköznapi és különleges holmikat egyaránt vittek: söprűket, füstölőket, tűzifát, élelmet, virágokat és egy takarófélét[24], melyet tlakakacstlinak hívtak.

Az elsődleges források hiánya miatt sajnos, kevés adatunk van arról, hogy pontosan mit tanultak a leányok a különböző templomi iskolákban. Arról azonban tudunk, hogy melyek voltak e helyszíneken a legfőbb kötelességeik. Áldozati ételeket készítettek isteneiknek, örölték a kakaóbabot (kakaotl), söprögettek és takarították a templom alsó szintjét. (Azért csak ezt, nehogy kedvük legyen kimenni

az utcára.) Gyönyörű ruhaanyagokat, takarókat készítettek, hímeztek. Kézimunkáikkal főként isteneik szobrait díszítették. Különböző vallásos ünnepek alkalmával táncokat, dalokat is bemutattak a templomokban, de nagyon illedelmes és alázatos módon. Az előkelő lányoktól ugyanis – miként fentebb is utaltunk rá – elvárták a szűzies, a tartózkodó viselkedést. A templomi környezetben még inkább mint otthon. Bár Sahagún ezzel kapcsolatos soraiból kétségkívül kiérezhető az ezzel kapcsolatos keresztény álláspont is, feljegyzése valószínűleg nem áll messze az egykori azték apák valóban elhangzott (lányukhoz intézett) szavaitól: „Figyelj arra, hogy mindig vigyázz magadra, ne illessen senki, testedet ne érintse senki. Ha elveszíted a szüzességedet, és valaki feleségül kér, ha összeházasodsz vele, sohasem fog jól bánni veled és sohasem nyújt neked őszinte szerelmet. Mindig emlékeztet majd rá, hogy nem voltál már tiszta, amikor elvett, és ezzel nagy szomorúságot és sok küszködést okoz majd neked. Soha nem leszel nyugalomban, a férjed mindig gyanakodni fog rád. Ó, kicsi lányom, szeretett madárkám! Ha élni akarsz e földön, ügyelj rá, hogy mindenképpen csak egyetlen férfi ismerjen meg téged.”[25]

Sahagún ebben a szövegrészben azt is kifejtette még, hogy a szűzies viselkedés parancsát megszegő, erkölcstelen módon viselkedő lányokat súlyosan megbüntették. Ennek a forrásrészletnek az igazságtartalmát alátámasztják azok a – más kéziratokból való – rajzok, melyek a lányok fenyítésével kapcsolatosak, illetve hasonló, az adott korban keletkezett szövegek: „A legismertebb büntetési forma az volt, hogy chili-paprikát pirítottak, és a megbüntetett személyt kényszerítették arra, hogy a [csípős] füstöt belélegezze, de arról is vannak részletek, hogy a megbüntetőket bekenték chilivel, ha illetlenek vagy magakellettők voltak. Az is szokás volt, hogy megcsipkedték a fülüket vagy a karjukat...”[26] A Mendoza-kódex[27] szövege szerint az sem volt ritka, hogy lányokat (és fiúkat is) úgy büntettek meg, hogy kaktusztüskét szúrtak a bőrükbe vagy a körmük alá.

A templomi leányiskolák mellett a kuikakalji nevű ének- és tánciskola jelentette a harmadik típust. A források szerint ilyen intézmények valamennyi azték városban voltak, általában tágas, szépen megépített házakban. A lányok házasságkötésükig járhattak ide, hogy vallásukkal, rítusaikkal ismerkedjenek.

17-20 éves kora körül lett asszony egy azték kislányból. Attól kezdve életét férje házában töltötte, gondoskodott a háztartásról, (étel)áldozatokat mutatott be az isteneknek és istennőknek, és – legfőbb női szerepeként – gyermekeket szült és nevelt. Fontos kiemelni, hogy az azték társadalomban a nők akkor is kiérdemelték a közösség tagjainak megbecsülését, ha már nem voltak termékenyek. Sőt, akkor becsülték csak őket igazán, ha kellő élettapasztalat birtokába jutottak. A nagyanyák és dédanyák különös tiszteletnek örvendtek. Sahagún azt jegyezte fel, hogy a gyermekekre, unokákra és dédunokákra az hozza a legnagyobb dicsőséget, ha kiváló dédmamát tudnak megnevezni.[28]

Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy valaha az aztékok társadalmában a kislányokat családi körben és templomi, illetve énekiskolákban nevelték. A nők kötelességei származásuktól, családjuk helyzetétől függően némileg változtak, ám mindegyikükre nézve legfőbb erény volt a szorgalom, a háziasság, az alázat, a jámborság és a szerénység. Valamennyi, európaiak által írt korabeli forrásból kiderül, hogy az aztékok még harcosaiknál is jobban tisztelték a gyermekeket és az időseket. A legszomorúbb időkben sem felejtkeztek meg a szép beszédről és az illendő viselkedésről, hiszen nemzedékeken át erre tanították őket a szüleik és tanáraik.

Sahagún, az őszinte érdeklődéssel az aztékok felé forduló ferences rendi tudós jórészt látta, hogyan megy tönkre az azték birodalom. Feladatának érezte, hogy szellemi értelemben véve mentse, ami menthető, ezért az európaiak mészárlásait és a belharcokat túlélő idős aztékok körében – különösen vidéken, a nagyvárosokon kívül, ahol jobban megőrződtek a hagyományok –, precíz adatgyűjtést végzett. Írásaiban keverednek a 15-16. század fordulójáról, a földrajzi felfedezéseket megelőző időkből való, illetve a hódításokat követő évtizedek információi. Nem mindig választható el világosan saját vilásképe és az aztékok életfelfogása sem. Még a háromnyelvű kéziratos könyvéhez készített rajzok sem tükrözik egyértelműen az azték valóságot, hiszen azok készítőire is hatottak a Mexikóba átszállított európai kódexek illusztrációi. Mégis meg kell erősítenünk a fentebb már kifejtett gondolatot: Sahagún monumentális munkája fontos forrás a neveléstörténész kezében.

Az aztékok nevelésügyének története ugyanis – minden értelmezési nehézség és forráskritikai bonyodalom ellenére –, méltó a figyelmünkre. Világosan kitűnik, hogy fiúk és lányok számára is kiválóan szervezett iskolarendszerrel rendelkeztek a spanyol hódítások előestéjén, orvosi, matematikai, építészeti, agronómiai, naptárkészítési és csillagászati ismereteik lenyűgözőek voltak. Művészetük csodálatos alkotásokat hozott létre. Szerettek játszani, és nyílt szívű, érdeklődő emberek voltak. Nagy pompával, "Keletről érkező fehér istenekként" fogadták az európaiakat, akik azonban virágzó civilizációjukat – benne nevelési rendszerüket – derékba törték. A neveléstörténet számára azért fontos Latin-Amerika népeinek históriáját is megvizsgálni, mert számtalan – gyakran máig látható – probléma keletkezett e földrészen abból, hogy az ottani őslakosok kultúrájának ápolása, fejlesztése (és megismerése) helyett az európaiak saját életvitelük és értékrendjük elemeit igyekeztek átplántálni, kiterjeszteni az újonnan felfedezett területeken. Szükség van arra, hogy legalább töredékeiben megismerjük az aztékok egykori civilizációját, és általában más, a sajátunktól eltérő kultúrákat, mert csak egy kiteljesített, összehasonlító szempontokat is felvállaló neveléstörténet adhat választ korunk égető kérdéseire.

További irodalom

Alvarado de Tezozomoc, Hernando (1980): *Crónica mexicana*. Porrúa, México.

Baird, E. T. (1993): *The Drawings of Sahagún's Primeros Memoriales: Structure and Style*. University of Oklahoma Press, Norman.

Crosner, Judith (1979): Aztecas. Ed. Molino, Barcelona.

Díaz del Castillo, B. (1992): Historia verdadera de la conquista de la Nueva España. Planeta, Barcelona.

Durán, Diego Fray (1967): Historia de las Indias de Nueva España i Islas de Tierra Firme 1-2. Porrúa, México.

Durán, Diego Fray (1964): The History of the Indies of New Spain. Orion Press, New York.

Edmondson, M. S. (ed.) (1974): Sixteenth Century Mexico: The Work of Sahagún. University of New Mexico Press, Albuquerque.

Garibay, M. A. K. (1953): Historia de la literatura náhuatl. Cambridge University Press, Cambridge.

Gerhard, P. (1972): A Guide to the Historical Geography of New Spain. University Press, Cambridge.

Hagen, V. W. Von (1961): The Aztec Man and Tribe. New American Library, New York.

Járainé Komlódi Magda (1984): Kukoricaisten gyermekei. Gondolat, Budapest.

León-Portilla, Miguel (1963): Aztec Thought and Culture: A Study of the Ancient Náhuatl Mind. University of Oklahoma Press, Norman.

McDowell, B. (1980): The Aztecs. = National Geographic. /Dec.

Moguel, Dulce C. Montero – Alcocer, Landy A. Esquivel: La mujer mexicana y su desarrollo educativo: breve historia y perspectiva.

<http://www.uady.mx/sitios/educacio/servicio/editorial/educycien/ar22/r22a5.htm>

(2002.10.28.)

Sahagún, Bernardino de (1975): Florentine Codex: General History of the Things of New Spain (13 kötet). School of America Research, Salt Lake City.

Tovar, Juan de (1986): Azték krónika. Helikon, Budapest.

Vaillant, George C. (1941): La civilización azteca (Origen, grandeza y decadencia). Mexico.

Women in Ancient Mexico – The Infography.

<http://www.infography.com/content/886396727471.html> (2002.10.29.)

FORRÁSKÖZLÉS

Azték herceg intelmei leányának

(XVI. század közepe)

Te, leányom, ki oly értékes vagy, mint az arany és a ritka madártoll, ki belőlem lettél, akit én nemzettem, ki a vérem vagy, vonásaimat viseled, te, ki most előttem állsz, hallgasd meg figyelmesen, amit mondani szeretnék, mivel már elég értelmes vagy. A Teremtő Isten adott neked értelmet és a megértés képességét, az, aki mindenütt jelen van, és aki mindennek a létrehozója. Eljött az idő, mikor értelmeket használni tudod, képes vagy felfogni a világ dolgait, azt, hogy ezen a földön nincsen igazi öröm, nincsen igazi pihenés, hanem munka, szomorúság, rettenetes fáradozás, nyomorúság és szegénység vár ránk.

Óh, leányom, ez a világ a sírás és a bánat földje; hol nagy hidegek jönnek, hol rekkenő hőség, folyton változó időjárás sújt minket, ez a világ az éhség és a szomjúzás helyszíne. Mindez, hidd el, színigaz, tapasztaltuk már elégszer. Jól jegyezd meg, lányom, amit mondok neked, hogy ez a világ rossz, bűnös, ahol nem öröm vár ránk, hanem csak a bánat. Van egy mondás, mely szerint nincs olyan öröm, mely ne járna együtt sok szomorúsággal, nincs oly pihenés, mely ne hozna bűt e földön. Ezt mondták a régi öregek, és azért hagyták ránk [e tanítást], hogy senki ne sírjon és ne bánkódjon túl sokat. A mi Istenünk adott nekünk nevetést és álmokat, ételt és italt, amivel felnevelődünk és élhetünk.

Megadta nekünk azt a lehetőséget is, hogy sokasodjunk. Mindezek a dolgok hoznak valamelyes örömet az életünkbe, hogy ne sírjunk és ne szomorkodjunk folyton-folyvást. És, jóllehet, mindez így van és ez jellemző leginkább a világ folyására, hogy némi boldogság keveredik mérhetetlen fáradozással, azért mégsem kell átadni magunkat a félelemnek és a siránkozásnak, mert legalább életben vagyunk, vannak közöttünk urak és előkelők, méltóságteljes és tiszteletreméltó személyek, egyesek az uralkodók, mások a hadsereg tagjai között. Ez, amit elmondtam, bizony mind igaz, így mennek a dolgok a világban. Ám senki nem gondolkodik ezen, és nem töpreng a halálon; csak a jelennel kell törődni, azzal, hogy mit lehet enni-inni, hogyan lehet házakat emelni és dolgozni a megélhetésünkért; nőket keresni, akik feleségnek valók, mert a lányokra a férjhez menés vár, így léphetnek át kamaszkorukból a férjes asszonyok körébe. Mindez, kislányom, így van, ahogy mondom neked. Jegyezd meg jól mindezt, hallgasd figyelmesen, amit jó anyád, a hercegnő már tud, akinek a méhéből jöttél világra, miként egy szikladarab leválik egy másikról, ő adott életet neked, miként egy növény a másiknak. Így fakadtál te édeasanyádtól, aki megszült téged. Eddig olyan voltál, mint aki alszik, most viszont már felébredtél. Nézz és figyelj, tudd meg, hogy a világ dolgai úgy folynak, ahogy azt neked eddig elbeszéltem. Kérjed az Istentől, hogy életed legyen hosszú.

Fontos, hogy tudjad, hogyan kell élni, és hogyan kell járni az utadon, mert az evilági út bizony, sok nehézséggel van teli. És nézd csak, kislányom, galambocskám, az élet útja nem csak egy kicsit nehéz, hanem ijesztően gyötrelmes. Értsd meg, elsőszülött leánykám, hogy nemesi származék vagy. Urak és úrnők vére folyik ereidben, akik sok évvel ezelőtt meghaltak már, de akik egykoron uralkodtak, hírnevet és dicsőséget hagytak hátra, növelve nemesi mivoltukat. Jegyezd meg jól, leánykám, amit mondani akarok neked: légy mindig tudatában annak, hogy nemes és előkelő vagy.

Tartsd ezt szem előtt, és ismerd meg őseid történetét. Jóllehet, kislány vagy még, értékes vagy, mint egy csalcsíhuítl, mint egy zafirkö, ékes és nemesi vérből való, nagyszerű rokonsággal. Nagyon előkelő és kiváló ősoktól származol. Jól értsd meg ezt, lányom, amit mondok, és viselkedj ennek szellemében, sohase gúnyolj más leányokat, hiszen most már értelmes vagy, okos, jól tudod használni az eszedet. Ügyelj rá, hogy sose hozz magadra szégyent, ne kelljen restelkedned, és ne szennyezd be őseink jó hírét, ne hozz szégyent hercegi és hercegnői származású elődeidre, mindig figyelj arra, hogy ne tégy semmi alávaló dolgot, ne legyél sosem becstelen, hiszen te nemesi származású vagy.

Fordította: Kéri Katalin

Forrás: Sahagún, Fray Bernardino de (1988): Historia general de las cosas de Nueva España I. Alianza Universidad, Madrid, 6/XVIII. fejezet (részlet) 366-367. p.

Azték herceg intelmei fiának

(XVI. század közepe)

Imádott és hően szeretett fiam, jegyezd meg jól, amit mondok neked. Isten segítségével megérted ezt az órát, amikor is olyasmiről szeretnék beszélni neked, amit egész életedre eszedbe kell vésned. Azért szólok hozzád, mert nagyon kedves és tiszteletre méltó fiam vagy, értékesebb, mint bármilyen drágakő, mint akármely ritka madártoll, és nincs egyéb kincsem, csakis Te. Te vagy az első, a második és az utolsó is számomra. Úgy döntöttem, elmondok neked néhány dolgot, amiket be kell tartanod, kötelességem ez, hiszen atyád s anyád is vagyok. Meg kell tennem kötelességemet, mert lehet, hogy holnap vagy máskor Isten magához szólít és elhagyom a Földet, hiszen Isten mindenható, mi pedig nem vagyunk mások, csak halálra rendelt, gyenge emberi lények, földi létezésünk csak bizonytalanság.

Így hát, fiacskám, jegyezd meg jól, és értsd is meg, amit mondok neked. Tölts sok napot a földön Istenünk szolgálatában és kísérjen jó szerencse. Mindig légy figyelmes és éber, mert ez a világ csupa veszedelem, nehézségekkel teli és nyughatatlan, könnyörtelen és félelmetes, csupa fáradozás. Ezért az idősek mondásában sok igazság rejlik: "Senki nem menekülhet el az élet hullámhegyeitől és völgyeitől, a benne tomboló viharoktól, hamisságoktól, a kétszínű és hazug szavaktól. Nagyon csalárd ez a világ. Gúnyolódás, vigadozás, tréfálokozás és csúfolódás: mind-mind telve van hazugságokkal. Nincs ezekben semmi igazság. Mindenből gúnyt űznek."

Szeretném neked mindazt elmondani, fiam, amit meg kell jegyezned egy életre, és gyakorolnod is kell. Olyan intelmeket adok át, amelyek méltók arra, hogy megbecsüld és őrizd őket, mint az aranyat a kendődbe kötve vagy a drágaköveket a kincsesládában, mert így tanították már a régi vének is, bölcs elődeink, akik ebben a birodalomban éltek, akik népünkhöz tartoztak, akik méltóságteljesek és hercegi vérek voltak. Tudd meg, hogy e jeles emberek, királyi és főúri méltóságok sohasem voltak fennhéjázók, nem voltak önteltek, inkább alázatosak; meghajtott háttal

jártak, a föld felé fordítva arcukat, sírva, könnyezve és sóhajtozva. Alattvalóik nem azért becsülték őket, mert urak voltak, hanem azért, mert úgy éltek mint a szegények és az alázatos zarándokok. Ezek az elődeink tehát nagyon szerényen éltek az életüket. Nem voltak kérkedők, gőgösek, fennhéjázók vagy megbecsülésre áhítozók. És, jóllehet – mint már mondtam –, nagyon alázatosan éltek, mégis nagy tiszteletnek örvendtek és sokra tartották őket az emberek, és királyi méltóságot viseltek. Uralkodók voltak és hadvezérek, ők parancsoltak az emberölés és a háborúk dolgában, emberhússal és emberi vérral éltették a Napot és a Földet. És, jóllehet, Isten kegyelméből uralkodók voltak, hatalmuk alatt tartották a földeket, kormányozták a rájuk bízott birodalmat, ítélkeztek és eljártak az állam ügyeiben, vigasztalták és támogatták alattvalóikat, mindennek ellenére nem veszítették el alázatosságukat, nem lettek gőgössé és felfuvalkodottá, nem cselekedtek személyükhöz méltatlan dolgokat. Pedig tudd meg, hogy rendkívül gazdagok és nagyhatalmúak voltak, hatalmas, Istentől eredő vagyonnal: illatos parfümököt és virágokat birtokoltak, volt mindenféle drága takarójuk, nagy házaik, ételük és italuk korlátlan mennyiségben, bámulatra méltó fegyverek és csodás ruháik, ékszernek gyönyörű ajakpálcáik, fülbevalóik és szépséges fejdíszek, de olyanok ám, fiacskám, hogy minden embert ámulatba ejtettek káprázatos pompájukkal. És vajon elveszítették-e alázatukat és komolyságukat? Hiúvá és dicsekvővé lettek-e a vagyonuk és hatalmuk miatt? Nagy szerencsájuk okán lenézték-e azokat, akik alattuk álltak, semmibe vették-e vajon a szegényeket? Megváltozott-e mindettől a gondolkodásuk, elveszítették-e józan ítélőképességüket? Nem, biztosra veheted, hogy nem.

Éppen ellenkezőleg. Illedelmesen beszéltek mindig, alázatosan viselkedtek és jólneveltek voltak, mindenkit tiszteltek, a földig hajolva jártak, és minél inkább becsülték és tisztelték őket az emberek, annál inkább sokat sírtak, szomorkodtak, sóhajtoztak és hajlongtak. Így éltek, fiam, azok az öregek, akiktől mi is származunk, a nagyapáid, dédapáid és ükapáid, akiknek a létezésünket köszönhetjük, akiktől a te életed is ered. Vesd rájuk figyelmesen szemeidet. Vedd szemügyre erkölcsüket; tekints hírnevükre, fényükre és tisztaságukra, amivel a mi életünket is bearanyozzák; nézz mindig abba a tükörbe, ahol az ő képük tükröződik vissza, és mindig az ő dicső példájuk lebegjen a szemeid előtt. Nézz a tükörbe, és meglátod fiam azt, hogy ki is vagy te magad. Ügyelj rá, hogy legyen az életed az övékéhez hasonló. Kövesd példájukat, és így rádöbbsz majd saját hibáidra és hiányosságaidra.

Hőn szeretett fiacskám, szeretnék neked egy másik dologról is beszélni még. Tudd meg, hogy (bár nemesi vér vagy), te olyan korban születted, amikor néped körében pusztít a szegénység, és én, az apád is eladósodtam és mindenben hiányt szenvedek. Jóllehet, őseink nagyhatalmú és gazdag emberek voltak, nem örököltünk tőlük jelentős vagyont, sőt, szinte semmink nincs. A szegénység az manapság, ami uralkodik és bennünket is kormányoz. Tudd meg, hogy idős szüleid nagyon szegények.

Fiam, ha szeretnél megbizonyosodni arról, hogy igazat szólok, nézz körül a házukban. Nézz be a konyhába, ahol a tűz ég, és meglátod, nincs ott más, csak a szegénység és a nagy szükség, alig

van enni- és innivalónk, még a ruhaneműkből is hiányt szenvedünk, és befűteni sem tudunk mindenütt. Nincsenek takaróink sem. Nézz ránk, és meglátod, hogy csont és bőr vagyunk, erőtlének és ellátásra szorulók. Ez a sors bűneink miatt jutott osztályrészül istenünktől. Nézz kistestvéreidre, öcséidre és húgaidra, nézd meg, vajon bővelkednek-e valamiben? Nézd meg, kövérek és erősek-e? Megvannak-e a szükséges holmijaik, vannak-e ruháik és takaróik? Látod-e, hogy mennyire szegények? Mind, mind telve vannak keserűséggel és nyomorúsággal. Ebben a helyzetben, ebben a mérhetetlen szegénységben nincs rá mód, hogy az ember emelt fővel járjon, hogy bátor legyen, mert azt csak elvakult és alávaló emberek tennék, hogy ekkora nyomorban hengegjenek és gögösnek mutakozzanak. E ház lakói ezért szomorúan és leszegett fejjel járnak, sajnálván, hogy ilyen korban születtek. (...)

Fiam, ha jó szerencséd folytán elérsz valamilyen magas méltóságot, kiérdemled azt, hogy valaki legyél, ha megválasztanak téged valamely fontos hivatalra, sohase felejtse el, hogy honnan származol. Legyél alázatos, járj meghajolva és szerényen, add át magad a sírásnak, az ájzatosságnak, a szomorúságnak és a sóhajtozásnak, és mások iránt tanúsítsd a legnagyobb tiszteletet. Mindenkit becsülj meg magad körül. Jegyezd meg nagyon jól, fiam, ezeket a szavakat, sohase feledd el, amit mondtam neked a helyes viselkedésről, arról, hogy soha ne tartsd magad túl sokra, szerénységed legyen szívből jövő a mi urunk és istenünk előtt. Ügyelj rá, hogy szerénységed ne legyen tettetett, mert akkor azt fogják mondani rólad, hogy képmutató (titoloxocston) vagy. És azt is fogják beszélni rólad, hogy tettető ember (titlanixikipile) vagy.

Tartsd észben azt, hogy Isten látja a szíveket és minden titkot ismer, akkor is, ha az rejtett, és figyelj arra, hogy szívedben mit halmozol fel az életed során. Ügyelj rá, hogy szerénységed igaz lelkedből fakadjon, és ne keveredjen semmiféle göggel. Vigyázz rá, hogy alázatos viselkedésed Isten előtt legyen olyan tiszta, mint valami igen áttetsző, finom drágakő. Mindig azon legyél, hogy ne mutasd magad másnyilván, mint amilyen valójában vagy; azt tedd láthatóvá, amit bensődben hordozol.

Fordította: Kéri Katalin

Forrás: Sahagún, Fray Bernardino de (1988): Historia general de las cosas de Nueva España I. Alianza Universidad, Madrid, 6/XX. fejezet (részlet) 371-378. p.

[1] Az "azték" kifejezés – tekintetbe véve a nahuatl nyelv nyelvtani szabályait – tulajdonképpen nem helyes forma a magukat mexikáknak vagy tenocskáknak is nevező emberek megnevezése esetén. Az ő nyelvükön az "azték" főnév egyes számú alakja aztekatl, többes számú formája pedig azteka. Ld.: The Aztec Language – Basic Grammar. <http://www.acoyauh.com/nahuatl.html> (2003. 02. 12.); Diccionario náhuatl. A. C. Londres– Coyoacán: Instituto Lingüístico de Verano, 2002.; Remí, S.: Diccionario de la lengua nahuatl o mexicano. México D. F.: Siglo Veintiuno, 1988.

- [2] Sahagún, Fray Bernardino de: Historia general de las cosas de Nueva España. Madrid: Ed. Alianza, 1988. 1-2. (Introducción, paleografía, glosario y notas de Alfredo López Austin y Josefina García Quintana)
- [3] Ld.: Gaibrois, Manuel Ballesteros: Vida y obra de Fray Bernardino de Sahagún. Madrid: Caja España, 1991.; León-Portilla, Miguel: Sahagún: la fascinación por el Otro. = La Aventura de la Historia, Diciembre 1999, No. 14. 62-68. p.; León-Portilla, Miguel: Bernardino de Sahagún. México: UNAM/El Colegio Nacional, 1999.
- [4] Ld. erről: Burkhart, Louise M.: Gender in Nahuatl Texts of the Early Colonial Period: Native "Tradition" and the Dialogue with Christianity. In: Gender in Pre-Hispanic America. Ed.: KLEIN, Cecilia F., Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2001. 87-107. p.
- [5] Pl.: Rodríguez, María J. S.: La mujer azteca. México: Universidad Autónoma del Estado de México, 1991.; Anton, Ferdinand: La mujer en la América antigua. México: Ed. Extemporáneos, 1973. (magyarul lásd: A nő a Kolumbus előtti Amerikában. Budapest: Corvina, 1976.); Tarazona, Silvia Garza: La mujer mesoamericana. México: Planeta Mexicana, 1991.; Ojeda Díaz, Maria de los Ángeles: Las Diosas en los Códices del Grupo Borgia: Arquetipos de las mujeres del postclásico. <http://www.arts-history.mx/diosas/> (2002.10.29.) stb.
- [6] Pl.: Historia de España y America social y económica. I. (dir.: J. Vicens Vives) Barcelona: Ed. Vicens-Vives, 1982.; Soustelle, Jacques: La vie quotidienne des Aztèques à la veille de la conquête espagnole. Paris: Hachette, 1955.; Katz, F.: Situación social y económica de los aztecas durante los siglos XV y XVI. UNAM, Instituto de Investigaciones Históricas, México, 1966.; Parkes, H. B.: A History of Mexico. Houghton Mifflin, Boston, 1970. stb.
- [7] Pl.: Blanco García, Saúl: La actividad físico-deportiva, una práctica educativa en Mesoamérica. = Historia de la Educación, Salamanca, 1995-96.; Kobayashi, José María: La educación como conquista. El México: Colegio de México, 1974.; Larroyo: Historia comparada de la educación. Porrúa, México, 1982.; Moguel, Dulce C. Montero – Alcocer, Landy A. Esquivel: La mujer mexicana y su desarrollo educativo: breve historia y perspectiva. <http://www.uady.mx/sitios/educacio/servicio/editorial/educycien/ar22/r22a5.htm> (2002.10.28.); Zuluaga, Isabel Gutierrez: Historia de la educación. Madrid: 1970. stb.
- [8] A kutatók ezzel kapcsolatos eredményeinek részletes tárgyalását lásd: Rodríguez (1991) i. m. 27-60. p.
- [9] Gaibrois, M. B. – León-Portilla, M.: Los Aztecas. Cuadernos Historia 16. 27. sz. Madrid, 1985. 4. p.
- [10] Az aztékok: a vér és csillogás birodalma. (szerk.: Anker, Ch.-Danforth, K. C.-Somerville, R.) Budapest: Gemini, 1993. 85. p.

- [11] Történetükről I. még magyarul: Így látták. Indián és spanyol krónikák. Szerk.: Benyhe János. Budapest: Európa Kiadó, 1977.
- [12] Vicens Vives (1982) i. m. 496-499. p.
- [13] Tarazona (1991) i. m. 53. p.; A témáról I. még: Kéri Katalin: Női egészség, női gyógyítók az aztékoknál. = Egészségnevelés, 2003/4. 180-183. p.
- [14] Sahagún i. m. I. 6/XXXI. 415.p.
- [15] Sahagún i. m. I. 6/XXXI. 416. p.
- [16] L. erről pl.: Chamorro, Germán Vázquez: La mujer azteca. = Historia 16., Madrid, VI/58. 1981. 106. p.
- [17] Sahagún i.m. I. 6/XIX. 371. p.
- [18] Sahagún i. m. II. 10/I. 584. p.
- [19] L. erről: Kéri Katalin: Nevelésügy az aztékok körében Sahagún művei tükrében. = Valóság, 2002/5. 40-50. p.
- [20] Tarazona (1991) i. m. 85. p.
- [21] Elemzők szerint ez a szóalak többes számban van, az egy tanárra utaló helyes megnevezés telpucstlato volna.
- [22] Sahagún i. m. I. 6/XXXIX. 437. p.
- [23] Uo. 441. p.
- [24] Megjegyzendő, hogy az azték társadalomban a gazdagság, a jólét egyik fokmérője volt, hogy kinek hány és milyen minőségű takarója, ruhaanyaga van. Gyakran olvasható a forrásokban, hogy takarókkal tüntették ki például a legbátrabb harcosokat.
- [25] Sahagún I. i. m. 6/XIX. 372. p.
- [26] Landa, Fray Diego de: Relaciones de las cosas de Yucatán. México: Porrúa, 1966. 57. p.
- [27] L. erről: Códice Mendocino. México: Ed. San Ángel, 1979.; Anawalt, Patricia Rieff –Berdan, Frances F.: A Mendoza-kódex. = Tudomány, 1992/augusztus, 29-37. p.
- [28] Sahagún II. i. m. 10/I. 586-587. p.

Tanulmányok

Az alternatív pedagógia helyzete hazánkban 1945-től napjainkig

Torgyik Judit

1945-ben rendelet született a nyolcosztályos általános iskola létrehozásáról, amellyel az egységes, mindenki számára kötelező általános iskola gyakorlata vette kezdetét. 1948-ban elkezdődött az iskolák államosítása és az egyházi iskolák szinte teljes felszámolása. Az állami iskolák mellett csak néhány felekezeti iskola működhett, nem léteztek reformpedagógiai iskolák, legfeljebb néhány szigorú feltételek mellett engedélyezett kísérlet jöhetett létre.

Iskolakísérletek, kísérleti iskolák

1945-ben rendelet született a nyolcosztályos általános iskola létrehozásáról, amellyel az egységes, mindenki számára kötelező általános iskola gyakorlata vette kezdetét. 1948-ban elkezdődött az iskolák államosítása és az egyházi iskolák szinte teljes felszámolása. Az állami iskolák mellett csak néhány felekezeti iskola működhett, nem léteztek reformpedagógiai iskolák, legfeljebb néhány szigorú feltételek mellett engedélyezett kísérlet jöhetett létre.

Az első kísérleti iskola az 1969-ben elindított, majd 1978-tól iskolakísérleti kutatóhelyként működő, Gáspár László nevéhez köthető szentlőrinci iskolakísérlet volt. Kiindulópontját a szocialista munkaiskola kialakítása jelentette, szándéka szerint a társadalmi tapasztalatok, elvárások iskolai megjelenítésére törekedett. A szentlőrinci iskolakísérlet fő irányait a tanítás-tanulás, termelés-gazdálkodás, az iskolások politikai közéleti tevékenysége, szabadidős elfoglaltságok képezték (Gáspár, 1984). Akkoriban újjáításnak számító érdeme volt, hogy megváltoztatták az iskolai időszerkezetet, komplex tárgyakat hoztak létre, átfogó tevékenységeket kínáltak és nagy szerepet szántak a diákok öngazgatási, önkormányzati feladatainak is.

Egy másik pedagógiai kísérlet 1970-ben a budapesti Radnóti Miklós Gimnáziumban, illetve 1971-ben a szolnoki Varga Katalin Gimnáziumban indult el, mely célul tűzte ki a permanens nevelés elméleti alapjainak kimunkálását és alkalmazását az iskolai oktatásban. Bernáth József-Mihály Ottó-Páldi János (1979) a kísérlet értékei közt említik a tanulási folyamat rugalmasságát, a tanulási, művelődési lehetőségek sokféleségének kialakítását, a választási lehetőségek, a tanulók belső motivációjára, valamint a demokratikus kapcsolatokra való építés biztosítását az oktatási folyamatban. A program további érdeme volt az együttműködést feltételező feladatok megoldásához szükséges kooperációs képességek felkarolása, a kritikai magatartás, a versengésre inspiráló célok mellett az összedolgozásra sarkalló feladatok nyújtása, az iskola nyitottsága. Széleskörű együttműködést kezdeményeztek az iskolát körülvevő társadalmi környezettel, a termelészövetkezetekkel, kulturális intézményekkel, a családdal, ezáltal a tananyag iskolán belüli és

az iskolán kívül szerezhető ismeretek sokoldalú integrációjára törekedtek. Vitathatatlan eredménye a tanári és a tanulói szabadság akkoriban megszokottnál nagyobb mértékű kialakítása, a döntési szabadság, a felelősség nagymértékű beépítése. A kísérlet lehetőséget adott a diákoknak, hogy maguk válasszanak fakultatív tantárgyakat, illetve azokat felcserélhessék. Mód volt különböző szintű terhelés vállalására, így a tanulók egy vagy kettő fakultatív tárgyat tanulhattak, illetve joguk volt ahhoz, hogy egyet se válasszanak. Előrehozhatták vizsgáikat, kutatómunkában vehettek részt a diákok. Figyelmet érdemel, hogy az iskola jelentősen kihasználta az intézményen kívüli tanulásból adódó lehetőségeket, az öntevékenység, a vita és a beszélgetés módszerét. A kísérlet nagyban előmozdította az iskola demokratizálódását. Jelentőségét mutatja, hogy Mihály Ottó vezetésével bekapcsolódtak egy UNESCO- programba, részét képezték egy nemzetközi kutatásnak is.

Kiemelkednek még ebből az időszakból a Zsolnai József által vezetett anyanyelvi-irodalmi nevelés szolgálatát választó kísérletek, melyek az adott korszak egyik legkiterjedtebb kutató munkáját jelentik. A nyelvi-irodalmi-kommunikációs program (NYIK) története szintén a hetvenes évekre nyúlik vissza. Előzménye az 1971-ben indult helyesejtés tanítási kísérlet volt, amely 1980-ban vette fel a NYIK nevet, majd 1984-ben új fejezet kezdődött a Zsolnai-féle innováció életében, amikor a művelődési miniszter alternatív tantervvé nyilvánította a NYIK-programot. A nyelvi-irodalmi-kommunikációs program jelentőségét az adja, hogy ez volt az első alternatív tanterv a nyolcvanas években. Érdeme, hogy a konzervatív anyanyelv tanítási módszerekkel szemben olyan eljárásokat dolgoztak ki, amelyek a kisiskolások beszédkedvét és helyes ejtését egyaránt fejlesztették.

Jellemzője, hogy az irodalomtanítás ügyét a művészeti-esztétikai neveléssel együtt (dramatizálással, színjátszással, szerepjátékkal) kívánta összekapcsolni. Célja a produktív nyelvi kreativitás fejlesztése felé irányult, és a kommunikációs képességek fejlesztését kívánta elérni. Kibővítették a kisiskoláskori fogalmazástanítás hagyományos műfajait a publicisztikában meghonosodott műfajokkal, pl. távirat, hír, hirdetés. A program népszerűségére vall hogy:

- az 1985/86-os tanévben 182 osztály, míg
- 1986/87-ben 600 osztály kezdte meg tanulmányait a nyelvi-irodalmi képességfejlesztő program szerint. A következő években néhány osztállyal nőtt a résztvevők száma. (Zsolnai, 1994)

Zsolnai József másik pedagógiai kísérlete, az érték- és képességfejlesztő program – röviden ÉKP – nevet kapta, amely célja szerint meg kívánta reformálni az iskolai oktatás minden tantárgyát. Sajátossága, hogy új, eddig szokatlan tevékenységeket vont be tananyagába. Így megemlíthető, például, hogy a társadalom- és emberismeret, a tárgyi néprajz, a hon- és népismeret, a néptánc is megjelent kísérlete anyagában. Átalakította az iskolai munkaszervezést, a csoportok és az órák gyakran feleződtek, a program megvalósítása új gyermekszemléletet igényelt. Az ÉKP innovációjának központja a Törökbálinti Kísérleti Iskola volt. A Zsolnai-programok választását megkönnyítette, hogy anyagához komplett segédletek, taneszközök, tankönyvek készültek, hangszalagok, diák járultak hozzá a sikeres megvalósításhoz. (Zsolnai, Kiss, 1995.)

Az iskola egészét átfogó kísérletek mellett egy-egy tantárgyat érintő innovatív munkák is folytak ebben az időszakban. A teljesség igénye nélkül ezek közül kiemelünk most néhányat. Ezek sorában találjuk Varga Tamás (Varga, 1966, 1972) által irányított komplex matematika kísérletet, mely

1962-ben indult útjára, célja volt a külföldi és hazai tapasztalatok ötvözésével egy korszerű, tantervben és módszerekben egyaránt újat felmutató matematika tanítás létrehozása. Alapelvei közé tartozott az önállóság, élményhez juttatás, belső motivációra építés, játékoság, cselekedtetés, melyek a mai napig időtálló, modern elképzelések. A kísérlet a Vigotszkij-, Galperin-, Leontyev-féle, részben Piagetre visszavezethető pszichológiai elméletekre épített, amikor korszerű matematikai tudást adott a tanulóknak és az eszközökkel végzett tevékenységek által szerzett tapasztalatokat kihasználták a matematikai fogalmak kialakításakor is. A kísérlet újdonsága megmutatkozott a tananyagban, a módszerekben, az osztálymunka szervezésében – a csoport-, pár-, egyéni munka gyakori alkalmazása által –, és a taneszközökben is. Alapvetően fontos vonása volt, hogy a gyermekek számára érdekesen megközelíthető problémákat nyújtott játékosan, manuális tevékenységgel összekötve. A szemléltető eszközök helyett munkaeszközöket adtak a tanulók kezébe, mert az eszközökkel végzett műveletektől kívántak eljutni a jelekkel végzett műveletekig. Már a hatvanas években szorgalmazták a differenciálást, a változatos szervezési formák alkalmazását. Játékot vittek a tanításba, emellett a gyermekek a saját ötleteiket is megvalósíthatták, beépítették a tanítási órába a gyermekektől származó kezdeményezéseket. A kísérlet fontos vonása volt az önállóság, a kreativitásra szoktatás, a belső motivációra építés, az alkotó gondolkodásra biztató légkör megteremtése, a tévedések szabadságának biztosítása. Mindezzel együtt a pedagógus szerepe is változott: nem ő a tudás egyedüli átadója, hanem problémafelvető szerepe vált fontosabbá. Összességében a kísérlet a matematika tanításának humanizálását kívánta, progresszív vonásaival a színvonalas matematika tanításért tett nagy erőfeszítéseket.

Szépe György és Benkő Loránd neve az anyanyelvi nevelés korszerűsítésével kapcsolódott össze, Marx György pedig a természettudományos nevelésre irányuló kísérlete által javaslatot tett az adott tudományterület tantárgyainak egybehangolt oktatására. Marx György vezette természettudományos kísérletben részt vett az innovatív pedagógiai munka iránt már akkor nagyfokú érzékenységet mutató tanítónő, Winkler Márta, amelynek keretében nemzetközi összehasonlításokra alapozva a fizikai alapfogalmak tanítását az általános iskola alsó tagozatán valósították meg.

Ebben az időszakban folytatott fontos kutatómunkát Kokas Klára, aki a Kodály-módszer terjesztésében és továbbfejlesztésében játszott szerepet, és Székácsné Vida Mária, aki a vizuális nevelésben mutatott fel újdonságot. Székácsné Vida Mária egy több ciklusból (1967-1976-ig) álló kísérletsorozat részeként vezette Winkler Márta osztályában vizsgálatait, melynek kiindulópontja a mozgás rajzfejlődésben, és általában a művészeti nevelésben játszott szerepének vizsgálata. A komplex esztétikai program fő törekvése a zene, a dramatizálás, a mozgás és az ábrázolás összekapcsolása volt. A kísérlet zenei szakértője Kokas Klára volt, míg a vizuális részt Székácsné Vida Mária irányította. Kokas Klára a Kodály-módszer továbbfejlesztésével foglalkozott. Kísérletének célját a zenetanulás mozgással való összekapcsolása adta. Munkájának lényege az énekléshez kötött mozgásimprovizációk, a képi konstrukciók zenével való összehangolása volt. (Kokas, 1983)

Jelentőségét az adja, hogy a zenei megismerést humanitással, örömforrással kapcsolta össze. A komplex esztétikai nevelési program során Arany János Rózsa és Ibolya című verses meséjének projektmunkán alapuló feldolgozására került sor, melynek végén egy 40 lapból álló, temperával

festett képig jutottak el. A verssel való ismerkedés után közös irodalmi elemzés következett, majd eljátszották, dramatizálták a művet, és a végén az élmények alapján képeket alkottak. A munka során biztosították a gyerekeknek a választási lehetőséget az egyéni és a csoportos munka, illetve az egyes versszakokkal, jelenetekkel, jelenetrészekkel való foglalkozás között. A verses mese szövegének irodalmi-nyelvi megértése gondosan kapcsolódott a képalkotó feladatsorhoz. A program közbeni részében a mozgásvázolást zenei foglalkozásokhoz illesztették, az éneklés után mozgásos-képi elemek ábrázolását készítették el. A program érdeme volt, hogy épített a gyermekek nagyfokú mozgásigényére, a mozgáskultúra tudatos fejlesztésével a mozgást összekötő kapcsolatot tekintette az egyes tárgyak (zene, ábrázolás, irodalom) között. A gyermekekhez közel álló téma erős motivációs bázist nyújtott, a gyermekek világához kötődő, tartós élményhez kapcsolódó művészeti nevelés nagyobb sikert és eredményt könyvelt el, mint az eddig megszokott eljárások.

A kísérlet során megvizsgálták a gyermekek rajzfejlődését, és Székácsné (1980) vizsgálataiból kiderült, hogy a tanulók jelentős része fejlődést mutatott az emberábrázolásban, kompozíciós képességekben. A mozgásábrázolás jó eredményeket hozott, a mozgással összekötött ábrázolás hatására egy-két gyermek kivételével valamennyien túljutottak akkori emberábrázolási szintjükön.

Az esztétikai program további pozitívuma volt, hogy a gyermekek komplex látásmódjának, fejlettségi szintjének megfelelően szintézisben mutatta be a különböző művészeti ágakat. A komplex művészeti program érdeme, hogy gazdag eljárásrendszert mutatott be, mely tulajdonképpen egy projekt köré formálódott, miközben nagyfokú szabadságot, választási lehetőséget, élményt nyújtott a tanulóknak. A mozgáskultúra bekapcsolásával a gondolkodás célzott fejlesztése történt. A munka hatásvizsgálatával foglalkozó pszichológusok (Salamon, 1973; Psenko, 1977) kimutatták, hogy a fejlesztő eljárásban részt vett tanulók képzelete rugalmasabbá vált, gondolkodásuk fejlődött.

Winkler Márta következő fejlesztő munkája a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében kialakított hosszú távú anyanyelvi nevelési program részeként az ötödik és a hatodik osztály számára létrehozandó anyanyelvi tananyag feladatrendszerének kidolgozásában való részvétel volt. Bánréti Zoltán (1979) szerint a program jelentősége abban állt, hogy a felfedezettől-kísérletező anyanyelvi nevelést kívánta elérni. Sok kísérleti és gyakorlati lehetőséget biztosítva nyelvi játékokra, dramatizálásra építve, a nyelvi kombinációs lehetőségeket kipróbálva kívánta anyanyelvünk grammatikáját, nyelvi rendszerét felfedeztetni, a közlési képességek fejlesztését elérni, a nyelvtani problémák iránti érzékenységet növelni. Mindehhez számos gyakorlási lehetőséget biztosítottak. Sok időt fordítottak nyelvi játékokra, ugyanakkor nagy jelentőséget tulajdonítottak a differenciált csoportfoglalkozásnak, a gyermekek önálló feladatmegoldásainak is. Az ismeretek és a képességek alakításának folyamatában mindig biztosították az érési időt, a már megtanultakat gazdag, változatos problémák megoldásában mélyítették el. A program során – hasonlóan a komplex matematika kísérlethez –, eddigiektől eltérő szerepet szántak a pedagógusnak. A tanító alkotó, kísérletező társa lett a gyermeknek, nem a tekintély által irányította az osztályt, hanem a logikus, meggyőző érvelés volt a döntő. A kísérleti program máig ható korszerűségét mutatja, hogy céljait a fejlődéslélektan eredményeivel, a modern nyelvészettel és a progresszív pedagógiával kívánták összhangba hozni.

Az eddigiekből kitűnik, hogy folytak igen figyelemreméltó, nemzetközileg is elismert tudósok nevéhez köthető kísérletek és kisebb mértékű kutatások, azonban a kor innovációi korántsem problémamentesek. Az ekkor folytatott iskolakísérletek legfőbb gondjaként említhető, hogy többnyire anélkül, úgy éltek egymás mellett, hogy kívánatos módon megvitatták, értékelték, kiegészítették volna egymást, s ezért az egymásra hatás elmaradt. Az iskolakísérletek csupán szigetek voltak, nem pedig a folyamatos fejlesztést előmozdító lehetőségként éltek velük. A helyzet kaotikusságát mutatja, hogy hosszú ideig nem is voltak központilag nyilvántartva az iskolai kísérletek. A nyolcvanas évek elején történt némi változás, amikor lépést tettek egy országos nyilvántartási rendszer létrehozására és koordinálására, melynek segítségével átfogó képet kapott a minisztérium a kísérletekről.

A nyolcvanas évek változó viszonyai

Az új társadalmi elvárások, az iskola körül kirajzolódó differenciálódó igények kikényszerítették egy modernebb, az adott helyzethez jobban igazodó törvény létrehozását. Ilyen körülmények között alkotta meg az országgyűlés az 1985. évi közoktatási törvényt, mely a korábbiakhoz képest kardinális változásokat hozott. Jelentősége, hogy ez a törvény kezdte el először lazítani a merev, központi szabályozást, a politikai kontrollt, az iskolaügy bürokratikus pártirányításának gyakorlatát. Nagy érdeme, hogy kinyilvánította a pedagógusok, az iskolák szakmai szuverenitását. Meghatározta az intézmények működésével, szervezetével kapcsolatos döntési jogköröket. Leírta a tanulók, a szülők, a pedagógusok jogait és kötelezettségeit. Újdonság, hogy az iskola használóinak lehetővé tette az aktív közreműködést a nevelési-oktatási intézményekben, ugyanis az iskola demokratikusabbá tétele céljából diákönkormányzat és iskolatanács létrehozását tette lehetővé. Tagadhatatlanul fontos előrelépés, hogy a diáksággal és a szülői közvéleménnyel való érdekegyeztetésre, az igények, vélemények fokozottabb figyelembe vételére vállalkozott. Az a cikkely, mely szerint az iskolaigazgató személyének megválasztásakor a nevelőtestület egyetértési jogot gyakorol, a szakmai döntések szempontjából nagyban előmozdította az intézményi autonómiát.

A törvény rávilágít arra, hogy tantervet a gyermekek sajátosságainak és a helyi lehetőségek figyelembe vételével kell végrehajtani, és ezáltal biztató lehetőséget kínált az innovációknak. További figyelmet érdemlő tény az iskolaválasztás szabadságának kinyilvánítása is.

Igaz ugyan, hogy 1985-ben még megmaradt a nevelő-oktató intézmények állami monopóliuma, de mindenképpen jelentős demokratizálódási folyamat indult meg az oktatásügyben a létrehozott új törvénnyel. Bár megindult egy liberalizálódási tendencia, azonban még mindig maradtak akadályok. Kelemen megállapítja (Kelemen-Setényi, 1994. 56.), hogy „A pedagógusok és az intézmények szakmai önállóságának kibontakozását anyagi, tárgyi és személyi feltételek hiányán túlmenően a változatlanul érvényben maradó tantervekben és nevelési tervekben rejlő szakmai és ideológiai előírások, a túlméretezett tananyag és a pedagógiai-módszertani túlszabályozások korlátozták”. Mindezek ellenére a törvény nagy előrelépést jelentett az eddigi működési reflexek megváltoztatása érdekében.

A nyolcvanas években kezdtek el aktivizálódni az alternatívák iránt érzékeny alkotó szellemiséget képviselő, elhivatottságot érző, újtó szándékú pedagógusok, pszichológusok és más szakemberek, akik a hagyományostól eltérő filozófiát, módszereket, célokat szerettek volna megvalósítani az iskolában. További előrelépést jelentett számukra az 1985. évi törvény 1990-es módosítása, amely biztosította az iskolafenntartás szabadságát. Újra lehetővé válik, hogy az államon kívül mások is, jogi és természetes személyek egyaránt tarthassanak fenn iskolát.

A rendszerváltástól napjainkig

A szabadságjogok helyreállítását célozta az 1990. évi törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az 1991-ben született törvény a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetének rendezéséről. Ilyen módon lehetővé vált az egyházak számára oktatási szerepük helyreállítása, folytatása. Az 1990-es oktatásitörvény-módosítás gyakorlati megvalósulási lehetőségét kínálta a tanszabadságnak és a tanítás szabadságának, mely eddig csak az Alkotmány dekrétuma maradt. A rendszerváltással megkezdődtek az új oktatási törvény előkészítésének munkálatai, melynek nyomán 1993-ban létrejött az LXXIX. törvény a közoktatásról. Érdeme, hogy továbbvitte az 1985. évben megszületett reformokat és végleg leszámolt az egységes állami iskola egyeduralkodó helyzetével, nőtt az intézmények szakmai önállósága. A törvény 1996-ban történt módosítása tovább finomította a tanulói jogokat szabályozó rendelkezéseket, kinyilvánítva a gyermek, a tanuló fontosságát az oktatási-nevelési rendszerben.

A rendszerváltás magával hozta a pluralizmust, amely elérte az oktatásügyet is. A pluralizmus olyannyira újszerű jelenség a pedagógiában, hogy az 1976-ban kiadott Pedagógiai Lexikon még meg sem említi az alternatív iskola címszót. Az 1945-től a rendszerváltásig a tanárképzésben használatos egyetemi, főiskolai jegyzetek kevésbé foglalkoztak a reformpedagógiai irányzatokkal, a nemzetközileg elismert reformerek neve, módszereik lényege alig került szóba a felsőoktatási tankönyvekben. A rendszerváltással azonban mindinkább a figyelem középpontjába kerültek ezek az intézmények. Míg a szocializmus időszaka alatt csak elvétve, engedélyekhez kötve működhettek kísérletek az oktatásügyben, addig a rendszerváltással egy meglehetősen gazdag oktatási-nevelési intézménykínálat jelent meg, melybe már egyaránt belefértek az egyházi, a magán- és az alapítványi iskolák.

Független iskolák napjainkban

Magyarországon a független – nem önkormányzati és nem állami – oktatási-nevelési intézmények a Jelentés a magyar közoktatásról 2000 közlése szerint a közoktatásban mindösszesen 7 %-os részesedéssel bírnak. Ezek közül:

- 5, 8 % egyházi és felekezeti,
- 4, 2 % alapítványi és magániskola (Várhegyi, 1996).

Az alapítványi és magánintézmények (óvodák, iskolák, kollégiumok, felsőoktatási intézmények) száma megközelíti a négyszázat. (Jelentés a magyar közoktatásról 2000, 2000. 163.)

Érdekes módon alakult az egyes iskolák területi elhelyezkedése, mely egyúttal rávilágít az

intézmények felhasználóinak kilétére is.

Az egyházi iskolák 89 %-a, döntő többsége vidéken működik, az alapítványi és magániskolák valamivel több, mint fele, 55 %-a vidéken és valamivel kevesebb, mint fele, 45 %-a Budapesten található. Az egyházi iskolák inkább a vidéki, az alapítványi és a magániskolák pedig fővárosi, illetve Pest környéki és néhány vidéki város intézményei. Budapesten a legtöbb alapítványi és magániskola, illetve óvoda a XII. és a II. kerületben található. (Várhegyi, 1996. 67.)

Ordasiné Király Csilla-Ormándi János (1997) szerint ez azt is jelenti, hogy a szellemi kezdeményezés, az újítás iránti igény főként Budapesten és a megyei nagyvárosokban figyelhető meg, ezek jobban készen állnak arra, hogy az eddigiektől eltérőt alapítsanak. Ugyanakkor e városok lakosainak van leginkább lehetősége arra, hogy gyermekeik számára a különböző iskolák kínálatából céltudatosan válasszanak.

Egy 1995/2-es OTKA-kutatás szerint a reprezentatív mintába bevont tanulók szüleinek foglalkozási adatai azt bizonyítják, hogy leginkább a gazdagabb és a középosztályhoz tartozó értelmiségi szülők íratják be gyermekeiket alternatív iskolába. A vizsgálat szerint az apák több mint fele szellemi-értelmiségi foglalkozású, egyötöde vállalkozó és csak 16 %-a szakmunkás. (Várhegyi, 1996)

Igaz ugyan, hogy a szociálisan hátrányos helyzetű gyerekekkel foglalkozó magániskolákba szegény szülők gyermekei járnak, azonban ezen iskolák száma elenyészően kevés az alternatív iskolák összlétszámához viszonyítva és a különleges bánásmódot igénylő tanulók problémáihoz képest egyaránt. Nem beszélve arról, hogy szociális helyzetüknél fogva többségük meg sem engedheti magának az alternatív iskola választását. Ezáltal sajátos helyzet áll elő, az altruista célokat kitűző alternatív iskolákat igen kevesen érhetik el a társadalom alsó rétegeibe tartozó családok gyermekei közül, miközben az általuk nyújtott gyerekközpontú pedagógiai értékekre leginkább ezeknek a tanulóknak lenne szüksége.

A rendszerváltással újonnan létrejött alternatív intézményeket, kezdeményezéseket több csoportba sorolhatjuk:

- az egyik csoportba tartoznak a nemzetközileg elismert nagy reformpedagógiai iskolák képviselői, így például a Waldorf-intézmények, Montessori Oktatási Centrum, Jéna terv szerint működő osztályok stb.,
- míg a másik csoportban a különböző magyar alternatív kezdeményezések találhatók.

Ezek egy része korábbi iskolakísérletek, illetve kísérleti iskolák továbbélése, ilyen például a Winkler Márta által vezetett Kincskereső Iskola.

Winkler Márta a hazai alternatív pedagógia egyik úttörője, kiváló személyisége, rendszeres és sokirányú kísérleti tevékenysége gazdag tapasztalati bázist nyújtott, s jól megalapozta a saját maga által alapított alternatív iskolájának létrehozását. Az intézmény céljaiban, alapelveiben az iskolaalapító kísérleti munkáiból tanult értékeket viszi tovább. Az intézmény pedagógiai koncepciójának kidolgozásakor, illetve nevelési céljai megfogalmazása során Winkler Márta kísérleti munkáinak tapasztalatain túl az alternatív pedagógia értékeire és eredményeire támaszkodva teremtették meg az iskola szakmai alapjait. Winkler Márta 1988-ban, a Váli úti iskolában egy önálló intézmény szervezését határozta el, a munkatársaival és tanítványaival együtt kezdett neki az

iskolaalapítás teendőinek. A Kincskereső Iskola 1988 szeptemberében jött létre a budapesti Teleki Blanka Általános Iskola alsó tagozatos tagiskolájaként. Felmenő rendszerben bővült négy évfolyamossá, majd 1996-tól hatosztályos intézményként a budapesti Bethlen Gábor Zenetagozatos Általános Iskola és Újreál Gimnázium alsó tagozatos tagiskolájaként működik.

Másik részük újonnan létrejött, sajátos arculattal rendelkező alternatív iskola, pl. a Talento-ház Alapítványi Általános Iskola.

Bár Magyarországon még mindig csekély az alternatív intézmények száma, azonban létrejöttük fontossága meghaladja számarányukat. A Pedagógiai Lexikon (1997) szerint az alternatív iskolák jelentősége abban áll, hogy létrejöttükkel megbontották a negyven évig monolitikus, kizárólag állami fenntartású oktatási rendszert, ezzel sokszínűvé tették a közoktatást. A differenciált társadalmi igényeknek megfelelően megadják a lehetőséget a választásra a szülőknek, a gyerekeknek a különböző értékeket, módszereket, célokat kitűző nevelési-oktatási intézmények között. Ugyanakkor alternatívát kínálnak a pedagógusoknak is a tanárok, tanítók személyiségéhez, felfogásához, értékvilágához legközelebb álló nevelési célok, módszerek, eszközök stb. között. Az alternatív iskolák olyan szellemi erőt képviselnek, melyek pusztán létezésükkel is versenyre készítik az állami, önkormányzati intézményeket. Rugalmasságuknál fogva inkább képesek a kísérletezésre, újításra, új módszerek, eljárások kipróbálására. Dinamikusabban képesek alkalmazkodni az új feladatokhoz, mint a nem alternatív iskolák.

„Jelentőségük elsősorban abban van, hogy gyakorlatukkal állandó kontrollt és kihívást jelentenek az állami intézmények számára, melyek monopólium helyzete kiszolgáltatott helyzetbe hozná a tanulókat és a szülőket. Ezentúl az alternatív iskolák olyan pedagógiai műhelyekké válnak, ahol a közoktatásban szélesebb körben is használható módszerek születhetnek meg.” (Pedagógiai Lexikon, 1997. I. kötet 74.) Az itt születő innováció, pedagógiai tudás fokozatosan átszivároghat, éreztetheti hatását a közoktatásban, a tanárképzésben és a továbbképzésben is. Fontosságukhoz az is hozzátartozik, hogy olyan feladatokat látnak el, amelyekre a nem alternatív iskolák nem mindig képesek, az állami, önkormányzati iskolák feladatait kiegészítik, egyes hiányzó területeken pótolják. A rendszerváltás óta eltelt időszakban tovább differenciálódtak, alakultak az alternatív intézmények, amelyek iránt napjainkra egyre nagyobb érdeklődést mutat a közoktatás többi iskolája is. A tanár- és a tanítóképzésben számos alternatív pedagógiai iskola életébe bevezető stúdium indult, a felsőoktatási intézmények gyakran szerveznek iskolalátogatást, műhelymunkát az alternatív iskolák gyakorlatának megismertetése céljából. Eközben a közoktatás egészére jellemző a gyerekek jogait, igényeit mindinkább figyelembe vevő fordulat, a gyerekek szükségleteire figyelés, és az alternatív, ill. reformpedagógiában alkalmazott eljárások fokozatos megjelenése, a liberális fordulat a közoktatás hagyományosnak mondott iskoláiban is. Gondoljunk csak a projektmunka elterjedésére, amely eredetileg Kilpatricknál jelent meg, majd a reformiskolákban vált általánosan alkalmazottá, és ma már bármely nyugat-európai iskola kultúrájának része, nem csak a reformiskoláké. Hazánkban még ugyan nem vált általánossá, azonban a fejlett országok iskoláiban napi gyakorlatként alkalmazott eljárás. Példaként említhetjük a szöveges értékelés gyakorlatát is, amely elsőként szintén az alternatív iskolák módszertani kultúrájának részét képezte, és ma már az oktatási törvény

módosítása kapcsán fokozatosan beépül a többi iskola gyakorlatába is.

A két iskola egymáshoz közeledése mögött meghúzódó igen fontos további ok az is, hogy a társadalomban új igények jelentek meg az oktatásüggyel szemben, így ma már mind szélesebb körben elvárt kívánalom a tanuló önállóságának, aktivitásának, kezdeményezőképeségének, a problémamegoldó gondolkodás, a kreativitás fejlesztése, az egymás iránti tolerancia, a tanulók nagyobb szabadságának biztosítása. Összességében a közoktatásban a megszokott és az alternatív pedagógiai elképzelések között egy folyamatos egymáshoz való közeledésnek lehetünk tanúi, amelynek során a közoktatás valamennyi intézménye számára mind fontosabbá válik az iskolahasználó kliensek, a gyerekek, a tanulók igényeinek figyelembe vétele, jogainak tiszteletben tartása, ugyanakkor a XXI. század emberétől elvárt magatartásminták átadása.

Irodalom

Bánréti Zoltán (1979): Gyermek és anyanyelv. Anyanyelvi nevelési kísérlet a 4-5. osztályban. Tankönyvkiadó, Bp.

Báthory Zoltán – Falus Iván (főszerk.) (1997): Pedagógiai Lexikon I. Keraban Könyvkiadó, Bp. 74. p.

Bernáth József-Mihály Ottó-Páldi János (1979): Kísérlet az önálló tanulás kialakításához egy gimnáziumban. Pedagógia Szemle 7-8. 635-644. p.

Gáspár László (1984): A szentlőrinci iskolakísérlet I. Tankönyvkiadó, Bp.

Halász Gábor-Lannert Judit (szerk.) (2000): Jelentés a magyar közoktatásról 2000. Országos Közoktatási Intézet Bp.163. p.

Kelemen Elemér és Setényi János (1994): Az oktatási törvénykezés változásai. FPI. Bp.

Kokas Klára (1983): Személyiségformálás zenei neveléssel. Egy kísérlet tapasztalatai. Forrás. 4. 60-67. p.

Ordasiné Király Csilla- Ormándi János (1997): Az alternatív iskolák legfontosabb szervező elvei egy vizsgálat tükrében. Fejlesztő Pedagógia 4-5. 36-41. p.

Psenko Viktória (1977.): Sématorés kísérlete kisiskolásoknál egy komplex fejlesztő eljárás segítségével. Pszichológiai szakdolgozat. ELTE BTK. Bp.

Salamon Jenő (1973): A gyakorlati problémamegoldás fejlődése 6-14 éves korban. Akadémiai Kiadó Bp.

Székácsné Vida Mária (1980): A művészeti nevelés hatásrendszere. Akadémiai Kiadó. Bp.

Varga Tamás (1966): Komplex módszer a 6 éves kortól kezdődő matematika tanításban. In: Korszerű módszerek és eszközök az iskolareform szolgálatában. Tankönyvkiadó. Bp.

Varga Tamás (1972): Korszerű matematika tanítás felé. In: Néhány hazai és külföldi kísérlet. Tankönyvkiadó. Bp. 153-192. p.

Várhegyi György (1996): Független iskolák Magyarországon – Remények és valóság – AME. Bp.

Zsolnai Anikó (1994): Az érték közvetítő és képességfejlesztő program pedagógiája. Tárogató Kiadó. Bp.

Zsolnai József-Kiss Éva (1995): Képességfejlesztő, érték közvetítő program. In: Kereszty Zsuzsa-Hajbács Ilona (szerk.): Több út – alternativitás az iskolázás első éveiben. IFA-BTF-MKM. Bp. 163-

171. p.

Tanulmányok**AZ ALAPFOKÚ OKTATÁS SZÉKESFEHÉRVÁRON 1693
1867 KÖZÖTT****Surányi István**

A nagy múltú Alba Regia ezeréves története során mindig fontos szerepet töltött be az oktatás. Jól mutatják ezt a város törvényhozó testületeinek a közoktatás fejlesztése érdekében tett gazdasági intézkedései, a közoktatás törvényeire épülő rendeletek, szabályok alkotása és a város nevelőinek pedagógiai törekvései. Méltón érdemelte ki a megyeszékhely az iskolaváros nevet.

Az eddigi helytörténeti kutatások eredményeként – a múltban és napjainkban is – számos könyv, tanulmány, disszertáció, dolgozat, idegenforgalmi tájékoztató foglalkozik Székesfehérvár múltjával, gazdasági, politikai, közoktatás- és közművelődési arculatának kialakulásával, fejlődésével, szervezeti, tartalmi és módszertani kérdéseivel. 1

Nekünk, a ma kutatóinak jutott az a megtisztelő feladat, hogy többek között Velinszky Ferenc tanító 19. században elkezdett helyi iskolatörténeti kutatásait folytassuk. Annak a pedagógusnak és kutatónak a munkásságát, aki Székesfehérvár Szabad királyi város elemi iskoláinak története 1696-tól 1896-ig című monográfiája előszavában a következőket írta: „.Nemzetek élete nem folyhat le nagy és fontos események nélkül. A történelem, az élet eme nagy mestere, nemcsak arra tanít meg bennünket, minő események mozdítottak előre, s mi hátráltatta egyes nemzetek fejlődését, azaz nemcsak egyszerűen elénk tárja a múltat, hanem egyszersmind kalauzul, útmutatóul szolgál az utódoknak arra nézve, hogy mi módon állhat meg győzelmesen a jövő viharával szemben.”

A kezdetektől napjainkig tartó időszak alatt a Székesfehérváron folyó alsó- és középfokú oktatás (alsófokú, polgári iskolai, alsó- és középfokú ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági szakirányú oktatás, a gimnáziumi és reáliskolai oktatás) a számos helyi eltérő, sajátos formái, eredményei, kudarcai mellett szorosan kapcsolódik hazánk egy-egy társadalmi korszakának oktatástörténetéhez. Éppen ezért, ha a kutató nem csak iskolatörténetet akar megírni (a jelen tanulmány célja is ez), figyelembe kell vennie a magyar közoktatásügy fejlődését és az azt meghatározó hazai és helyi gazdaság- és társadalompolitikai tényezőket.

E tanulmány a város alsófokú oktatását tárgyaló, Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 1990-ig című monográfia első részeként az 1867-ig tartó

időszakkal foglalkozik. Célja, hogy a teljesség igénye nélkül bemutassa Székesfehérvár alapfokú oktatástörténetének kezdeteit és a dualizmus időszakáig tartó történetét. [2]

A HAZAI ISKOLAI OKTATÁS KEZDETEI ÉS HATÁSA ALBA REGIA ISKOLATÖRTÉRE

Géza, az utolsó Árpád-házi fejedelem készítette elő az államalapítás nagy művét, amelyet fia és utódja, István király fejezett be. Uralma alatt indult meg hazánkban a feudális viszonyok kialakulása. Bekapcsolta az ország népét a nyugati keresztény közösségbe, kialakította a nemzeti élet új formáit, és biztosította a magyarság területi, politikai és szellemi függetlenségét, a hazai keresztény egyház megszervezésével pedig megteremtette a feudális állam szervezésének, fenntartásának nélkülözhetetlen eszközét, az európai tapasztalatokra épülő hazai oktatási-nevelési rendszert.

Szent István a magyar iskolaszervezet alapjait a római katolikus egyház káptalanjaiban, plébániáiban és a bencés szerzetesek kolostoraiban teremtette meg. Ebben kiemelkedő szerepet játszott a Szent Márton-hegyén (a mai Pannonhalmán) létesített kolostori iskola. Amikor István király az ezredfordulón megerősítő oklevéllel látta el a kolostort abban az a célmegjelölés is szerepelt „pro stabilitate regni nostri”, vagyis ország megszilárdítása érdekében tevékenykedjenek szerzetesei a kultúra, az iskolázás eszközeivel.

Az itt élő szerzetesek a kor európai műveltségét adták át. Innen indult ki a magyar írásbeliség hazánkban, köztük Esztergom és Székesfehérvár káptalani iskoláiban is. Tevékenységük révén ez az új „magyar iskola” kezdete a hazai intézményes oktatási-nevelési hálózat kialakulásának, tartalmában és szerepében való későbbi kibontakozásának. Kezdetben ezek az iskolák elsődleges feladata a klerikusképzés, vagyis az egyházi rendű értelmiség kiképzése volt, majd itt folyt a világi értelmiség nevelése is.

A középkori keresztény államokban a római katolikus egyház kebelében folyt az oktatás. Az iskola nem az iskolarendszer része, hanem az egyházi rendszerbe tagolódó intézmény volt. A protestantizmus elterjedésével szűnik meg a teljesen katolikus jellegű iskolázás.

Székesfehérváron az iskolák már 1030-ban kiemelkedő szerepet játszottak (ld. Szent Gellért legendáját). Az egyik a várbeli ősplébániához, a másik a Szent István által létrehozott Boldogasszony egyházhoz tartozott. A Codex Albensis néven ismert énekeskönyv a 12. században e káptalani iskolában készült. Ez nemcsak az

iskola létezését, hanem az ott folyó magas szintű énekoktatást is bizonyítja. A kutatók feltételezik, hogy ennek az intézménynek növendékeit említi Tubero krónikájában, aki elmondja, hogy (1490-ben) a diákok közül néhányan szembeszálltak Miksa császár pusztító zsoldosaival, és ezért életükkel fizettek. Varkocs kapitány is elfogadta a jelentkező diákok áldozatkészségét 1543-ban.[3]

A magyar irodalom születése is a városhoz kapcsolódik. Kézai Simon itt írta krónikáját, itt dolgozott Ákos mester és Kálti Márk, a Képes Krónika szerzője, itt élt Mátyás király nagyhírű diplomatája, Kálmáncsehi Domonkos. Fehérvárhoz fűződik az egyik első magyar iskola, melynek oktatói között találjuk Gellért püspököt, tanulói között pedig a híres őshazakutatót, Juliánusz barátot.

Az évszázadokon át fejlődő és kiváltságait élvező város vezető szerepe a 15. század végétől csökkent. Mátyás halálával az ország és Fehérvár is hanyatlásnak indult. A Mohács mezején bekövetkezett nemzeti tragédiánkat követően nem telt el húsz esztendő sem, amikor a török sereg 1543. szeptember 2-án elfoglalta a várost, és a hatalmukat jelző félholdas-lófarkas zászlót kitűzték a várkapukra.

A nagy múltú koronázó várost a másfél évszázados török uralom feldúlta. A bazilika elpusztult, a királyi sírokat kirabolták, a magyar lakosság elmenekült, vagy beolvadt a török környezetbe, és így a török kori Üsztolni Belgrádban nem volt magyar közigazgatás.

AZ ALSÓFOKÚ OKTATÁS A DUALIZMUS KORÁIG

AZ ALSÓFOKÚ OKTATÁS FEJLŐDÉSÉT MEGHATÁROZÓ TÁRSADALMI, GAZDASÁGI ÉS OKTATÁSPOLITIKAI TÉNYEZŐK

Buda visszavétele után, 1688. május 19-én szabadult fel a város a török megszállás alól. Május 20-án Széchenyi Pál veszprémi püspök hálaadó istentiszteletet tartott, „...és pedig a vár piacterén, minthogy az összes keresztény templomok romokban heverték.” Az ősi Alba Regia 145 éves török uralom után újra szabad lett. Megkezdődhetett a második városalapítás: Luna sub umbras-Alba Regalis recuperata.[4]

Székesfehérvár a szabad királyi városnak járó jogait 1703-ig nem nyerte vissza. A Habsburg-kormányzat katonai és az udvari kamarától függő budai adminisztráció irányítása alá helyezte. Az elnéptelenedett Fehérvárra számos német és szerb család költözött. Az 1715-1720. évi összeírás 397 családfő nevét tartalmazza, köztük 214 magyar, 135 német és 48 rác volt.[5]

A lassan konszolidálódó politikai viszonyok lehetőséget adtak a magyar lakosságnak a vezető szerep megszerzésére. A nem magyarok asszimilációja is megkezdődött. A magyarosodás a németek körében különösen erős volt. „Fehérvári németeknek” nevezik magukat, akik ebben a városban végleg hazára találtak. A város lakóinak száma folyamatosan nőtt. 1720-ban 3126, 1777-ben 11 202, 1804-ben 12 204, 1820-ban pedig már 20 069 fő élt itt.[6]

AZ ISKOLARENDSZERŰ ALSÓFOKÚ OKTATÁS KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE 1867-IG

Annak igazolására, hogy 1693-ig az egyházi (szerzetesrendi és a káptalani) iskolák mellett Székesfehérváron működött-e elemi ismerteket nyújtó nyilvános tanoda, írott emlékek hiánya miatt csak a hazai kutatások tapasztalataiból következtethetünk. Velinszky Ferenc a városi elemi iskolák történetéről írt könyvében a következőket írta: „Szándékom az volt, hogy a székesfehérvári tanügynek ezer éves történetét fogom megírni. A rendelkezésemre álló adatok nyomán mégis csak kétszáz évvel tudtam visszagombolyítani a történelem fonálát, azon túl nyoma veszett a múlt idők emlékének. Ennek magyarázata a török vandalizmusban keresendő.”[7] Velinszky korabeli megállapítását támasztják alá a mai levéltári kutatások is.

Székesfehérvár alapfokú oktatási intézményei a vizsgált időszakban a Nemzeti (Normalis) Városi Mintatanoda kivételével római katolikus jellegű, városi fenntartású, háromévfolyamos tanodák voltak. Az 1700-as évek elejétől elemi iskolát működtetett a szerb nemzeti közösség. A 19. század közepétől elemi iskolát hitfelekezetek is tartottak fenn. 1830-tól a városi Nemzeti Iskola a diákok tanulmányi munkájáról tanévenként értesítőt, majd 1855-től a városi tanodák tanévi munkájáról évkönyvet adtak ki.[8]

Az 1868. évi népoktatási törvény kodifikálása előtt Székesfehérváron sem létezett a valódi értelemben vett kötelező elemi oktatás. A beiratkozó tanulók számáról folyamatosan adatok az 1850-es évektől állnak rendelkezésre.[9] A tankötelezettség és az iskolázottság akkori helyzetét jól szemléltetik a népszámláló bizottság 1869-es adatai, ami szerint 411 tanköteles gyermek nem járt rendszeresen iskolába, továbbá a város 19 605 fő 6 év feletti lakosból 8 149 fő (azaz 41%) volt az írástudatlanok száma. [10]

1777-1868 között kettős formában minősítették (osztályozták) a tanulókat. Egyrészt félévkor, illetve a tanév végén az összes tárgyban felmutatott eredmény alapján egyetlen összetett érdemjegyet kaptak. Másrészt az egyfajta érdemjegyet

kapott csoportjain belül is egymás utáni sorrendben kellett rendezni a tanulókat tanulmányi eredményeik alapján (locatio). Külön osztályzatot csupán hittanból és magyar nyelvtanból kaptak (ez utóbbiból 1819-től). 1844-től az osztályzat megnevezése a korábbi hivatalos latin helyett magyar nyelven történt.

A Helytartótanács 1863. február 17-ei rendelete megváltoztatta az osztályozás addigi rendszerét a népiskolákban és a középiskolákban. Az új rendelkezés alapján az egyes tantárgyakat külön is elbírálták a hat érdemjegy egyikével. 1876-tól négy érdemjegyű volt az osztályozás. Ezeken kívül a tanulók magatartása, figyelme és szorgalma is külön-külön osztályzatot kapott.[11]

Az 1777-ben megjelent I. Ratio Educationis rendelkezéseinek megfelelően az iskolák központi felügyelete a tankerületi királyi főigazgató (Direktor Studiorum Regius) hatáskörébe tartozott, az

aligazgató (Prodirektor) és a kerület nagyságától függően egy királyi iskolalátogató (Inspektor Regius Nationálium Scholarum) közreműködésével. A hazai oktatásügy legfőbb irányító és ellenőrző hatóságát 1777-től 1848-ig, – majd Eötvös által irányított közoktatásügyi minisztérium megszűnését követően az 1868-as kiegyezésig – a Helytartótanács budai osztálya látta el.

Székesfehérvár iskolái 1777-től 1789-ig a budai, 1787-től 1806-ig a pécsi, 1807-től (a II. Ratio Educationis utasításaként az eddigi 8 királyi főigazgatói tankerület helyett 5 tankerületet hoztak létre) 1846-ig a győri, majd 1846-1868 között a budai főigazgatói tankerülethez tartoztak. [12]

A VÁROS ELEMIS ISKOLÁI

Német Oskola

A város elemis iskoláinak múltjából a legrégebbi adat a Német Oskolával kapcsolatos. Egy 1693-ban kelt adásvételi szerződés szerint a Szent Anna utcai (190. szám alatti) házat Móricz Imrétől iskolai célra megvásárolta a város 60 forintért és egy mérő búzáért. Az iskola első ismert tanítóját, (ludimagiszter) Angyal Jánost 1696-ban választották meg, aki a tanítói munkát és a kántori feladatokat a segédtanító (praeceptor) közreműködésével látta el.

1778-tól – a fiúk oktatására létesített ún. „Nemzeti Oskola” átadása után – a német iskolában főleg leányok és „iskolakezdő” fiúk jártak. 1845-ben három, 1856-tól pedig már négy osztályban folyt az oktatás. Az intézmény 1832-ben vette fel a Belvárosi Szent Erzsébet Főelemis Leány Mintatanoda nevet.

Magyar Oskola

A város második legrégebbi ismert tanodája, a Magyar Oskola a 18. század elejétől működött. A telekkönyvi bejegyzés szerint az iskola épülete a Kaszárnya utcában (191. szám alatt) volt. Az is ismert, hogy 1703-ban választották meg Strebaj Sámuel Ignácot magyar iskolamesternek, aki egyben az egyházi és kántori teendőket is ellátta.

A tanulók létszáma gyorsan növekedett. A kéttantermes iskola az oktatás feladatainak kevésbé tudott megfelelni. A régi iskola épületét eladták, majd 1833-ban az ún. Funtház földszintjén három tantermet alakítottak ki. 1836-ban vásárolták meg a magyar iskola végleges elhelyezésére a Rácvárosban lévő Kóbis-féle (Szúnyog u. 181.) házat. A kéttantermes (és két tanító részére lakás) iskolában 1840 novemberében kezdődött meg az oktatás nemenkénti külön osztályokban. 1861-ben az iskolát egy tanteremmel (és egy újabb tanítói lakással) bővítették. Az intézmény 1840-től a Rácvárosi Szent István Elemis Vegyes Tanoda nevet használta. [13]

Öreg Utcai Oskola

A város harmadik elemi iskoláját – a felsővárosi parókiához kapcsolódó – Öreg Utcai Oskolát 1766-ban alapították. 1803-ban a régi épületet eladták és még ez évben megvásárolt ún. Hiemer Szálló emeletén kialakított új plébániai hivatal földszintjén egy tantermet és egy tanítói lakást alakítottak ki.

Milassin Miklós püspök anyagi támogatásával 1807-ben egy tanteremmel és egy újabb tanítói lakással bővítették az iskola épületét. A hozzátartozó kert bővítésével itt alakították ki a város első játszóudvarát és a kertészeti gyakorlatokat biztosító gazdasági kertet, amit a tanító a tanulók bevonásával művelt. Az iskolamesternek a városi tanács Szabályrendelete értelmében állattartási joga is volt. E városrész lakossága, vele együtt az iskoláskorú gyermekek száma is a gyorsan növekedett. Ezek fogadása érdekében 1858-ban került sor egy újabb tanterem kialakítására, ami lehetővé tette a harmadik osztály felállítását. Az iskola neve 1832-től Öreg Utcai Szent Sebestyén Városi Elemi Vegyes Tanoda.

Nemzeti (Normalis) Városi Mintaoskola

Székesfehérvár negyedik elemi tanodáját, az I. Ratio szellemében működő négyosztályos Nemzeti Városi Mintatanodát (Normalis) 1777-ben hozta létre a város.[14] Kezdetben az intézmény nem rendelkezett önálló épülettel. Két-két osztályát a Funtházban és a Karmelita-rendházban helyezték el. A Funtház bővítését követően (pontos idejét nem ismerjük) került sor az iskola végleges elhelyezésére. Az épület Úri utcai emeleti részébe költöztették a Nemzeti Mintatanodát, míg a Magyar Tanodát (a későbbi Palotavárosi elemi tanodát) az épület földszintjén helyezték el.

Az iskola a belvárosban élő polgárok gyermekeinek oktatását biztosította. Az iskola feladata a középiskolai tanulmányokra történő előkészítés volt. A negyedik osztály befejezése után a tanulók többsége középiskolában, vagy céhrendszerű inas képzésben folytatta tanulmányait.[15] Az oktatott tananyag megegyezett a Szent Erzsébet Belvárosi Főelemi Leány Mintatanodában tanítottakkal. Az intézmény neve

1860-tól Belvárosi Szent József Városi Főelemi Fitanoda.

Tóvárosi Elemi Tanoda

A Belvárostól távol eső Tóváros lakossága több esetben kérte a város tanácsát, hogy az ott élő családok gyermekei részére létesítsen elemi tanodát. A városi testület pénzügyi nehézségekre hivatkozva a polgárok indítványát mindig elutasította. Azonban engedélyezte az itt lévő magántanoda további működését.

1834-ben az önkormányzat úgy döntött, hogy a magántanoda fenntartását, a tanító fizetését és egyéb járandóságait átvállalja és Tóvárosi Elemi Tanoda néven városi fiókiskolává nyilvánítja. A közgyűlés 1851-ben hozott határozatot egy új iskolaépület létesítéséről. A kivitelezési munkálatokat 1852-ben kezdték el a Zichy-major melletti Tó utca 38. szám alatt. A kéttantermes és két tanítólakásos épületben 1854 ősztől kezdődött meg az oktatás. Az intézmény átadáskor vette fel a Tóvárosi Szent Órangyalok Városi Elemi Vegyes Tanoda nevet.

Vízivárosi Elemi Tanoda

A város központjától nem messze eső Víziváros lakossága az épülő családi házak számának gyors növekedése miatt megduplázódott. Az itt élő gyermekek elemi iskolai oktatását 1838-ig magántanoda biztosította. A Büttl-féle házban működő magántanodát ekkor nyilvánították városi elemi iskolává. Az egytantermes iskolában a gyermekek oktatása rossz körülmények között folyt. A korabeli adatok szerint az iskolában tanulók száma a száz főt is meghaladta.

1840-ben a tanács határozatot hozott egy új, kéttantermes iskola felépítésére. Megvásárolták az iskola építéséhez szükséges telket, de anyagiak hiánya miatt az építkezés elmaradt. 1841-ben a telket eladták. A telek árát felhasználva Herder Henrik tanító (a város tulajdonát képező) vízivárosi lakását egy nagyméretű tanteremmel bővítették. Az iskola 1866-ig itt működött. Ekkor került sor a Kórház utcai Csóri-féle ház megvételére, ahol két tanteremet és két tanítói lakást alakítottak ki. A város új elemi tanodája 1866-ban vette fel a Vízivárosi Szent Rókus Elemi Vegyes Tanoda nevet.

Olaj Utcai Elemi Tanoda

Kanczel József Olaj utcai magántanodáját ugyancsak 1838-ban nyilvánították városi elemi iskolává. A tanulók számának gyors növekedése miatt azonban szükségessé vált egy nagy vagy két kisebb tanterem kialakítása. Erre azonban a meglévő iskola nem volt alkalmas. 1846-ban a város úgy döntött, hogy a Stáhly-major melletti házat bérbe veszi és ott 80 fő által is használható tantermet alakított ki.

A szülők kérésére a tanácsi testület több alkalommal tárgyalta új oktatási intézmény létesítését is. Közadakozásból és városi pénzből 1855-ben az Olaj utca 681. szám alatt építettek kéttantermes iskolát. Az iskola még ez évben felvette a Olaj Utcai Szent Ferenc Elemi Vegyes Tanoda nevet.

Zámoly Utcai Elemi Tanoda

A Felsőváros-részben működő Kunszt Jakab magániskoláját, a Zámoly Utcai Elemi Tanodát 1838-ban vette át a város. Az egytantermes iskola bérelt házban működött. A tanulók számának gyors növekedése miatt új iskola építéséről kellett gondoskodni. 1846-ban a város megvette Málits József

Zámoly utcai házát és azt iskolává alakították. A kéttantermes és egy tanítói lakásos épület átadására 1847-ben került sor. Az iskola ekkor kapta a Zámoly Utcai Szent Imre Elemi Vegyes Tanoda nevet.

FELEKEZETI ELEMI ISKOLÁK

Református Elemi Vegyes Tanoda

A székesfehérvári református hitközség 1824-ben alakult meg.[16] A gyülekezet megbízásából Tóth Márton kántortanító 1826-ban kezdte el (ekkor még csak magánháznál) a gyermekek oktatását.

1837-ben építették meg templomukat, majd az elemi tanodájukat a lelkészlak egyik szobájában helyezték el. A várost ért 1843-as tűzvész alkalmával a templom és a parókia súlyosan megrongálódott.[17] Az önálló iskola építésének gondolata 1851-ben vetődött fel. Az építkezés 1853 júniusától 1854 januárjáig tartott. A két helyiségből álló épület megvalósítását a különböző adományok és az ún. Nagy Lajos-féle alapítvány tette lehetővé. A város 25 ezer darab téglát és 10 ezer cserépszindelyt adott a gyülekezetnek. 1865-ig három, ezt követően négy évfolyamban történt az oktatás.

Evangélikus Elemi Tanoda

Az 1852-ben megalakult evangélikus hitközség 1860-ig Várpalotához tartozott. A református templomban évente kétszer Szedenics György várpalotai esperes közreműködésével tartottak istentiszteletet. 1869 végén iktatta be a gyülekezet első lelkészét, Németh Károlyt. 1860-ban, Poszpiszl Károly tanító vezetésével szervezték meg az elemi iskolájukat. A községi iskolák létesítését követően az iskola megszűnt. A város elemi, iparitanonc- és középiskolaiban a hitoktatást a gyülekezet lelkésze látta el.[18]

Izraelita Elemi Tanoda

Az 1840. évi 29. tc. lehetővé tette a zsidók letelepedését a magyar királyi városokban. A mintegy 20-25 családdal megalakult Székesfehérvári Izraelita Hitközséget a város tanácsa 1842. december 2-án tartott ülésén ismerte el.[19] A hitközség Pillitz Dánielt választotta rabbinak, aki Hahn Salamon elnök támogatásával fiú magántanodát létesített. A tanítói teendőket a rabbi látta el. Az iskola munkájában a héber tárgyak oktatása kapott kiemelt szerepet.

1843-ban Pillitz szegedi rabbi lett. Helyét a modern szellemű tudós, dr. Zipser Mayer (1843-1858)

foglalta el, aki a korabeli megállapítások szerint „...új életet hozott a közösség, tehát az iskola életében is.” Zipser javaslatára 1844 őszén megszüntették a magániskolát. Tantermet béreltek, amelynek fenntartását a hitközség biztosította. Az első tanítói Neustadt Izsák és Neumann Salamon. A két osztályba (1-2 és 3-4 évfolyam) 52 fő iratkozott be.

Dr. Zipser Mayer 1845-ben elkészítette a hitközség szabályzatát.[20] A három részből álló alapszabály első fejezete, a Statuten a hitközség szervezetével foglalkozott. Ebben található az iskola működésével kapcsolatos előírások is. A szabályzat második fejezete, a Lehrplan tartalmazta a tantervet, a napi és heti tanórák számát valamint az iskolaszünet napjait.

A tantervben a héber oktatása, a nyelvtan és a fordítás nagy hangsúllyal szerepeltek. A tanítás nyelve német volt. Az olvasást, írást, levélfogalmazást, számtant, természetrajzot, földrajzot, hittant és világtörténelmet német nyelven adták elő. A magyar nyelv tantárgyként szerepelt, szövegfordítást, olvasást és helyesírást gyakoroltak.

A Schuldisciplin című 3. fejezet az iskolai fegyelemmel foglalkozott. Többek között meghatározza, hogy: „A tanító mindenben példaképpel szolgáljon a tanulóknak, ne mutassa a tanulók előtt semmiféle gyöngéjét vagy valamilyen rossz tulajdonságát. Hogy a tanítók közös működésükben egymást támogassák, tartozzanak egymással a legjobb egyetértésben élni és mindenben, ami az iskola érdekét előmozdítja, közösen és egy akarattal eljárni. Az evés és dohányzás az iskolában tilos, sőt más könyvet, mint amely szorosan a tanításhoz tartozik, nem is szabad bevinni.”

Az iskolában rendet és szigorú fegyelmet követeltek meg a tanulóktól. A büntetés fokozatai voltak: a) komoly hangon való megszólítás; b) négyszemközt való megszólítás; c) négyszemközt való megszégyenítés; d) az iskolában való megszégyenítés; e) beírás az osztálykönyvbe; f) kiállítás a padból; g) igazgatói megrovás; h) testi fenyítés a segéd által; i) kizárás az iskolából.

1846-ban engedélyezte a város a zsidó közösségnek, hogy oktatás céljára épületeket vásároljon. Szükségessé vált a tanulók számának növekedése miatt a tantermek számának növelése is. 1846-ban 48, 1847-ben 63, 1848-ban már 72 tanulója volt az iskolának.

A negyvenes évek végétől az országos helyzethez hasonlóan a haladók (neológok) és a konzervatívok (ortodoxok) közötti ellentét az iskolaügyben is tükröződött. Fischer Gottlieb hitközségi elnök, a helyi konzervatív csoport vezére különösen a magyarosítási tendenciák ellen kívánt fellépni. Így az iskola nevelési rendszerét a régi elvekre akarta visszaállítani. Javasolta az iskolaszéknek, hogy az 1845. évi iskolai rendszabályokat és azok módosítását a tanítók hagyják figyelmen kívül és helyette a sziléziai és morvaországi izraelita iskolák tanítási rendszerét vegyék át.

A két csoport között kialakult éles vita miatt a városi hatóság végül úgy döntött, hogy a zsidóság

iskoláját a városi iskolák igazgatójának irányítása alá rendeli. A zsidó iskolában a városi elemi tanodákkal azonos tantervet és órarendet vezettek be. A napi 8 órás tanítási időt 6 órára csökkentették és két szabad délutánt

biztosítottak a tanulóknak. A tantárgyak többségének tanítási nyelve a magyar lett. Az ügykezelés nyelve azonban továbbra is a német. A magaviselet minősítése: sehr gut, gut, mittel, schlecht, a tanulmányi előmenetelé: sehr gut, fleissig, gut, unterbrochen. Az iskola pecsétjének a körirata is német: Siegel des Weltortsschulaufsehers der israelischen Schule zu Stuhlweissenburg.

1855-ben 120 tanuló iratkozott be, köztük volt az iskola későbbi névadója, Goldziher Ignác, a majdani pesti izraelita hitközség titkára, híres tudós és egyetemi tanár.

A helyi dokumentumokból arra lehet következtetni, hogy az oktatás mind jobban központi kérdéssé vált a hitközségben. 1861 júniusában az előjáróság úgy döntött, hogy az Úri utcában működő iskolát mintaintézeté fejleszti. Még ez év szeptemberében négy tanítót választottak osztálytanítói, egy tanítót iparoktatás és egy tanítót az 5 éves gyermekek ún. előkészítő osztály pedagógiai feladatainak ellátására.

A két szembenálló vallási irányzat ellentéte 1863-ban (hatósági engedéllyel) hivatalosan a kettéváláshoz vezetett. A neológ hitközség tartotta fenn a korábbi iskoláját, az ortodoxok külön imaházat és iskolát létesítettek a Basa utcában. Az ide járó tanulók száma nem ismert.[21]

A kettéválás után a neológok intézetét a fejlődés jellemezte. Mint nyilvános főelemi vegyes tanoda biztosította a gimnáziumi és reáliskolai felkészítést. Az iskolának 6 tanterme közül 4 az első négy osztály elhelyezésére szolgált, egy tanteremben tanították a női kézimunkát, egyben pedig az előkészítő osztályt helyezték el.[22]

Az iskola újabb fejlesztésére akkor került sor, amikor a hitközség a templomépítést 1864-ben befejezte. 1867-ben Kohut Sándort választották meg a neológok szónokává, majd ez év június 2-án megtartott tisztújító közgyűlésen rabbivá.

Kohut 1868 májusától a Fejér megyei zsidó iskolák igazgatója lett. A Fejér megyében működő zsidó iskolákban ekkor (Székesfehérvárral együtt) 37 tanteremben 35 tanító vezetésével folyt az elemi oktatás. A vallásos nevelés mellett fontosnak tartotta a világi tantárgyak oktatását is. Kötelezővé tette az ének és a torna tanítását. „Gyermekkört” alakított, ifjúsági könyvtárat létesített (mindkettő Eötvös nevét viselte). Az ő kezdeményezésére alakult meg a szegény gyermekek felruházását segítő Krajcáregylet.

Ferenc József Nőnevelő Intézet Elemi Tanodája

Székesfehérvár első alapítványi alsófokú oktatási intézetét Farkas Ferenc nagyprépost 1853. március 12-én kelt alapító levele alapján létesítette. Az alapító

szándéka először egy bölcseleti főiskola létrehozása volt. A fehérvári nyolcosztályos ciszterci rendű gimnázium megnyitását (1853) követően az alapító a várossal egyetértve úgy határozott, hogy szülővárosában „...célszerűen rendezett üdvös, szellemi haladást eszközölni nyilvános római katolikus nőnevelőt alapít.” Az intézet feladatát a következőkben határozta meg: „...a leánynövendékek Isten dicsőségére, Fehérvár díszére, saját boldogulásukra, a koruknak megfelelő tudományokban és munkákban taníttassanak, és a római katolikus hit szent elvei szerint vallásosan neveltessenek.” [23]

Farkas Ferenc a császár iránti hűségét kifejezve (az uralkodó ellen 1853. február 2-án elkövetett sikertelen merénylet emlékére) azt kívánta, hogy a leányok oktatását biztosító új intézmény neve Ferenc József Nőnevelő Intézet legyen. Továbbá meghagyta azt is, hogy az intézetet halála után haladéktalanul nyissák meg és azt szerzetesnők vezessék. E nemes célra hagyta a Megyeház tér 134. számot viselő saját lakóházát, kertjét és 30 ezer forintot. A város is ígérte, hogy anyagilag támogatja az intézetet.

A városi testület elfogadta az alapító anyagi és politikai feltételeit és elismerően kifejtette, hogy „meghajlik ennyi lelki nagyság előtt.” Az alapító okmányt Farkas Ferenc és Ferenczy János polgármester írták alá és pecsétjeikkel is ellátták, majd jóváhagyásra egy küldöttség vitte el a császárvárosba. Ferenc József az alapítást jóváhagyta és engedélyezte az iskola elnevezését.

A császár 1857. augusztus 14-én, Székesfehérváron tett látogatása alkalmával helyezte el az intézmény alapkövét. Az ünnepélyes esemény emlékét a régi kápolnahelyiség falán latin feliratú márványlap hirdeti. [24]

A intézet megnyitását az alapítólevél Farkas Ferenc nagyprépost halála utáni időre határozta meg. Az alapító anyagi körülményei azonban lehetővé tették, hogy az intézet még életében megnyíljon. Mivel – hathatós közbenjárás ellenére – a pozsonyi Notre Dame szerzetes nővérek a városba nem érkeztek meg, 1860. október 1-jén a nagyprépost által választott Vogel Elek, Pribék Antal, Aujedszky Adolf, Bogáthy Anna világi tanítókkal megkezdődött az oktatás. Az intézmény csak egy évig működött.

Farkas Ferenc 1864. március 11-én meghalt. Végakarata teljesült, az intézet 1864. október 4-én a szatmári anyaegyházhoz tartozó irgalmas rendi nővérek vezetése alá került. 1864-től az alapítványi

házban és a hozzácsatolt szárnyban volt az elemi iskola. Az első tanévben az elemi iskola 3. és 4. osztálya nyílt meg 100-nál több növendékkel. A következő tanévben hatosztályos elemi tanodává fejlesztették.

A SZERB NEMZETISÉGI ELEMIS ISKOLA

A török időktől kezdve szerb nemzetiségűek is éltek Székesfehérváron. Külön városrészben, a Rácvárosban (Raitzenstadt, Rätzenstadt) laktak, ahol templomot építettek és iskolát tartottak fenn. [25] A városban működő Szerb Nemzetiségi Oskolából tanulókról a legrégebbi adatok 1738-ból származnak. Ekkor a városi hatóság kérte a szerb egyházközösségtől a pravoszláv tanulók jegyzékét.

Az 1774-es leltárban azt találjuk, hogy: „A templom mellett jobb oldalt van egy ház, amelynek két szobája van és középen egy konyhája, a szobák közül az egyikben gyermekek tanulnak, a másikban a tanító él.” Ez az épület a templom déli oldalán, a Szerb és a Szűnyog utca sarkán helyezkedett el.

A rácok 1794-ben a romos állapotban lévő iskola javítását kérték a várostól, „...mivel az illírek is viselik a hadi és házadó és minden egyéb terhet.” A tanács a kérést bizottsággal vizsgálta meg. A költségvetés szerint az építkezés 1600 Ft-ba került. A tanács a költségeket nem vállalta.

1796-ban új iskola építését tervezték, erre azonban nem került sor. Még ez évben a városhoz intézett egyházközségi beadványban a következő áll: „Az iskola és a tanítói lakás céljára az egyházközség bérbe vett egy épületet, amiben a tanítást folytathatják.” Ez a ház Tirma Sztojanovity tulajdona volt, de nem ismert, hogy hol állt.[26]

A régi, már összedőlni látszó épületet 1797-ben lebontották, anyagát eladták. Az üres telken a templomudvart alakították ki. Ezt követően vásárolták meg özv. Aná Pokrakovity házát iskolaépületnek és tanítói lakásnak.

MAGÁNTANODÁK

Az írásos emlékekben utalást találunk az elemi ismereteket nyújtó „zug- és magániskolák” működésére is. Többnyire kiszolgált katonák, mesteremberek, tanulmányaikat abbahagyó diákok voltak, akik magántanítást vállaltak. A kinevezett tanítók többsége is ezekből a rétegekből került ki.

Málik Ferenc magyar preceptor 1717-ben a városhoz írt levelében a tanítók hiányos felkészültségéről panaszkodott és javasolta a zugiskolák megszüntetését. A városi testület Málik indítványát megtárgyalta, de a tanodákban tanuló gyermekek nagy számára hivatkozva a javaslatot nem fogadta el. Határozatában a tanács kimondta: „...engedélyezem a magántanodákat, de elrendelem azok városi felügyeletét.”

A tanács 1743-ban az eredménytelenül működő zugiskolákat megszüntette. Ismert az is, hogy 1768. november 12-én szüntették meg a budai-külvárosi magániskolát. 1805. augusztusában kelt tanácsi ügyiratban találkozunk újra a magániskola tiltásáról szóló döntéssel. E határozat kimondta: „...mivel a tiltott triviális iskolák megsértik a rendeleteket, azok nem engedélyezhetők, s az ilyenek megszüntetéséhez Korherr Domonkos megbízott helybeli igazgató úrnak minden segítséget meg kell adni.” [27]

A városi magániskolák a 19. század végéig működtek. Az 1818. évi püspöki látogatásról készült jegyzőkönyvben a következőket olvashatjuk: „A tanulók száma az Öreg utcai oskolában meghaladja a 250-et, a városrész tanulóinak egy része pedig magániskolába jár.” Az 1836. évi polgármesteri jelentésben pedig ez áll: „Két fiókiskola-mester elhunyt, s a felsővárosi plébánia melletti két classisból álló triviális oskolában a tanulók száma igen nagy, így helyszűke miatt 50-et a tanító elutasított. S. Gallitzer József, ki 3 év óta segédtanító volt Székesfehérváron, fiókiskola tartására engedélyt kért. Mivel elvállalta az elbocsátott tanulók oktatását, ezért engedélyt kapott.”[28]

A korabeli tanácsi dokumentumokból egyértelműen megállapítható, hogy a város tanácsa – a rendelkezésére álló anyagi eszközök figyelembe vételével – folyamatosan megszüntette vagy átvette a magániskolákat. Általában először csak a tanítók fizetését biztosította, majd megvásárolta vagy bérelte az iskola épületét és a tanítói lakásokat.

A század végéig azonban néhány magániskola még működött a városban. Ilyenek voltak Kopalik Anna és Regina Nőnevelő Intézet, Kammer Hermanné, Egyed Imre, Löventritt Bernát, Grün Jakab Adolf, Vogel János tanítók néhány évig működő magántanodái.

ISMÉTLŐISKOLAI (VASÁRNAPI) OKTATÁS

Az inasok között voltak olyanok, akik sem írni, sem olvasni nem tudtak. Ezért 1795-ben a helytartótanácsi rendelet úgy intézkedett, hogy a városokban állítsanak fel vasárnapi ismétlőiskolákat, hogy az írni és olvasni nem tudó inasok ott tanulhassanak. A kétféle iskola azonban független volt egymástól, inasiskolának, mint a szakmunkásképző iskolák elődjének inkább a vasárnapi rajziskola nevezhető.

A helyi iskolatörténeti kutatások az igazolják, hogy az inasok oktatásához Székesfehérváron is

kapcsolódott ismétlőiskola. Korherr Domonkos 1798-ban azt jelentette, hogy ünnepnapon a városi „normális”, vagy „nemzeti iskolában” – eltekintve a már működő rajzoló iskolától –, ismétlőiskolai oktatás folyik. Egy 1802-ben kelt tanácsi jelentésben pedig az áll, hogy vásár- és ünnepnapokon Hotter András, az akkori szuplens tanította az inasokat és mesterlegényeket.

Székesfehérváron az elemi iskolára épülő ún. ismétlő osztályokkal csak a 19. század ötvenes éveiben találkozunk. Az biztos, hogy az 1854/55-ös tanévben a külterületi iskolákban is voltak ismétlő osztályok nem is kis számú tanulóval. Az 1850/51-es tanévben még 88 fiú és 117 leány járt az ismétlő osztályokba. E tanévtől azonban e képzési formával már nem találkozunk. E megállapítást igazolja az a tény is, hogy 1868. március 8-án a városi közgyűlés Liszits István indítványára kimondta „az évek óta elhanyagolt vasárnapi iskolák újra indítását a külvárosi iskolákban.”

AZ OKTATÁS FELTÉTELEI

AZ OKTATÁS TANANYAGA

Az első (eddig ismert) helyi oktatástervezési dokumentum, az 1810-ben kelt német nyelvű Schul Ordnung (Iskolai Rend). E páratlan székesfehérvári oktatástörténeti okmány Velinszky Ferenc által idézett - németből magyarra fordított – szövege a következő:[29]

ISKOLAI REND

1-ször: A tanulók reggel 7 órakor gyülekeznek az iskolában, ahol a tanító vezetésével magyar nyelven elmondanak: egy „Miatyánkot, Üdvözlégy Máriát, és Hiszekegyet.” Felmondják: „Hány isten van? A hét szentséget és az Isten tízparancsolatát.” — Az iskola után 3/4 10 órakor szintén elimádkozzák: a „Miatyánkot, Üdvözlégy Máriát, Hiszekegyet.” Felsorolják: „Az anyaszentegyház öt parancsolatát, a Hét fő bűnt, a Gyónás öt részét.”

2-szor: A tanulók délután 1 órára jönnek iskolába és a reggeli imákat német nyelven mondják el. A tanítás 4-ig tart.

3-szor: Minden szerdán és szombaton 2 órától 3/4 4-ig keresztény oktatás folyik. A tanítók kötelesek a tanulókkal a ministrálást gyakoroltatni.

4-szer: Minden kedden délután és csütörtökön egész nap tanítási szünet van, amennyiben a héten egyéb ünnep nincs.

5-ször: A tanító naponként két fiút küld misére ministrálni. Minden vásár- és ünnepnapon a nagymiséhez négy tanulót jelöl ki a tanító, akik a „papnak szolgálnak.” Ugyanígy a délutáni „letenyéhez” és „vesperáshoz.”

6-szor: Húsvét után, ha a gyermekek számára a keresztény oktatás kezdetét veszi, a tanító az azt megelőző napon a tanulók figyelmét felhívja a pontos megjelenésre és elkíséri oda a magyar és német tanulókat.

7-szer: Ha a tanulók a húsvéti ájtatosságukat végzik, a tanító köteles odafigyelni, hogy azt példás ájtatossággal tegyék.

8-szor: Május 1-től a tanulók naponta kötelesek megjelenni a 7 órás misén, s az istentisztelet alatt a „Hit, remény és szeretetet” magyarul és németül imádkozni.

9-szer: Az iskolában tanult tantárgyak: betűk megismerése, a betűzés és olvasás, írás, számolás, vallásoktatás magyar és német nyelven.

10-szer: A tanulók nyilvános vizsgája alkalmával a tanító az előírt táblázat szerint állítja össze a tanulók szorgalmáról szóló kimutatást.”

A helyi elemi tanodák 1854/55-ös tanév végén kiadott I. évkönyve részletesen ismerteti a tanított tantárgyakat és a használt tankönyvek jegyzékét.[30] A dokumentum közlése szerint:

- a három évfolyamos városi elemi tanodákban (más néven triviális tanodák) „közélethez szükséges” tantárgyakat: hittant, olvasást, írást, „számvetést”, német nyelvet és éneket tanítottak;
- a négy évfolyamos városi főelemi tanodákban az előzőkön kívül olyan tantárgyakat is oktattak, amelyek megalapozták a gyermekek további (iparos, vagy gimnáziumi) tanulását. E tantárgyak: a III. és IV. osztályban a latin nyelv, földrajz, természetrajz, természettan. Választható tantárgy volt a leányok részére női kézimunka, az ipari pályára készülő fiúk részére pedig a rajz.

A város elemi iskoláiban már a vizsgált korban elkezdődött a rajz és a női kézimunka tantárgy oktatása. Hazánkban a rajz oktatását első alkalommal az 1777-ben kiadott Ratio Educationis írta elő a négy évfolyamos elemi nemzeti tanodák és a felső iskolások számára. Székesfehérváron Hersching Dániel pécsi kanonok és királyi igazgató utasítására (a Magyar Királyi Helytartótanács engedélyével és támogatásával) 1789-ben nyitották meg az első rajztanodát a belvárosi fiúiskolában.

A női kézimunka oktatását Pachmann királyi főigazgató javaslatára 1795-ben vezették be a város

elemi tanodáiba. E tárgy oktatása a kántor, illetve a tanító nejének vagy felnőtt leányuknak volt a feladata. Az 1800-as évek elejétől a tanítói illetve kántori állások meghirdetésénél feladatként szerepelt, hogy a női kézimunka oktatását is el kell látni. Az oktatásához szükséges anyagot (fonal, cérna, ruhaanyag) a tanulók szülei biztosították. Az első kinevezett kézimunka-oktató Vogel Miklós tanító özvegye volt, aki 1837-től látta el e feladatot a belvárosi leányiskolánál. A kézimunka-tanítónőknek nem volt fizetésük. A szülők természetben (tojás, liszt, gyümölcs stb.) honorálták a tanító munkáját.

AZ OKTATÁS TÁRGYI FELTÉTELEI

Székesfehérvár elemi tanodáinak felszereléseit az 1820-as évektől ismerjük. Ekkor már az oktatás céljaira készített padokban ültek a tanulók. „Fiókjuk azonban nem volt, hanem a gyermekek maguk mellé vagy a padra, vagy ha sokan ültek egy padban, (ami Székesfehérváron nagyon sokszor megtörtént), az asztallapra tették tanszereiket és kalapjaikat. Igen a kalapjaikat is, mert a fogas nem régóta képezi az iskolák egyik nélkülözhetetlen bútorzatát” – írja Velinszky Ferenc a város elemi oktatásáról írt monográfiájában.

Az 1860-as években már használták a fióklapos iskolapadot is. Az írás tanításának fontos eszköze volt a feketére mázolt falitábla, a kréta és a tanulói palatábla. A város elemi tanodáiban a földleírás, mértan, erőműtan (mechanika) tantárgyak tanításánál használt eszközök jegyzékét (a nemzeti iskola tanítója készítette) az 1841-ik évi jegyzőkönyvben olvashatjuk.

A tanács éves beszámolóiban részletesen közlik az iskola épületek felújítására, üzemeltetésére, berendezések vásárlására felhasznált összegeket. Jegyzőkönyvben rögzítették a polgárok által nyújtott pénz- (alapítvány) és természetbeni adományozók nevét, a felajánlott összeg mértékét vagy tárgy megnevezését. (Földabroszok, betűtáblák, rajzok, könyvek, képek, asztalok, székek, szerszámok stb.) Az első elemi iskolai alapítványt Nidermeyer József polgár adományozta az Öreg Utcai Elemi Tanoda részére.

AZ OKTATÁS SZEMÉLYI FELTÉTELEI

A rendelkezésünkre álló helytörténeti dokumentumokból és a tanítók családi nevéből arra következtetünk, hogy a város tanítói többnyire a török elnyomást követő betelepített (vagy Magyarország német vidékeiről bevándorolt) családok leszármazottai voltak. Legtöbben Tolna megyéből költöztek ide, de volt köztük Németországból, Morva- és Csehországból érkező is.[31]

Az üres tanítói álláshelyeket pályázat útján töltötték be. A jelentkezőnek (a tanács megbízottai előtt) ún. próbatételt (próbatanítást) kellett tenniük. A tanítóválasztás a városi közgyűlés joga volt. A triviális iskolákba kinevezett személy esetén a római katolikus egyház képviselőjének (kerületi plébános) véleményét is figyelembe vették.

Az I. Ratio Educationis 290. §-a határozott első esetben a tanítók nyugdíjáról. A rendelkezés a teljes nyugdíjjogosultságot 30 év tanítói működéshez kötötte, míg a 20 év után fél, 10 év után pedig egyharmad rész tanítói fizetés járt a nyugdíjas tanítónak. Ugyanezen rendelkezés értelmében a tanító elhalálása esetén annak feleségét, illetve özvegyét (ha legalább egy évig élt a tanítóval házaseletet) özvegyi nyugdíjként az elhalt férj fizetésének harmadrésze illette meg.

A város e rendelkezés szellemében járt el. A tanítók szolgálati idejének megállapításáról mindig a város önkormányzata döntött. A jegyzőkönyvekben arra is találunk utalást, hogy a nyugdíjas tanítókat, özvegyeket, árvaikat egyéb juttatásokkal (búza, egyéb termények, tűzifa) is segítette.

A helyi iskolatörténeti kutatások azt mutatják, hogy a Ratiok hatására tett helyi gazdasági, igazgatási intézkedések elősegítették az alapfokú oktatás kibontakozását Székesfehérváron. Az 1860-as években már a város minden körzetében működött elemi iskola. A városban folyó elemi iskolai oktatás eddig nem tapasztalt fejlődése azonban a népoktatásról szóló 1868. évi 38. tc. kodifikálását követően indult meg.

1 Vö.: Surányi István 1987: Iskolatörténeti kutatások a Fejér Megyei Levéltárban. Kétszáz éves a Fejér Megyei Levéltár. 1767-1987. Az 1987. május 18-án tartott emlékülés előadásai. A Fejér Megyei Levéltár Közleményei. 1. sz. Székesfehérvár (a továbbiakban Szfv.). 25-29. p.

[2] A tanulmány további fejezetei: II. Alapfokú oktatás Székesfehérváron a dualizmus korában. (1867-1920); III. Alapfokú oktatás Székesfehérváron a két világháború között. (1920-1945); IV. Az általános iskola létrejötte és fejlődése Székesfehérváron. (1945-1948); V. A szocialista korszak főbb oktatáspolitikai problémáinak tükröződése Székesfehérvár alapfokú oktatásában. (1948-1990)

[3] Móra Magda – Aradi Magyar Zsuzsa (1988): Másfél évszázados török uralom után Székesfehérvár újra szabad. Különlenyomat a Székesfehérvári Egyházmegye Jubileumi Névtárából. Szfv. 50. p.

- [4] Vö.: Sebestyén József (1929): Székesfehérvár felszabadulása a török uralom alól. Szfv.
- [5] Czakó Sarolta (1973): Székesfehérvár szabad királyi város igazgatása 1668-1740. Fejér Megyei Történeti Évkönyv. (Továbbiakban FMTÉ.) 7. Szfv. 39 - 43. p.
- [6] Székesfehérvár népessége 1720-1830. Magyar Statisztikai Szemle. 1938. 11. sz.
- [7] Velinszky Ferenc (1903): Székesfehérvár szabad királyi város elemi tanodáinak története 1696-tól 1896-ig. Szfv.
- [8] Ld.: A Királyi Nemzeti (Normalis) Oskola 1930. évi Értesítő és Székesfehérvár városi tanodái első évkönyvének címlapját.
- [9] Részletesen ld.: Székesfehérvár elemi tanodáiba beiratkozott tanulók száma 1850-1867 című táblázatot.
- [10] SzVL. A népszámláló bizottság 1869-es adatai. Szfv.
- [11] Ld.: Részletek Székesfehérvári Nemzeti Főelemi Tanoda 1853. évi Értesítőjéből
- [12] Részletesebben ld. Surányi István (2000): Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 2000-ig. Szfv. 26-28. p.
- [13] A vegyes tanoda a mai értelemben a koedukált (két nembeli ifjúság együttes nevelése) osztálykialakítás.
- [14] Az 1830-ban kiadott Értesítő „SZÉKES-FEHÉRVÁRI KIRÁLYI NEMZETI FŐ OSKOLA”, az 1853. évi Értesítő pedig „SZÉKES-FEHÉRVÁRI FŐ-ELEMI TANODA” néven említi.
- [15] Ld.: Részletek a Nemzeti Főelemi Tanoda 1853. évi Értesítőjéből közölt eredeti dokumentumban.
- [16] Tanácsi iratok 1824 – 524. sz.
- [17] Károly János (1898): Fejér vármegye története. Szfv. III. k. 331-332. p.
- [18] Halenár István (1993): A székesfehérvári evangélikus gyülekezet története 1945-ig. Szfv.
- [19] SzVL. Tanácsi Iratok 1842 –3474. sz.
- [20] Részletesebben ld.: A Székesfehérvári Goldziher Ignác Izraelita Elemi Népiskola története. „A zsidók Fejér Megyében 1688-1867” címmel 1886. szeptember 23-án tartott konferencia előadásai. Fejér Megyei Levéltár Közleményei. 4. Szfv. 1989. 57-63. p.
- [21] Surányi István (1989): A székesfehérvári Goldziher Ignác izraelita elemi népiskola története 1842-1943. A Fejér Megyei Levéltár Közleményei. 4. Szfv 57-63. p.

- [22] Visszapillantás a székesfehérvári izr. elemi iskola múltjára. Értesítő a székesfehérvári izraelita elemi iskolájáról, s a vallásközösség felügyelete alatt álló hitoktatásról az 1895-96. tanévben.
- [23] Surányi István (1984): A dualizmus főbb oktatáspolitikai problémái és azok tükröződése Székesfehérvár népoktatásában. Bölcsészdoktori disszertáció. (Kézirat)
- [24] Az emléktábla szövege magyarul: IX. Pius pápa szerencsés egyházkormányzása idején I. Ferenc József, Ausztria Felsőcsászára és Magyarország apostoli királya méltóztatott ezen alapkövet kegyelmesen letenni 1857. augusztus 15-én. Az intézet alapítója főtisztelendő Királyhegyi Farkas Ferenc, az ausztriai birodalmi Lipót császár rend lovagja, a székesfehérvári székesegyház nagyprépostja. Közli: Lausmann Gyula (1996): Székesfehérvár története. IV. Szfv. 28. p.
- [25] Iván Jaksity (1962): A szerbek Székesfehérvárott 1843–1947. Újvidék. Szerkesztette: dr. Rajko L. Veszelinovity. Fordította: Matovics Mária. Kézirat: SzVL. 447/64/1979.
- [26] Uo.
- [27] Velinszky F.: Sz. E. T. i. m. 37. p.
- [28] Uo. 18. p.
- [29] Velinszky F.: Sz. E. T. i. m. 173. p.
- [30] A Nemzeti Oskola első évkönyvét 1830-tól, a Városi Elemi Tanodák évkönyvét 1855-től adták ki.
- [31] Vö. Velinszky F.: Sz. E. T. i. m. 228. p.

Események

Események, tájékoztatók

Szerkesztőség

Neveléstörténeti munkabizottság Veszprémben. 2003. június 23-án átalakult a Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága (MTA Veab) Történeti és Neveléstudományi Szakbizottsága. A két szakbizottság különvált és megalakult az önálló Neveléstudományi Szakbizottság. Elnöke dr. Poór Zoltán (Veszprémi Egyetem Tanárképző Kar), alelnöke dr. Lükő István (Nyugat-Magyarországi Egyetem Tanárképző Intézet, Sopron) és dr. Szlovák Éva (Budapesti Műszaki Főiskola Humánfejlesztési és Módszertani Intézet), titkára dr. Kovács Géza (Vörösmarty Mihály Általános Iskola és Gimnázium - Önfelkészítő Iskolák Egyesülete) lett.

A szakbizottság 14 munkabizottsága: Alternatívpedagógiai, Általános és alkalmazott pedagógiai, Didaktikai, Felnőtt- és felsőoktatás-pedagógiai, Környezetpedagógiai, Nevelélméleti, Neveléstörténeti, Oktatásirányítási, iskolafejlesztési és minőségbiztosítási, Pedagógiai mérési és értékelési, Pedagógiai technológiai és pedagógiai informatikai. Pedagógusképzési, -továbbképzési, Projektpedagógiai, Szakmapedagógiai, Tanterv- és taneszköz-értékelési és -fejlesztési.

Az MTA Veab (és ezen belül a munkabizottságok) működése Fejér, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Vas, Veszprém és Zala megyék területére terjed ki. A munkabizottságoknak e megyék területén kívüli tagjai is vannak.

A neveléstörténeti munkabizottság szeptember 20-án alakult meg. Tagjai (főképpen főiskolai és egyetemi oktatók és kutatók, a közoktatásban dolgozó pedagógusok) elnöknek dr. Szabó Péter főiskolai tanárt, a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola főigazgatóját, titkárnak dr. Tölgyesi Józsefet, a Kodolányi főiskola docensét választották meg. (A munkabizottság elérhetősége: Kodolányi János Főiskola Neveléstörténeti Munkabizottság 8000 Székesfehérvár, Szabadságharcos utca 59- Telefon: 06-30-600-9186, e-mail: tolgyesij@uranos.kodolanyi.hu)

A munkabizottság 2004. évi rendezvényei:

2003. május 6.: Felolvasó ülés Győrben. Téma: A dualizmus kori pedagógia története.

Október: Tudományos konferencia Székesfehérváron. Téma: Oktatáspolitikai szemléletváltás Európában a XX. században.

November: Részvétel a Neveléstudományi Szakbizottság által szervezett Fia-tal Neveléstudományi Kutatók Napja rendezvényen.

December: Részvétel a Veab Neveléstudományi Szakbizottság által szervezett Neveléstudományi Szakirodalom Napja rendezvényen.

A munkabizottság tagjai számára ajánlja és szervezi, hogy aktívan vegyenek részt a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága neveléstörténeti albizottsága, a Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztálya valamint a más szervezetek, intézmények neveléstörténeti vonatkozású rendezvényein.

2003- november 6-án Veszprémben a Veab Neveléstudományi Szakbizottság által a Magyar Tudomány Napja alkalmából rendezett Fiatal Neveléstudományi Kutatók Napján a B-szekcióban Molnár Béla (Berzsenyi Dániel Főiskola Testnevelési és Művészeti Főiskolai Kar Tanítóképző Intézet) A középfokú tanítóképzés struktúrájának változásai az értékek és a közoktatás tükrében 1945-1959 között címmel tartott előadást.

2003. november 7-én és 8-án az MTA Pedagógiai Bizottsága, a Debreceni Akadémiai Bizottság (DAB) Neveléstudományi Munkabizottsága, a Magyar Pedagógiai Társaság és a Debreceni Egyetem szervezésében Debrecenben, a DAB-székházban tartották meg a III. Kiss Árpád Emlékkonferenciát/«fe/vfer-ciplináris pedagógia és az elvárások forradalma címmel.

A nagy szakmai érdeklődést jelzi, hogy a konferencia-előadások tizenegy szekcióban hangzottak el. Szekcióvezetők voltak Brezsnjányszky László, Szabó László Tamás, Orosz Gábor, Sáska Géza, Kozma Tamás, Trencsényi László, Németh András, Nahalka István, Vámos Ágnes, Rozgonyi Ibolya és Papp János.

Előadók voltak (zárójelben a neveléstörténeti vonatkozású előadások címe): Németh András, Balogh Tibor, Fenyő Imre, Heiszler Vilmos, Falvay Károly, Bárdos Jenő, Derichs Gisela, Fábíán Gyöngyi, Hausmann Jutta. Mikonya György (Életreform és a pietizmus pedagógiai törekvései), Domóbi Mária Adrienn („Szólj, gondoldj, tégy jót...” Nevelési elképzelések a XIX században), Fáyiné Dombi Alice (Tanító egyéniségek - pedagógus szerepek a XIX. században), Kézi Erzsébet (A tanulói rekrutáció változásának okai következményei a sárospataki református gimnáziumban a két világháború között), Neszt Judit (A két világháború közötti tanítóképzés problémái), Nahalka István, Golnhofer Erzsébet, Ollé János, Falus Iván, Kőműves Zsuzsanna, Lénárd Sándor, Petriné Fejér Judit, Vámos Ágnes, Papp János, Rozgonyi Ibolya, Naumark Tamás, Rapos Nóra, Fónai Mihály, Réthy Endréné, Abari Julianna, Makai Éva, Varga Csaba, Buda András, Boldizsár Klára, Hudra Árpád, Poór Zoltán, Urban Kristóf Jakab, Brezsnjányszky László (A tudományos iskolateremtés feltételei a 20-as, 60as évek debreceni egyetemén), Békésy Tímea (Karácsony Sándor és Német László kapcsolata), Klebelsberg Éva (A tanyasi iskola programja), Orosz Gábor (A pedagógia szakos képzés elindítása a debreceni egyetemen), Szerepi Sándor (Makkai Sándor a debreceni egyetemen), Mann Miklós (Miniszterhelyettesek és államtitkárok a XX. század második felében), Trencsényi László, Knausz Imre, Tóth András, Szívák Judit, Hegedűs Judit, Torgyik Judit, Tóth Péter, Duró Zsuzsa, Regös Pál, Bojda Beáta, Angelus Iván, Öri Józsefné, Sáska Géza, Redling Ágnes, Karikó Sándor, Karlovitz János Tibor, Kóti Réka, Erdei Gábor, Lányi Kata-lin (Kiss Árpád 1945 után), Hagymásy Tünde (Kiss Árpád és az Országos Köznevelési Tanács), Nyilas Bernadett (A debreceni egyetem neveléstudományi tanszékének részvétele az 1956-os balatonfüredi konferencián), Ketter Magdolna (Kiss Árpád és a programozott oktatás), Márkus Edina (Az Európa Tanács permanens nevelési modellje - A

permanens nevelés megjelenése Kiss Árpád Műveltség és iskola című munkájában), Kiss Endre (Kiss Árpád pedagógiájának első korszaka). (Forrás: Az emlékkonferencia programja)

2003. november 10-én Budapesten az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Könyves Kálmán körúti székházának dísztermében Vajda Kornél, a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros felelős szerkesztője mutatta be az OPKM kiadásában megjelent Orosz Lajos: Apáczai Csere János válogatott művei; Török Zsolt: Bél Mátyás, Mikoviny Sámuel és a honismereti iskola és a Szontagh Pál: Kotsis Iván című köteteket. A könyvbemutató alkalmából tájékoztató hangzott el az OPKM kiadói tevékenységéről.

2003. november 17-én Budapesten az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Könyves Kálmán körúti kihelyezett részlegében Ködöböcz József emlékülést tartott a Magyar Pedagógiai Társaság neveléstörténeti szakosztálya. Dr. Benő Kálmán szakosztályi elnök és Balogh Mihály OPKM-főigazgató köszöntőjét követően Földy Ferenc tartott megemlékező előadást Ködöböcz József, a tanítók tanítója címmel. Az OPKM Tudós tanárok - tanár tudósok című könyvsorozata keretében jelent meg és került bemutatásra Demjén István kötete Ködöböcz Józsefről, amelyet a szerző dedikált is a résztvevők számára.

Benő Kálmán Két évtized a neveléstörténeti szakosztály élén címmel foglalta össze a szakosztály szerteágazó tevékenységét, amelynek különösen a magyar iskola millenniumát előkészítő időszakban, majd a millenniumi évben voltak jelentős programjai Budapesten és számos vidéki helyszínen. Végezetül a rendezvény résztvevői emlékidézőként megtekintették a Ködöböcz Józsefről a Magyar Televízió által 2000-ben készített portréfilmet. (A nap folyamán az OPKM kedvezménytel árúsította neveléstörténeti kiadványait.)

2003. december 19-én Székesfehérváron a Kodolányi János Főiskolában tartotta felolvasó ülését a MTA Veab Neveléstörténeti Munkabizottsága. Dr. Szabó Péter főigazgató, munkabizottsági elnök megnyitóját követően öt előadás hangzott el. 1. Dr. Mihalovics Árpádné (Veszprémi Egyetem): Nyelvpolitika és a nemzetiségi német nyelv oktatása Magyarországon; 2. Dr. Martinkó József (Kaposvári Egyetem): Az erkölcsi nevelésről. Imre Sándor üzenete a mának; 3. Dr. Surányi István (Székesfehérvár): Gondolatok Székesfehérvár alapfokú (elemi iskolai) oktatásának történetéhez 1777-1945; 4. Dr. Tungli Gyula (Pápa): Az egykori pápai tanítóképző intézet tudós pedagógusai; 5. Dr. Tóth Dezső (Veszprém): Dáka kisközség iskolatörténete. Az előadásokat követően élénk eszmecsere bontakozott ki a résztvevők között, majd a 2004. évi programok megbeszélésére került sor.

2004. január 14-én Veszprémben (a Veab-székházban) a Magyar Kultúra Napja alkalmából hagyományteremtő szándékkal rendezte meg a MTA Veab Neveléstudományi Szakbizottsága a Neveléstudományi Szakirodalom Napját. A több szekcióban megtartott szakkönyvismertetések és az ezekhez kapcsolódó előadások között több neveléstörténeti vonatkozású téma is szerepelt. Dr. Kriston Vizi József: Kiss Áron és a játék neveléstudományi publikációi ma; Szontagh Pál (Vajda Péter Általános Iskola, Budapest): Tudós tanár - tanár tudós; Kotsis Iván építészprofesszor; Dr. Tatai Zoltán (Budapest): Értékteremtő Veszprém megyei tanítók; Dr. Tölgyesi József (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár): A polgári iskolák története írásának helyzete a régióban. A programot befejező plenáris ülésen négy pedagógiai folyóirat bemutatkozására került sor, amelyen a főszerkesztők lapjuk szakmai koncepcióját, a megjelenés körülményeit és terveiket ismertették. Az Új Pedagógiai Szemlét Schüttler Tamás, az Iskolakultúrát ár. Géczi János, a Mentort Gyermati Szabó Éva, a Köznevelést Szunyogh Szabolcs képviselte.

Események

Bemutató az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum múzeuma

Villangó István

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Múzeuma ez a név olvasható azon a szabványos, iskolai ovális zománctáblát utánzó feliraton, amely hivatalosan is hirdeti a budapesti Könyves Kálmán krt. 40. sz. alatt, hogy ott van pedagógiai múzeum. E közlés jelentőségét az adja, hogy ilyen korábban sokáig nem volt látható. Az ország különböző pontjain a katonák, a bányászok, a vasutasok, a postások, a tűzoltók, az orvosok, a vendéglősök, a molnárok, a hentesek és más tiszteletre méltó, nagy múltú szakmák múzeumát megtalálhattuk. A legnagyobb létszámú értelmiségnek, a történelmileg is meghatározó szerepű pedagógusoknak és az egyik legrégebbi intézményünknek az iskolának nem volt múzeuma. Állandó kiállítás hiányában a közönség azt mondhatja, valójában még ma sincs. Azaz mégis van: múltjával, gyűjteményeivel, székházával, működésével, távolabbi terveivel, jövőjével együtt létezik.

A múltja 130 évre nyúlik vissza. Ekkor bízta meg Trefort Ágoston kultuszminiszter Gönczy Pált egy „országos tanszermúzeum” létrehozásával. A miniszteri biztos az 1873. évi bécsi világkiállításon felhívással fordult a külföldi és hazai kiállítókhöz, hogy a bemutatott tankönyveket, taneszközöket ajánlják fel egy tervezett magyar „tanszermúzeum” részére. (Az idézőjel használatát az indokolja, hogy nem a mai értelemben vett múzeumról, „régiségekről” van szó, hanem nagyon is modern, a korszerű oktatást szolgáló segédletekről, tanszerekről.) A cél – az Eötvös-féle népoktatási törvény és program gyakorlati megvalósításának részeként –, hogy a pedagógusok, az iskolafenntartók, de a gyártók és kereskedők is megismerjék azokat az eszközöket „amit a legműveltebb nemzetek a tanügyi ipar terén produkáltak” – írta Mayer Miksa az „országos tanszermúzeum” első vezetője. Négyéves szervezés és gyűjtés után 1877. május 27-én 11 órakor az Országos Gazdasági Egyesület épületében, a Közteleken (ma Üllői út) ünnepélyesen megnyílt az Országos Tanszermúzeum. Működéséről miniszteri rendelet, részletes katalógus szól. Ideiglenes szabályzata a Néptanítók Lapja 1877. június 15. számában jelent meg. A kiállított anyag többsége az USA-ból, a skandináv országokból, Svájcban, Németországból, Hollandiából, Franciaországból származik, de vannak eszközök Angliából, Törökországból is. (Összesen 1352 db külföldi és 2177 db hazai tárgyból állt a gyűjtemény.) 1879-től tervbe vették a régi tankönyvek és taneszközök összegyűjtését is. Egyre gazdagodott a szakkönyvtári gyűjtemény, különösen azáltal, hogy átvette a Néptanítók Lapjának könyvtárát. 1905-től „kettős gyűjteménnyé”, elnevezése szerint is Országos Pedagógiai Könyvtár és Tanszermúzeummá alakult. Az új intézmény szervezeti szabályzatát az 1905. évi 53.475 számú miniszteri rendeletben teszik közzé, meghatározva, hogy „A Tanszermúzeum célja egyfelől a hazai iskolákban használt tanítási eszközöknek és felszerelési tárgyaknak összegyűjtése, kiállítása s

hozzáférhetővé tétele a tanulmányozás számára, másfelől a hazai ipar bevonása a tanszerek és iskolafelszerelések készítésére s e végből az illető iparosok tájékoztatása, irányítása és támogatása. Külföldi tanszerek és eszközök is felvehetők a gyűjteménybe, ha hazai viszonyainkra alkalmazhatók vagy egyébként tanulságosak. Az Országos Tanszermúzeum ezenfelül iskolai felszerelések és tanszerek ügyében az iskolai hatóságoknak szakvéleményt ad s a vallás- és közoktatásügyi minisztertől engedélyezés céljából hozzáutalt tanszereket megbírálja. Emellett azonban egyes tanszerek engedélyezésére nézve saját kezdeményezéséből is tehet javaslatot” – Tehát az eredeti feladatok újabakkal bővültek: bizonyos hatósági, engedélyezési jogkörrel, az ismeretterjesztő előadások, a pedagógiai könyvtárak és gyűjtemények szervezésével.

A gyarapodó gyűjtemény – a bővülő feladatok miatt és az önálló „székház” hiányában is – gyakran költözött: először a budai Pedagógiumban (ma Testnevelési Egyetem), ezután a Ferenc József Tanítók Házában (Bp., Szentkirályi u. 47.), majd a régi Múcsarnok épületében (Andrássy út), végül a Hold utcában kapott helyet. Az intézménynek olyan jeles vezetői voltak mint pl. Mayer Miksa, Gyertyánffy István, Staub Mór, Vángel Jenő és más, magas beosztású minisztériumi tisztviselők.

A háborús éveket, a forradalmakat ez az intézmény is megszenvedte. Később sem tudott erőre kapni, s 1922-ben a Tanszermúzeumot minisztertanácsi rendelettel megszüntették. Gyűjteményi anyagáról nem intézkedtek, kellő gondoskodás nélkül az egyes tárgyaknak nyoma veszett, további sorsuk máig ismeretlen, s csak néhány darabját sikerült utólag azonosítani. A könyvtár állományának kedvezőbb sorsa volt: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) Országos Tanügyi és Pedagógiai Könyvtára néven tovább működött.

Az intézmény újjászervezésekor (1958) ez az állomány képezte az Országos Pedagógiai Könyvtár alapját, amely tíz év múlva most már tényleges múzeumi feladatokkal is bővült. Sajnos a tárgyi anyagot illetően a múzeum nulláról indult. Ráadásul a magyar iskolák ekkorra már túl voltak az államosításon, tanügyi reformokon, több funkcióváltáson, iskolakörzetesítéseken. Mondanunk sem kell, mit jelentett mindez az iskolák régi épületeinek, berendezésének, felszerelésének sorsát illetően, de még inkább szertárainak, könyvtárainak állományára nézve. A hozzá nem értés, a felületesség, a nemtörődömség mellett sokszor az ideológiai elvakultság is óriási károkat okozott a magyar iskolatörténet emlékanyagában. Ennek ellenére a múzeum vásárlások, gyűjtőpályázatok, hagyatékok ajándékozása, „leletmentések” révén szépen gyarapodott és ma már 70 ezer körül van a nyilvántartott tárgyainak a száma. Különösen értékes a természettudományos szertári, szemléltető és kísérletezőeszköz-gyűjtemény. Van közöttük olyan, amelyet a XVIII. században a nagyszombati egyetemen használtak a fizikai törvényszerűségek bemutatására (Egyensúlyozó barokk Puttó, leydeni palack stb.) Az 1728-ban készült Hevelins-féle éggömb, Jedlik Ányos dinamója, Eötvös Loránd oktatóeszközei (kettős mérleg, könyökíngá, elektrométer) a szertár különleges értékei. A dokumentumok között megtalálhatjuk az iskolai bizonyítványok, oklevelek különböző korú típusait, a tanmeneteket, mintafüzeteket, pedagógusok és a tanulók iskolai használati eszközeit, viseleti darabjait, régi pénzeket, jutalom- és emlékérmeket, sapkajelvényeket. Az iskolák berendezési

tárgyait, bútorait, a szemléltető faliképeket, földgömböket, térképeket, az iskolákról és az oktatással kapcsolatos eseményekről készült fotókat, képes levelezőlapokat, a több ezer darab „Uránia” ismeretterjesztő diaképet stb. Külön értéket képviselnek a személyi gyűjtemények: Nagy László pedagógus-pszichológus, Kemény Gábor pedagógiai szakíró, Csihás Gábor Mindszenti iskolaigazgató hagyatéka.

A múzeumnak 1988 óta látható az állandó kiállítása Erzsébetvárosban az Eötvös József Emlékmúzeumban. A magyar iskola millenniumára való felkészülés jegyében – a 90-es évek elején vendégként – sikeres bemutatókat rendezett több vidéki múzeumban (Várpalota, Szeged, Győr, Baja, Karcag) és fővárosi intézményben (Újpest, Kőbánya). Végül 1996-ban a Petőfi Irodalmi Múzeumban „Száz esztendő a magyar iskola ezer évéből – 1848-1948” címmel megrendezhette újkori történetének legnagyobb tárlatát, sajnos ezt is csak időszakos jelleggel.

1997-től gyűjteményeit saját székházában, az egykori tisztviselőtelepi iskola épületében őrzik, s itt már kiállítások rendezésére, folyamatos bemutatkozásra is lehetősége van. (Kiállításokat, bemutatókat, konferenciákat rendezett többek között az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékének oktatásáról a 150., a Ratio Educationisról a 225. évforduló alkalmából.) Jelenleg „Orbis Pictus” címmel az iskolai szemléltetéséről, „...színes tintákról álmodom” címmel pedig az írószerekről és rajzeszközökről látható kiállítás.

A múzeum közeli jövője attól függ, mikor tud újabb területekkel bővülni az épületen belül és mikor tudja megvalósítani a magyar közoktatás történetét bemutató ma még formálódó állandó kiállítását. A jövőbe mutat az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum azon törekvése – a százharminc évvel ezelőtti funkcióra is visszautalva –, hogy felvállalta: nyilvántartja és feldolgozza a forgalomban lévő taneszközök adatait és begyűjti ezek etalonpéldányait; hozzáférhetővé teszi azokat az engedélyező hatóság, az iskolafenntartók, a pedagógusok, a gyártók és forgalmazók számára. A nyilvános taneszköz-etalon-tár egyes darabjai – remélhetőleg – egy idő után majd a muzeális gyűjteményét gazdagítják, és ezzel a történelmi kör jelképesen „visszafelé” is bezárult.

Események

Pedagógiai Múzeumok Baráti Köre

Villangó István

A magyar iskolatörténeti emlékek megóvása, a hagyományok ápolása és feldolgozása, a neveléstörténeti források feltárása, kutatása, a pedagógia, az oktatásügy kiemelkedő személyiségeinek megismertetése, egy valóságos, állandóan látható és szolgáltató pedagógiai múzeum létrehozásának támogatása céljából közérdekű egyesület szándékával baráti kör alakult az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) dísztermében 2003. november 10-én.

Az Alapszabály szerint az Egyesület tevékenységi körébe tartozik, hogy szakmai rendezvényeket (konferenciákat, tájékoztatókat, vitafórumokat, tapasztalatcseréket, kirándulásokat, vetélkedőket stb.) szervez, pályázatokat hirdet, gyűjtőakciókat kezdeményez, publikációs lehetőségeket teremt. Szorgalmazza az oktatástörténeti emlékek nyilvántartásba vételét, védetté nyilvánítását, restaurálását. A pedagógiai fórumokat és a média nyújtotta lehetőségeket is felhasználva napirenden tartja a magyar iskolatörténet ügyét. Kapcsolatot épít és összeköttetést teremt a gyakorló pedagógusok, az oktatásügyben általánosan érdekelt (pl. igazgatási, érdekképviselői) szervek, valamint a neveléstörténettel (művelődés-történettel) hivatásszerűen foglalkozó szakemberek, intézmények, szervezetek, továbbá: a terület piaci szereplői között. A Baráti Kör együttműködik a céljaival egyetértő szervezetekkel, oktatási, tudományos és közművelődési intézményekkel. Szolgálja a nemzeti kulturális örökség és az európai szellemiség megőrzését. Segíti a határainkon túli magyar iskolák történetének, gyűjteményeinek feldolgozását. Részt vesz a képzési és továbbképzési programokban.

Az alakuló közgyűlésen személyesen is jelenlévő 30 fő megvitatta és kevés módosítással elfogadta az Alapszabályt. (Húszan írásban jelezték belépési szándékukat és néhányan kiegészítő észrevételeiket is.)

A megválasztott tisztségviselők:

Elnök:

dr. Kelemen Elemér

ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Kar

(Neveléstörténész, főiskolai tanár, az OPKM egykori főigazgatója, a magyar iskola 1000. éves évfordulójára szervezett program egyik irányítója.)

Alelnök:

dr. Kardos József

ELTE BTK

(A történelemtudományok doktora, az ELTE egyetemi tanára, az OPKM múzeumi részlegének egykori vezetője, a magyar iskola millenniumi rendezvényeinek szakmai irányítója, számos szakmai testület tagja, vezetője.)

Tagok:

Dr. Szentpéteri József

Enciklopédia Humana Egyesület

(Régész, az Enciklopédia Humana Egyesület elnöke, MTA Társadalomtudományi Főosztály főtanácsosa.)

Miklós Tamás

Zánkai Gyermekek és Ifjúsági Centrum Kht.

(A zánkai ifjúságmozgalmi múzeum és könyvtár vezetője, a témakörben több kiadvány szerzője, szerkesztője, országos rendezvény szervezője. Helytörténeti kutatásai, publikációi is figyelemre méltóak.)

Harcza Tiborné

Óvodamúzeum, Martonvásár

(Kutató, óvónő, múzeumvezető, a magyar kisdédóvás-történeti anyagok összegyűjtője, a martonvásári Óvodamúzeum megalapítója.)

Titkár:

Villangó István

Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

(Muzeológus, magyar-könyvtár szakos tanár, az OPKM címzetes múzeumigazgatója, korábban a minisztérium közgyűjteményi főosztályának vezetője, iskolatörténeti kiállítások, konferenciák szervezője.)

Felügyelő Bizottság:

dr. Béneyi Miklós

Debreceni Egyetem Komputergrafikai és Könyvtárinformatikai Tanszék

(Egyetemi docens, helytörténeti, helyismereti gyűjtemények és kutatások módszertanával, Eötvös József művelődéspolitikájával foglalkozik az informatika oktatása mellett.)

dr. Gulyás István

Magyar Rendőrmúzeum, Tarnaméra

(Ny. körzeti állatorvos, a Magyar Rendőrmúzeum alapítója, igazgatója, magángyűjtő, aki több mint

1000 db-os iskolatörténeti vonatkozású gyűjteményét a magyar államnak – azaz az OPKM-nek ajándékozta – a millennium alkalmából.)

Kovács Erzsébet

(Az Országos Műszaki Múzeum gazdasági hivatalának munkatársa.)

A Baráti Kör alapító tagjai már az első közgyűlésen számos értékes és konkrét javaslattal, ötlettel gazdagították a vázolt közeli és távolabbi programokat. Így például az iskolatörténeti emlékek, gyűjtemények és kiállítások szisztematikus meglátogatását kirándulás és tapasztalatcsere formájában, a külföldi társszervezetekkel való kapcsolatok felelevenítését, az iskolák vezetőinek, oktatóinak figyelmébe kell ajánlani a régi eszközök, berendezések sajátos értékét. Mások (a Pedagógiai Lapok Szövetsége, a Hundidact Szövetség és a Neveléstörténet c. új folyóirat) felajánlották együttműködésüket, segítségüket.

Az elnökség megkezdte munkáját. Szövegszerűen is megfogalmazza az Alapszabály tervezetének végleges formáját, kezdeményezi a cégbírósági bejegyzést, megteremti a működés tárgyi feltételeit (ügyvitel, bélyegző, levelezés stb.), megkezdzi a szélesebb körű tagtoborzást (felhívás, sajtó, közlemények stb.), kialakítja saját munkarendjét, a Baráti Kör rövid és hosszabb távú konkrét programját, munkatervét.

(A szervezetről, a tagfelvételtől alapszabályzatról bővebb felvilágosítást ad az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Múzeumi Főosztálya, 1089 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40.)

A Baráti Kör tagságának névsora (2003. november 30-án):

Bakó Anna (Budapest), Balogh Mihály (Budapest), dr. Benő Kálmán (Budapest), dr. Bényei Miklós (Debrecen), Boros Imre (Kőtelek), Bottlik Ivánné (Budapest), dr. Cseh Sándor, dr. Demjén István (Cserépfalu), dr. Fehér Erzsébet (Sárospatak), dr. Fehér Katalin (Budapest), dr. Földy Ferenc (Sárospatak), dr. Gulyás István (Tarnaméra), Gyarmati-Szabó Éva (Budapest), Harcsa Tiborné (Martonvásár), Horváth László (Budapest), dr. Horváth Tibor (Budapest), Huszics György István (Budapest), dr. Jáki László (Budapest), Karancz Gábor (Marcali), dr. Kardos József (Budapest), dr. Kelemen Elemér (Budapest), dr. Kiss-Tóth Lajos (Eger), dr. Komlósi Sándor (Pécs), dr. Kotnyek István (Nagykanizsa), Kovács Erzsébet (Budapest), dr. Kriston Vízi József (Budapest), dr. Lányi Katalin (Budapest), Miklós Tamás (Zánka), Munkácsy Gyula (Budapest), dr. Nádas András (Budapest), dr. Nádházi Lajos (Veszprém), dr. Nagy Andor (Eger), dr. Nagy Andorné (Eger), Papp Andrásné (Budapest), Poremba Ferencné (Sárospatak), Reményi Ildikó (Budapest), Répánszky Zoltán (Mezőkövesd), Sándor Csilla (Budapest), Székelyné Kőrösi Ilona (Kecskemét), Szentpéteri József (Budapest), Szilágyi Erzsébet (Budapest), dr. Szögi László (Budapest) Szövényi Zsolt (Budapest), Takács László (Piliscsaba) Tóth Endre (Budapest), Tóthné Környei Márta (Budapest) dr. Tölgyesi József (Székesfehérvár), Ugrin Gáborné (Budapest), Villangó István (Budapest), Zaharia

Etelka (Budapest), Zámbo Sándorné (Szigetszentmiklós)

Interjú - Fórum

Neveléstörténet és pedagógusképzés**Trencsényi László**

A neveléstörténet stabil tárgy a pedagógusképzésben. Biztos tananyaga van, a tankönyvek is kellő mértékben készek hozzá, úgymond jól számonkérhető tudásrendszerre szerveződött az évek folyamán. Ezen némi akasztófahumorról azt értem: a pozitív tényanyagnak az aktuális memóriában való őrzése könnyen értékelhető, nagy szórással osztályozhatók a hallgatók: kinek milyen szerencséje volt, jó tételt húz-e vagy rosszat. A posztmodernitás értékrealizmusa sem érinti, az adatok adatok, a tények tények, a folyamatok folyamatok, a Ratiót 1777-ben adták ki, az Entwurf dátuma 1849, a NÉKOSzt 1949-ben fegyelmezték meg stb.

S mire jó egyébként?

Meggyőződésem szerint a pedagógusképzésben más neveléstörténetre van szükség, mint a pedagógiatörténet-képzésben! Szeretett, biztonságos diszciplínánkat alá kell rendelni a mesterségbeli tudásokra koncentrálnó képzési folyamatnak, alkalmazott tudományként érdemes közvetíteni. (Nem mentség az sem, ha azt mondjuk: az értelmiségi lét megkövetel bizonyos műveltséget, s ez indokolja, hogy a hallgató tájékozott legyen, el tudja igazodni Szókratész, Augustinus, Trozendorf, Fröbel és Tolsztoj között, legalább meg tudja különböztetni a XX. század reformer óriásai közt a „három F-et”, Ferriért, Freinet-t és Freire-t, hogy a hungaricumokról ne is beszéljünk. Beszélhetnénk: hiszen nemzeti identitásunk fényes oldalain ragyognak a Márton-hegyi szerzetesek, Apáczai, Tessedik, Hatvani professzor, bizonyos Csokonai Vitéz, Brunszvik Teréz, Tavasi, Vasvári, Eötvös, Nagy László, Domokosné, Karácsony, Németh, Mérei és a többiek.)

De megítélésem szerint ez még nem elég.

Tanárképzési praxisomban két jellegzetes, egymással illeszkedő, de mégiscsak elkülönülő funkciót találtam.

(1) „Személyes neveléstörténet” – avagy „házi panteon”

A kiindulás az, hogy a pedagógusjelölt legfontosabb dolga a képzési időben, hogy megalkossa saját pedagógusképét, jó önismerettel pedagógus-énképet formáljon, kialakítsa annak a szereprepertoárnak az alapvető kereteit, mellyel majd diákjai, növendékei elé áll. Helyénvaló dolog az, ha tudja: e szereprepertoárhoz – a színházi metafora szándékos –, álljon rendelkezésre egy olyan „jelmeztár”, melyből válogathat magának. Ma már nem úgy működik a mintakövetés sem, hogy egy-egy eszményképet kiválasztunk, kevés pedagógus – bár ismerek ilyet –, dolgozószobája falán ékeskedik egyetlen portré, valamely választott nagy elődé. Ez ennél bonyolultabb. De, hogy különböző történeti alakokból mégiscsak összerakunk magunknak egy képzeletbeli képtárat, az nemcsak kívánatos, de reális, létező dolog is. Az ő könyveik, írásaik álljanak ott hallgatóink majdani könyvespolcán, tudják egy-egy jelentősebb választási helyzetben (akár a másnapi órára készüléskor),

egy pedagógiai probléma esetén, stratégiai döntéseknél), hogy kinek bátorító, figyelmeztető szavait érdemes felidézni.

Ez a funkció nem zárja ki – sőt igényli – a korrekt, árnyalt elemzéseket, de mégiscsak egy színes, élményteli, jól szemléltetett szövegközeli bemutatást igényel.

(2) A neveléstörténeti tények folyamatszerűsége

E funkció gyakorlása során arra kell példákat mutatni a neveléstörténetből, hogy a nevelés gyakorlati története során alkalmazott eljárások, megoldások, struktúrák valamikor (valamely ok-és feltételrendszer, kihívás sajátos együttállásában) kialakultak, az alkalmazás diadalmas pillanatait jelentették a tetőpontot, majd beteljesítvén küldetésük, emlékké, neveléstörténeti tényé váltak. S a hangsúly mindkét elemre esik. A keletkezéstörténet nagyon fontos dolog, megértetni, hogy a társadalmi kihívások és a szakma (a nevelési intézményrendszer) belső fejlődése, változása milyen összefüggésben (az autonómiáknak milyen összefüggésében) jelennek meg. De legalább annyira fontos a tudatosítása annak: „minden csak jelenés”, a nevelésnek nincsenek „örök” kellékei, eszközei. Ez a tárgyalásmód „problémacentrikus” megközelítést igényel, mondhatni „történeti nevelélmélet” vagy „történeti didaktika” lesz belőle. Megítélésem szerint ezzel próbálkozott Kelemen Elemér és Gáspár László is az OKKER kiadónál 1997-ben megjelent problémátörténeti tankönyvében, a Pukánszky-műhely gyerekkortörténeti megközelítései is erre tendálnak, valamint Mészáros István: Iskolatörténeti kaleidoszkóp I-II. című műve is.

Vegyünk néhány példát:

Az osztályozás. Ha a jezsuita iskolatörténet elemeiből érzékletesen felmutatjuk kialakulásának a folyamatát (az ülésrend és a kompetíciók sajátosan rögzülő összefüggése), a „virgács alatt való lét”, a „valami elől menekülve tanulók, felelek meg nevelőmnek” helyébe a „valamiért tanulók”, az ambíció felkeltése lép egy lelkekért folytatott versenyhelyzetben a reformáció-ellenreformáció viszonylagos pluralizmusában, hozzátéve pl. Durkheim kritikáját is, nos, akkor kevesebb ellenállás lesz pedagógusainkban, ha az oktatáspolitikát a reformpedagógia legjobb tradícióit aktivizálva a fejlesztő, szöveges értékelés hívéül szegődik.

Ha az iskolarendszer kialakulásának kettős forrását „felülről és alulról” – ahogyan Ferge Zsuzsa írja), bemutatjuk, más viszony alakítható ki az iskola szelekciós funkciójáról vagy szükséges komprehenzivitásáról.

Ha a házirendek, iskolai szabályzatok néhány jelentős példáját elemezzük, akkor világossá válik, hogy az iskola expanziója a privát szférára mely történeti-társadalmi környezetben érvényesül, melyikben szorul vissza.

Sorolhatnám a nagyon is elevenbe vágó példákat, melyek napjaink pedagógusa előtt álló dilemmák, s melyeket csak akkor tud intelligensen feldolgozni, ha van tapasztalata a probléma történetéről. De ehhez nyilvánvalóan át kell strukturálni a neveléstörténet tananyagát. „Az ember anatómiája felől a majomét”, kiemelni a XXI. század első felében releváns nevelélméleti és didaktikai, akár nevelésfilozófiai kihívásokat, s ezekhez rendezni át a tanítandó anyagot. Korok, nevelők, gyerekek című szöveggyűjteményemben erre tettem kísérletet.

* * *

Trencsényi László írását a szerkesztőség vitára bocsátja. Számos érv és ellenérv, szempont jelenhet meg a vita során, amelyek közreadása segítheti a neveléstörténet-oktatásunkról vallott személyes és oktató-, valamint kutatóműhelyi nézetek megismerését, az aktuális problémák feltárását.

Interjú - Fórum

Pedagógiai örökségünk**Szerkesztőség**

A magyar iskola millenniuma alkalmából számos konferencián, emlékülésen szóltak társadalomkutatók, közöttük nevelés- és művelődéstörténészek arról az örökségről, amely az ezer év alatti nevelés- és oktatás eredménye. Számos kötet és tanulmány idézte fel e múltunkat, amelyet most, az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk küszöbén Európa örökségévé is kell tennünk. A szerkesztőség jeles neveléstörténészeket, kutatókat, oktatókat kért fel arra, hogy fogalmazzák meg röviden, mit/miket tartanak olyan hazai pedagógiai örökségnek, amelyekkel gazdagodott Európa; mire kell/kellene felhívni az Unió országainak, pedagógusainak, művelődéstörténészeinek figyelmét. Elsőként Fehér Erzsébet, Bakonyi Pál és Molnár Béla véleményét olvashatják. A válaszok közlését a következő lapszámban folytatjuk.

* * *

Fehér Erzsébet: 1992-ben ünnepelte a művelt világ a nagy gondolkodó, a jeles pedagógus Johannes Amos Comenius (Jan Amos Komensky) születésének 400. évfordulóját. Ez a sokoldalú tudós egy magyarországi kisváros, Sárospatak lakója volt majd négy esztendőn át.

Jó hírű kollégiumuk volt a reformátusoknak Sárospatakon a XVII. században.

Lorántffy Zsuzsanna, az erdélyi fejedelem édesanyja volt ekkor ennek a vidéknek a legnagyobb birtokosa. Nagy gondot fordított a kollégiumra, élére a tudós Tolnai Dali Jánost állítva 1649-ben, aki nyugat-európai egyetemi tanulmányok után jött haza a pataki kollégium ifjúságának oktatására. Jól működött a kollégium, de még jobbra akarták tenni, ezért Lorántffy Zsuzsanna és Tolnai Dali János nevében Rákóczi Zsigmond, a fiatalabb Rákóczi fiú 1650 tavaszán meghívta az ekkor már Európa szerte ismert cseh pedagógust, Comeniust: jöjjön el Patakra és legyen a kollégium megreformálásának legfőbb tanácsadója.

58 éves volt ekkor Comenius, s éppen híveit, a cseh testvérek közösségeit látogatta Észak-nyugat Magyarországon. Először nem akart jönni a távoli ismeretlenbe, de azután egyik barátja, az álomlátó evangélikus pap, Drábik Miklós rábeszélte az útra.

1650 november 24-én mondta el székfoglaló beszédét a fejedelmi család és más előkelők, valamint a kollégium tanárai és ifjúsága előtt a nagy előadóteremben „A szellemi képességek kifejlesztéséről” (De cultura ingeniorum) címmel. Majd hozzáfogott az iskola újjáalakításának megtervezéséhez.

A neves vendég az új pánszofikus iskola legalsó három osztálya számára megszerkesztette a latin nyelvtan tankönyveit korábbi munkái alapján. Ezeknek az osztályoknak a tanítóit ellátta jótanácsokkal, hogyan történjen a pánszofikus szellemű oktatás. Mind a tankönyveket, mind a tanítóknak szóló módszertani tanulmányokat nyomtatásban is megjelenítette. Írásba foglalta részletesen kidolgozott új olvasás- és írástanítási eljárásait. De számos más, tanároknak és

diákoknak szóló hasznos kis könyvecskét is összeállított: tanulásról, fegyelemről, módszerről. Egyik leghíresebb műve, az Orbis Pictus (korábbi nevén: a Lucidarium) is Sárospatakon készült el. Ebben a művelt ember számára szükséges alapvető műveltséganyagot foglalta össze 150 szöveges leckében, illetőleg mindegyik lecke fölé elhelyezett, a szöveg tartalmát szemléltető képekben. 1653-ban az új tankönyv, a Lucidarium első lapjai kikerültek a sárospataki nyomda sajtója alól. Egy másik ötlete ugyancsak egyedülálló volt: a pánszofikus iskola három alsó osztálya tankönyveinek anyagát, illetőleg az Orbis Pictus szövegeit színpadon előadható jelenetekké dolgozta fel. Ezeket a pataki várudvaron elő is adták. Könyv formájában is megjelent a pataki nyomdában Schola Ludus címmel.

Eközben ezekben a hónapokban, években Comenius élete legnagyobb művének kéziratlapjai is sokasodtak a nagy pedagógus sárospataki dolgozószobájában. Már korábban foglalkoztatta a gondolat, hogyan lehetne Európa alapvető politikai problémáját, a népek közötti háborúkat, illetve az egyházak közötti csatározásokat megszüntetni? Eszköznek a pánszofikus iskolát tartotta. Ennek a gondolata került a kéziratlapokra az 1650-es évek elején, a címe is megvolt már: Consultatio Chatolica, vagyis Egyetemes Tanácskozás a világ bajainak kiküszöböléséről.

Közben azonban politikai tervei teljesen kudarcot vallottak: Rákóczi Zsigmond 1652 telén meghalt. Comenius erre végleg letett a pánszofikus iskola negyedik – hetedik osztályainak kiépítéséről, abbahagyta az Orbis Pictus munkálatait és be sem várva a tanév ekkor szokásos őszi bezárását, már 1654. június 2-án elmondta búcsúbeszédét és eltávozott Sárospatakról.

Addig soha nem élvezett nyugalmas munkakörülmények között dolgozott Comenius Sárospatakon. Főként itt készült kézírataiból szerkesztette össze első nagyszabású gyűjteményes kötetét, az Opera Didactica Omniát, amely 1657-ben jelent meg Amszterdamban. Ugyancsak a sárospataki évek termése volt a végleges formában első ízben 1658-ban Nürnbergben kinyomtatott Orbis Pictus, és ugyancsak Sárospatakon készültek élete főművének tartott Egyetemes tanácskozás legfőbb fejezetei, köztük a pedagógia témájú Papaedia.

Büszkék lehetünk mi, magyarok ezekre az évekre, mert hiszen mikor történt az elmúlt évszázadok, sőt a XX. század során, hogy egy európai klasszisú külföldi híres ember több éven át hazánk földjén eredményesen tevékenykedett, maradandó nyomokat hagyva életművében és az európai kultúrában?

Bakonyi Pál: A kérdésre könnyű volna azt válaszolni: visszük az unióba Nobel-díjasainkat, matematika olimpiikonjainkat, akik mind a magyar pedagógia eredményeit mutatják...

Most egy kevésbé látványos pedagógiai „vonulatra” mutatok rá, amelynek eszméit jó lenne bevinni az európai köztudatba, talán ettől itthon is megerősödhet...E vonulat tartalma röviden: a kisgyermekkor – óvodások, kisiskolások – különleges pedagógiai jelentőségének felismerése és érvényre juttatása elméletileg és a gyakorlatban; ehhez a pszichológia friss mondanivalóinak felhasználása.

Csak néhány tény teljesség nélkül, vázaltszerűen.

- 1828-ban nyílt meg az első magyar óvoda. Ebben a kontinens második országa voltunk. Egy

évtizeddel később megkezdődött az óvók képzése is. Az óvodai nevelés a XX. század második felében kiterjedt az érintett populáció több, mint 90%-ára. Így nevelési funkciója mellett kultúra- és civilizációterjesztő hatása volt az óvodák környezetében. A magyarországi óvodai nevelés tartalmát, pszichológiai megalapozottságát szakmai körök és a közvélemény egyaránt elismerte. Külföldön is felfigyeltek rá. Az óvodai nevelést irányító dokumentumot például teljes egészében kiadták japán nyelven.

- Egy másik vonulat: a gyermektanulmányi mozgalom születése és kibontakozása a XIX. század végétől a századforduló utáni évtizedekig. Ez utóbbi időszakban érte el a gyermektanulmányi mozgalom tevékenységének csúcspontját. A mozgalom kezdeményezői jól ismerték a gyermektanulmány európai irodalmát, céljait, eszközeit. Azt hirdették, hogy a nevelés sikere attól függ, mennyire ismerjük a gyermekek testi, szellemi, erkölcsi sajátosságait, életkörülményeit. Ez a stádium a maga korában erősen hatott a pedagógusok képzésére, továbbképzésére. Több iskola konzekvensen képviselte a gyermektanulmány módszereit.
- Hasonló módon befolyásolta a nevelésről vallott általános felfogást az I. világháború előtti és utáni években egy másik vonulat: a pszichoanalitikusok budapesti iskolájának képviselői. Publikációik különösen a családi nevelés értelmezésére hatottak széles körben.
- A XX. század negyvenes éveinek elejétől bontakozott ki a családi, majd az intézményi csecsemőgondozásnak egy olyan rendszere, amely elsősorban a kisgyermek személyi kapcsolataira, érzelmi fejlesztésére épít. Soktízezes nagyságrendben olvasták az anyák a nekik szóló tanácsokat. Ezt a rendszert nemzetközileg is méltányolják.
- Tovább haladva az időben: talán meglepőnek tűnik, de bizonyos összefüggésben ebbe a vonulatba sorolom a szentlőrinci iskolakísérletet, hiszen a hagyományostól eltérő, sokoldalú fejlesztést biztosító tevékenységeket szerveztek az iskolások számára.

A rendszerváltás után megvalósult a pedagógiai pluralizmus. A különböző alternatív irányok szervezői szívesen fordultak az eddig említett vagy azokkal rokon vonulatok felé. Olyan nevek kerültek forgalomba, mint Montessori, Steiner, Freinet, Gordon, Rogers. Itt említem meg, hogy a legutóbbi évtizedben újra terjed az individuálszichológiai nézetrendszer és gyakorlat, elsősorban óvodásokra, kisiskolásokra figyelemmel. (Bátorító nevelés.)

Közismert, hogy egymástól nagyon eltérő gondolkodású pszichológusok, pedagógusok vallották, hogy az első hat-tíz életévnek döntő szerepe van a személyiség alakulásában. Akár igaz ez, akár túlzás: biztos, hogy Magyarországon mindig voltak, vannak felelős személyiségek, kutatók, csoportok, akik/amelyek az első hat-tíz év jelentőségét hangoztatják tevékenységükben és erre készítetnek másokat is.

Örülnék, ha az EU-ban sokat tudnának erről a nehéz múltú és jelenű országról. Magyarországon a XX. században sok éles rendszerváltás volt, ami nagyon nehéz helyzetbe hozta a pedagógiában munkálkodókat. De mindig voltak, akik arra törekedtek, hogy a XX. század valóban a gyermek évszázada legyen. Ezt szeretnénk a XXI. században is elérni, együtt az Európai Unió országaival, pedagógusaival.

Molnár Béla: A Magyarországért Alapítvány kurátorai bizottságot hoztak létre azért, hogy megalkossák a Magyar Szellem Láthatatlan Múzeumát. A bizottság 2002. szeptember 21-én nyilvánította, hogy a Magyar Tanítóképzés Magyar Örökség. A jeles személyekből álló Magyar Örökség Bíráló Bizottság tagjainak értékítéletével egyetértve hiszem, s vallom, hogy Magyarország, a magyar kultúra, a magyar neveléstörténet az Európai Uniót a magyar tanítóképzéssel gazdagítja. A magyar tanítóképzést azért nyilvánították Magyarország kulturális értékeinek becses darabjává, mert többévszázados története alatt közös szakmai értékek képződtek ebben az intézményrendszerben. Belső értékei közül kiemelem, hogy a képzésben dominál a módszertani, tantárgypedagógiai képzés. Továbbá jelentős a gyakorlatra való felkészítés aránya, nagysága; ennek kiforrott formái hatékonyak; a kiváló gyakorlati képzést megfelelő infrastruktúra támogatja (gyakorlóiskolai háttér). Értékes, hogy a képzést integratív szemlélet hatja át (a tanítóképzők osztálytanítókat képeznek, akik valamennyi tantárgy iskolai oktatását ellátják). Hatékony a pedagógiai, pszichológiai elméleti alapképzés. A jelöltek egyaránt felkészítést nyernek mind az oktatási, mind a nevelési feladatok ellátására.

A tanítóképző intézményekben az oktatók kutató-fejlesztő tevékenysége jelentős volt a múltban és jelentős a jelenben. Az intézményi kutatóműhelyekben egyrészt a 6-10 éves gyermekek nevelésével, oktatásával kapcsolatosan, másrészt a tanítóképzéssel összefüggésben végeztek tudományos vizsgálatokat, folytattak kutatásokat, fejlesztéseket.

1996-ban ünnepeltük, hogy ezer évvel ezelőtt Szent Márton hegyén Géza fejedelem bencés kolostort alapított. Minden bizonnyal a kolostor falai között megkezdődött a nevelő-oktató tevékenység is, kezdetét vette hazánkban az európai kultúra meghonosítása, elterjesztése. Oktatási intézményeink a kultúraközvetítés, az értékközvetítés színhelyei. Az iskolákban az európai műveltséget, a magyar kultúrát a két évszázada működő tanítóképzőkben végzett tanítók terjesztették és terjesztik ma is. A tanítóképzők az értelmiségi képzés műhelyei.

A Magyar Tanítóképzés ugyan nem büszkélkedhet évezredes múlttal, de a magyar oktatást és nevelést megalapozó, fejlesztő, két évszázada működő intézményrendszer része az Európai Unió értékeinek.

Interjú - Fórum

Beszélgetés Mészáros István professzorral, nevelés- és művelődéstörténésszel

Tölgyesi József

"Egyetlen hatalmas ívben láttam és láttathattam a hazai oktatás- és nevelésügy ezeresztendő történetét..."

Dr. Mészáros István 1927. január 26-án született Pestújhelyen. Főiskolai (1948-1951), majd egyetemi (1954-1958) tanári képesítést szerzett. 1950-1962 között tanár, 1962-től 1968-ig az Országos Pedagógiai Intézet munkatársa volt. 1968-tól 1976-ig az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán adjunktusként, majd 1988-ig, nyugdíjazásáig docensként iskola- és pedagógiatörténetet oktatott. 1973-ban lett a neveléstudományok kandidátusa, 1988-ban pedig a Magyar Tudományos Akadémia doktora. Tagja az MTA Köztudományi Testületének. 1990-ben Apáczai Csere János-, 1998-ban Stephanus-, 2001-ben Fraknoi-díjjal tüntették ki.

A hazai és egyetemes neveléstörténet nemzetközileg is számon tartott kutatója, aki több, mint 60 önálló kötetet írt, tanulmányainak, cikkeinek száma az ezerhez közelít, s tudományos valamint ismeretterjesztő előadások százait tartotta különböző fórumokon. "Kutatási területe a művelődéstörténet, ennek keretei között a hazai pedagógiatörténet (vagyis a nevelés, az oktatás, az iskola, a neveléstudomány és a közoktatás-politika története), valamint a hazai egyháztörténet"- olvasható egyik, a közelmúltban megjelent könyve ismertetőjében.

Munkásságának legutóbbi összefoglalását (az aktuális lexikonokon túl) a Veszprémi Egyetem kiadásában 1997-ben, a 70. születésnapja jubileumi rendezvénye alkalmából megjelent Mészáros István bibliográfia tartalmazza. Ebben olvasható róla: "Több évtizedes állandó jelenléte az egyetemi katedrán, a szakmai-tudományos közéletben: konferenciákon, szakmai találkozókon, emléküléseken, s közvetlen részvétele a műhelymunkákban jelentős hatással volt és van a neveléstörténeti kutató- és feldolgozó munka alakulására, fejlődésére".

Főbb művei: A Szalkai-kódex (1972), Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 (1981), Mióta van iskola? (1982), XVI. századi iskoláink és a studia humanitatis (1982), Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája (1988), Oskolák és iskolák (1988), Sík Sándor, a pedagógus (1989), Mindszenty és Ortutay (1989), A magyar tankönyvkiadás története (1989), Iskolatörténeti kaleidoszkóp (1990), Magyar iskolatípusok 996-1990 (1991), Teleki Pál nemzetnevelő programja (1991), Kimaradt tananyag. Magyar történelem, katolikus egyháztörténet 1945-1990, I-III. (1993-1995), Ateista nevelés iskoláinkban 1950-1990 (1996), A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996-1996 (1996), Magyar iskola 996-1996 (1997), A Szent István Társulat százötven éve 1848-1998 (1998), Komáromfüss (Trávník) magyar népiskolája 1840-1945 (1998), The

Thousand-Year History of Schools in Hungary (1999), A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon (2000), Die Geschichte des tausendjährigen ungarischen Schulwesens (2000), Ismeretlen vértanúk a XX. században (2000), Pannonia Sacra (2002), "Devictus Vincit" - Tanulmányok a magyar katolikus egyház 1945-2000 közötti történetéről (2002).

*

Tisztelt Professzor Úr! Abból az alkalomból, hogy a hazai neveléstudományi folyóiratok történetében először jelenik meg olyan periodika, amely fő feladatának a neveléstörténet-kutatások eredményei közreadását vállalja, a kiadó és a szerkesztőség is kötelelességszerűnek tartja és kér téged, hogy az interjúorozatban elsőként veled beszélgethessünk. Természetesen mi másról is, mint életutadról, munkásságodról.

Azt mondd, hogy beszéljessünk az életutamról. Ez biztos jele annak, hogy megöregedtem. Valóban: a 78. évemben járok.

Comenius az Orbis Pictus 36. lecfkéjében "Az embernek hét életszakaszáról" írt és képet is mellékelte hozzá. A hatodik életszakaszban levő ember a "koros ember", a hetedikben lévő a "vén ember". Hát én ebben az utolsóban, a hetedikben vagyok. De "vén ember"-ként is jól érzem magamat.

Fél évszázadot meghaladó pedagógiai munkásságoddal a Kárpát-medence művelődés- (benne az iskola-)történet kiemelkedő hazai oktatója, kutatója és európai rangú tudósa lettél. Milyen volt az indulásod majd a folytatás a publikálás terén?

Érdekes egybeesése a múltnak és a jelennek a következő. Nyomatásban először - harminchárom éves koromban - egy kis tanulmányom jelent meg 1960-ban, egy, általam talált 16. századi virágének.-töredékről; ez a felvidéki Nagyszombat (ma Trnava) város iskolájában keletkezett, egy diák jegyezte fel. S a legutóbbi munkámat 2003 decemberében egy tanulmánykötet közölte "A nagyszombati gimnázium és egyetem 17. századi anyakönyve" címmel. Tehát mindkét írás - 43 év különbséggel - Nagyszombat iskolájával állt kapcsolatban.

Bár sohasem kerültem semmiféle vezető tisztségbe, mindig "közlegény" voltam, sokféle művelődéstörténeti kutatásaim eredményeképpen mégis igen sok publikációm jelent meg könyvek, tanulmányok, cikkek formájában. Az 1960-as években kezdhettem csak el az ilyen irányú munkámat, s ugyan először nehezen nehezen fogadták el közlésre a dolgaimat, de aztán később ez valamivel simában ment.

Publikációs jegyzékedből kiderül, hogy számos korszakkal és témával foglalkoztál. Hogyan alakult az érdeklődésed, munkásságod?

Először a középkori oktatás-nevelés érdekelt. Igen színes, érdekes világ volt az. Később bemelegedtem a reneszánsz idejébe is. Az 1970-es években azután tovább terjeszkedtem a 17-18. század felé: Apáczai és Comenius, valamint a Ratio Educationis foglalkoztattak. Ezek köréből írtam könyveket, tanulmányokat. A következő évtizedben váltott át érdeklődésem a gyönyörű reformkorra, majd a dualizmus időszakára. Az 1980-as években már a két világháború közötti időszak iskoláival is foglalkoztam, míg végül az 1990-es években térhettem rá az 1945 utáni hazai iskola- és

nevelésügyre, többek között ennek kritikájára is. De az 1990-es években időm nagy részét már az 1945-1990 közötti hazai egyháztörténet kutatására fordítottam.

Visszagondolva erre a hosszú, 43 esztendőre, eltűnődve azon, amit tettem, amit elértem, arra a megállapításra jutok: nem bánom, hogy nem maradtam meg egyetlen korszaknál, bár kétségtelen, hogy így az utam nehezebb volt. Mindegyik korszaknak a mélyére kellett "leásni", hogy azok lényegét elsajátítsam, s a magam számára megfogalmazhatóvá tegyem. De megérte ez a pluszmunka: így ugyanis egyetlen hatalmas ívben láttam és láttathattam a hazai oktatás- és nevelésügy ezeresztendős történetét. Ez az egységben látás, egészben látás igen nagy segítség volt munkámban. Így jól látom a pedagógiai történések korszakonkénti egymásba átalakulását, egyugyanazon lényeg koronkénti színeváltozásait; látva és tudva, hogy minden új az előző korszakban gyökerezik; látva és tudva az egyes korszakok közötti bonyolult ok-okozati összefüggéseket; az eredményeket, amelyek mindig a múltból veszik eredetüket és a jövő korszakba torkollnak...

De kicsit profanizálva és köznapi nyelven kifejezve: így azt is láttam, hogy mindegyik korszak mindig újra felfedezte a múltban már felfedezett "spanyolviaszt"; s azt is, hogy a pedagógiában ma már semmi sincsen, amit ne tudtak volna az elmúlt évszázadokban. Sőt, azt is látni vélem, hogy a mai oktatás-nevelés - mint a pedagógiai elmélet gyakorlati megvalósítása - napjainkban világszerte legnagyobbbrészt a leszálló ágban van - durván így is mondhatnám -, a lezüllés, a széztüllés útján van. De ez már nem az én asztalom, én a múlttal foglalkozom.

Köztudott, hogy nemcsak a tudományos nevelés- és művelődéstörténetet műveled. Korai korszakodtól kezdve a népszerűsítő tudományismertetést is felvállaltad, amely munkádnak egyik kiemelkedő része volt a magyar iskola milleniuma körüli időszak.

Nagy örömmel, sőt büszkeséggel gondolok vissza arra, hogy a szórakoztató neveléstörténeti irodalom közlését én kezdtem el a hazai tájakon. Rengeteg ilyen, érdekes témájú, könnyedebb feldolgozású cikket írtam a legkülönbözőbb lapokba, újságokba; könyvek is jelentek meg belőlük; sokszor szerepeltem a rádióban, a televízióban ilyen - neveléstörténeti ismeretterjesztő - műsorokkal. Jól emlékszem a rádióban több tanéven át tartó Sulihistória című sorozatomra, de a Köznevelés lapszámaiban közreadott, két évfolyamon át tartott, hetenként megjelent szöveges-képes neveléstörténeti rejtvény-sorozatomra is.

Sokoldalúságodra, széles körű tudományos érdeklődésedre jellemző, hogy neveléstörténeti kutatómunkád mellett a művelődéstörténet más területeire is elkalandoztál és azokon is maradandót alkottál.

Számos magyar irodalomtörténeti, magyar nyelvészeti, néprajzi, zene- és egyháztörténeti tanulmányom is megjelent. Ezek azt a tanulságot adták számomra, hogy a neveléstörténetet nem lehet más tudományterületektől elszigetelten vizsgálni; igen sok a kapcsolódási pont.

Nyomatásban megjelent műveid olyan sokrétűek, hogy szinte áttekinthetetlenek tematikájuk, megjelenési helyük és időpontjuk szerint is.

Ez szerencsére nem így van: éppen ezért nagyon hálás vagyok tanítványaimnak, hogy elkészítették és kiadták munkáim - könyveim, tanulmányaim, cikkeim, recenzióim - bibliográfiáját. A hetvenedik

születésnapomra a a Veszprémi Egyetemen a Neveléstörténeti füzetek sorozat első darabjaként jelent meg az igen szép kiállítású, szakszerű, a szakembereket, az érdeklődőket - és magamat is - jól eligazító "műjegyzékem". Számomra is meglepő, hogy milyen sok betű került ki "a tollam alól", pontosabban az írógépeemből.

A számítógéppel és egyéb modern íróeszközökkel történő szövegrögzítés nem az én világom, nem értek hozzájuk, hagyom a fiatalabbaknak; hátralevő időmben megmaradok a velem öregedett, hagyományos írógépemmel. (Ha elgondolom, hogy Apáczai, Comenius lúdtollal írták műveik kéziratait, Eötvös József mártogatós acéltollal, Fináczy pedig túhegyesre faragott grafitceruzával...)

Arról, hogy a könyveimben, tanulmányaimban, cikkeimben leírt gondolatok bekerültek a szakirodalom körforgásába, "a tudomány vérkeringésébe", sok visszajelzésem van. Szeretném remélni, hogy munkáim által megvilágításba került a magyar művelődéstörténet számos, addig homályos pontja, eltűnt néhány fehér foltja, s talán a magyar neveléstörténet egésze is jobban áttekinthetőbbé, ezáltal érthetőbbé vált. Talán nem éltem hiába ilyen hosszú ideig...

Két évtizeden át oktattál az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara neveléstudományi tanszékén, ahol a hallgatók által kedvelt, népszerű tanár voltál. Milyen emlékeket őrzöl ezekből az évekből?

Szívesen és örömmel gondolok vissza a tanszéken töltött évekre. Szerettem a neveléstörténet-előadásokat, szerencsémre - és örömömről - sok órát kellett tartanom különféle egyetemista hallgatócsoportoknak. Azért is szerettem ezeket az előadásokat, mert a művelődés - a cicerói cultura animi - múltjáról beszélhettem, közben olyan témákról is szót ejthettem, amelyekről növendékeim itt az egyetemen másutt aligha hallhattak, például a keresztény művelődés, a keresztény oktatás-nevelés eszméiről, nagy alakjairól, tanulságairól. Ezekről a saját felfogásom szerint beszéltem, amelyekért aztán többször is az egyetemi "hatóság" elé idéztek.

Tanítványaim sok értékes szakdolgozatot írtak. A legjobban azoknak örültem, amelyekben a szerzők kis falusi népiskolák történetét dolgozták fel saját kutatómunkájuk alapján. Buzdítottam őket: menjenek a helyi plébániára, kutassanak annak irattárában vagy akár a püspöki levéltárban is. Némelyiküknek emiatt baja lett a helyi párttitkárnál, de aztán elsimították a dolgot.

Nagyon örültem, ha neveléstörténeti egyetemi doktorátus megszerzése céljából jelentkeztek nálam: ezt annak jeléül vettem, hogy nem csupán megtanulandó tananyag volt számukra a neveléstörténet, de örömet is lelték az abban való elmélyülésben, a vele történő - nem fáradság nélküli - foglalkozásban. Jóleső érzés, hogy sok hallgató készített nálam neveléstörténeti témájú dolgozatot és védte meg doktori disszertációját.

Sokan a kandidátusi fokozatot is megszerezték a vezetéseddel.

Igen, valóban. Mindent egybefoglalva, igen szerencsésnek tartom magamat, mert számos tehetséges tanítványom volt, akik azután a neveléstörténeti kutatás terén tevékenykedtek, s ugyanakkor különféle főiskolákon, egyetemeken végeztek kiváló oktatómunkát vagy kerültek vezetői tisztségekbe a művelődés különféle területein szerte az országban. Azt szokták mondani, hogy az öregek általában irigyek tanítványaik, illetve a fiatalok sikereire. Én nem ilyen vagyok: igen-igen tudok örülni tanítványaim szép eredményeinek. Számomra igen jóleső érzés, hogy megállják

helyüket és sikeres a munkájuk akár a neveléstörténet terén, akár másban. Nagyon jó érzés számomra, hogy folytatják azt a munkát, amelyet együtt kezdtünk el még az egyetemen, hogy átveszik tőlem, tőlünk a stafétabotot.

Az elmúlt évtizedekben sokfelé hívtak: tudományos, évfordulós ülésekre, konferencialőadásokra, felolvasásokra. Ez éppúgy köszönhető a nevelés- és művelődéstörténet iránti érdeklődésnek, mint Neked, aki iskolateremtő személyiség és szuggesztív előadó vagy. Hogyan tekintesz vissza erre a missziószerű munkálkodásodra?

Nagyon szerettem ezeket a programokat, szívesen mentem el az ország legtávolabbi részébe is, hogy a hozzám közelálló témákról adjak elő a legkülönbélebb összetételű közönségnek, pedagógusoknak, tudós szakembereknek vagy éppen "egyszerű" érdeklődőknek. Akkortájt ennek sokféle lehetősége és alkalma volt s magától értetődött más szakemberek számára is ez az országjárás, a nevelés, a művelődés múltjának minél szélesebb körben való megismertetésére. A magyarságtudat - az "európai gyökerek"! - elmélyítése szempontjából sem volt ez közömbös. Sajnálom, hogy manapság már kevesebb a lehetőség, bár igény ma is van erre.

A két emlékév különösen emlékezetes lehet számodra. Mozgalma időszakod volt ez, ami tükröződik útjaidból és programjaidból.is. Szép emlékeket őrizhettél meg Kárpát-medencei küldetésed kapcsán.

1996-ban emlékezett meg hazánk pedagógustársadalma a magyar iskola kezdeteinek ezredik évfordulójáról. 2000-ben pedig a magyar keresztény államiság millenniumát ünnepelte az ország. Mindkét évben sok lehetőségem nyílt arra, hogy meghívások alapján szinte az egész országot bejárjam. Igen sok helyre hívtak előadónak országos és regionális konferenciákra, főiskolákra, egyetemekre, pedagógiai intézetek rendezvényeire, neveléstörténeti munkaközösségek üléseire, falugyűlésekre, a Magyar Tudományos Akadémiára. Mindenütt az ezeréves magyar iskola, a magyar keresztény kultúra, az összefonódott európai-magyar műveltség ezeresztendős múltját ismerttettem a jelenhez szóló tanulságokat is kifejtve, a helyes magyarságtudat meggyökereztetésének pedagógiai-iskolai vonatkozásairól is szót ejtve.

Szívemhez különösen közelálló feladatot teljesítettem, amikor 1996-ban a Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége meghívására hosszabb előadó körutat tettem Székelyföldön, aztán ugyancsak a helyi magyar szervek invitálására Kárpátalján, valamint a Felvidéken, a Csallóközben, mindenütt a magyar pedagógusok sokaságának beszélve; beszélgetve a Kárpát-medencei iskola, a magyar műveltség ezeresztendős közös örökségéről, annak jelenkori megőrzésének nehézségeiről és örömeiről, megtartásának szükségességéről.

S most beszélgetésünk végére érve, légy szíves, kérdezd meg a következőt : Megöregedve mi most a kívánságod?

Jó, megkérdezem: mi most a kívánságod?

Az, hogy ötven év múlva, 2054-ben az akkori iskolatörténészek majd így jellemezzék napjaink - tehát 2004 - magyar iskolaügyét : nemcsak az egyéni karrierépítés fortélyait oktatják a hazai iskolákban a jövő sikermenedzsereinek, hanem maradt még valami a nevelési programokban a klasszikus "cultura animi" elemeiből, vagyis a lelkünkbe rejtett emberi értékek felismertetése és

minél hatékonyabb működésre segítése szándékából, hogy 2004-ben a pedagógusok és a diákok azért merítenek még valamicskét az igazság-jóság-szépség ősi emberi hármasságából is. És hogy iskoláink nem csupán európai, hanem - ahogy ezer éven át - magyar és egyben európai iskolák lesznek.

Kedves Professzor Úr, reménykedjünk, hogy így lesz. Ez azonban már a következő nemzedékek kötelezettsége és sorsa, amely eredménye most, az unióhoz csatlakozás küszöbén, bizony, még távolinak tűnik. De ahogyan a magyar iskola ezer éven át megtartóan éltette a nemzetet, bízunk abban, hogy e nagyobb "család"-ban éppúgy megtaláljuk majd helyünket, mint ahogyan honfoglalóink itt a Kárpát-medencében más népek közösségében ezerszáz esztendővel ezelőtt.

Köszönöm, hogy beszélgethettünk és még sok éven át tartó alkotó munkát kívánok valamennyi magyar pedagógus, az olvasók, a kiadó és a szerkesztőség nevében.

Konferenciák

Kiss Árpád (1907-1979) és az embernevelés szellemisége

Lányi Katalin

Ismerjük-e eléggé a gyakorló pedagógusként Balassagyarmaton kezdő egykori pedagógus, Kiss Árpád tudományos szakmai munkásságát és emberi méltóságát, sugárzó személyiségét, a kiváló neveléstudóst? Ma már csak a történelem, a neveléstörténet valamint korabeli munkatársai emlékeznek rá, és azok, akik személyesen találkoztak vele (mint e sorok írója is), elragadtatással gondolhatnak vissza nagy tudású személyére, műveltségére. Munkáival, előadásaival és a szakmai beszélgetésekben mindig megosztotta ismereteit az érdeklődőkkel, akik eszméit kifejező gondolataival töltődhettek.

A Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága, a Magyar Pedagógiai Társaság, a Debreceni Tudományegyetem Neveléstudományi Tanszéke és a Debreceni Akadémiai Bizottság közös szervezésben rendezte a III. Kiss Árpád emlékkonferenciát, mely az *Interdiszciplináris pedagógia és az elvárások forradalma* címet kapta. A rendezvénynek 2003. november 7-én és 8-án a Debreceni Akadémiai Bizottság székháza adott helyet.

A köszöntő szavak után Kozma Tamás *A felsőoktatás hermeneutikája* címmel érdeklődést keltő előadásban értelmezte a felsőoktatás jelenlegi helyzetét, és szólt jövőbeni feltételeiről, lehetőségeiről. A tartalmas és sokszínű rendezvényre a részletes programfüzet adott útbaigazítást, melyet utólag is érdemes áttekinteni. E sorok írója Kiss Árpád és az embernevelés szellemisége címen tartotta előadását.

Kiss Árpád gondolatai napjainkban is elgondolkodtatóak, és az idő haladtával, az oktatás-nevelés körülményeinek változásával ma is útmutatóak, tanácsot sugallóak. Örömmel olvastam a könyvtárban a *Zibolen Endre* által említett és dokumentált feljegyzéseket¹: af régi Magyar Paedagogiai Társaság 1946. május 18-án 296. tagként vette fel a r. (= rendes) tagok sorába Kiss Árpádot, aki hagyományos elvárás szerint 1946. december 21-én megtartotta székfoglaló előadását *Az embernevelés mai jelentése* címmel. Ez akkor volt, mikor Kiss Árpád még nem kezdte meg negyvenes életéveit. Korábban az 1956-ban rendezett „füredi platformon”² felvetett néhány nézetét már idéztem, amikor is a konferencián a magyar neveléstudomány, az oktatásügy és a gyakorlati nevelés képviselői a magyar pedagógia helyzetét és jövőbeni fejlesztési feladatait vitatták meg. Felvetődik a kérdés, hogy tíz évvel azelőtt, 1946-ban Kiss Árpádot említett székfoglaló előadásában milyen gondolatok foglalkoztatták?

Az Embernevelés folyóiratot *Kemény Gábor* (1883-1948), a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezete folyóirataként alapította. Akkoriban ő volt a hazai pedagógusok szakszervezetének elnöke és a folyóirat szerkesztője (1945-től 1948-ban bekövetkezett haláláig). Munkásságát viszontagságos élete mellett – vagy éppen azért – a nevelők helyzetének, a nevelői gondolkodás alakulásának állandó figyelemmel kísérése és társadalmi-szociológiai szempontok érvényesítése jellemezte. Ezért is érdemes szólni Kiss Árpád akkori elgondolásairól.³

Tűnődéseit így indította: *„Nehéz emésztő gondok nélkül az emberről szólni vagy írni. Bizonytalanul, tétován tapogatózva botorkál jövője felé, mintha áthatolhatatlan sötétségben, ismeretlen helyen kellene egyik lábát a másik elé raknia. És nehéz az emberből kiindulva hasonló gondok nélkül értekezni a nevelésről: a múltat és a jelent összekapcsolni, gátlás nélkül megnyújtani az időben csak olyan nemzedék képes, amelynek óvatosan előre nyújtott kezei nem ütköznek folytonosan váratlan akadályokba, amelyet tájékozatlansága nem kárhoztat mozgásra képtelen vagy alig képes állapotban való maradásra.”*⁴ – kezdte előadását Kiss Árpád, melyet természetes és olvasmányos (szak)írói stílusának érzékeltetése miatt idézek:

A sötétben vergődést fényforrások oldhatják fel, és Louis Vives-re (1492-1540, a humanista pedagógia képviselője) hivatkozással adaptálta e kifejezést a nevelés fogalmára és folyamatának tényezőire.

A nevelési folyamat fényforrása, „gyertyája” a nevelő – vallotta Louis Vives gondolata alapján –, *„... amely csonkig ég, miközben másoknak világít.”*⁵ – írta. Vagyis odaadó munka során a kultúra, a nevelés-oktatás közvetítésének folyamatába sokan belefáradtak, vagy ha nem, az csodálatos lelkiemelőnek köszönhető. Hangsúlyozta, a nevelőnek meg kell szabadulnia a *„...nyomorúságosan pislákoló fényforrásától, mely (...) elszoktatja a nappal ragyogásától; lépjen ki bátran a napfénynél mind jobban felismert valóságok, mind helyesebben értékelt összefüggések közé; és ne húzódjék vissza riadtan eddigi lezártabb világába csak azért, mivel a sok oldalról kiindult hatásokat nem tudja könnyen összhangba hozni egymással, kibékíteni eddigi magatartásával. A pedagógusnak nem világítania, hanem látnia kell, hogy másokat is megtaníthasson látni.”*⁶ – hívta fel a pedagógusok figyelmét a helyes pedagógiai eljárásra, gondolkodásmódra és magatartásra. Határozott véleményét fejezte ki egy nyílt emberközpontú iskola kialakítása érdekében. Ő maga sok megpróbáltatással dolgozott, mert többet, jobbat és mást, újabbat, korszerűbbet akart mint a legtöbb korabeli tanár. Erre predesztinálta műveltsége, mellyel eljutott a korszerű pedagógiai igények felismeréséig és az 1960-as években programozott tanítással, a számítógépek oktatási használatával, az audiovizuális eszközök és módszerek alkalmazásával foglalkozott.

Már szakmai életútja kezdetén a balassagyarmati reálgymnázium után, 1939 őszétől a debreceni Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziuma tanáráként egy igazi, vitatkozó, újat kereső – tehát párbeszédet folytató – tantestület formálta pedagógiai felfogását. Debrecen kulturális tradíciói, a demokratikus hagyományok szellemi közege, azok megőrzésére és az újszerűségekre való törekvés, a jövő nevelésének eszméje döntően hatottak pályájának alakulására.⁷

A) További gondolataival egyrészt élesen szólt a való élettől és a gyakorlatban folyó nevelőmunkától

független, spekulációban kimerülő nevelői gondolkodásról, a hosszú időre megalapozott iskoláról, a változtathatatlan iskolaszervezetről, valamint az egész életre betanult és ismétlő, hagyományos eljárásokat és anyagokat őrző, azt továbbadó nevelőkről; másrészt eljutott az észlelt tényekkel és ellenőrzött tudományos eredményekkel folytonosan leszámoló neveléstudományhoz és gyakorlati nevelő munkához, továbbá az „áhitott nevelő” személyiségével kapcsolatos gondolatkörhöz.

B) Az emberrel kapcsolatos tényezők és a nevelés gondjainak kifejtése kapcsán rámutatott, hogy a nevelési folyamat jelenségei új jelentéseket – gondolati, érzelmi, akarati tartalmakat – hoztak a nevelési célt és módszert illetően, és ezzel kérdésessé tették a neveléstudomány állandóságát. Vajon hogyan alkalmazkodtak a megváltozott tényezőkhez az iskolák, a nevelők és a neveléstudomány, annak több körülményt figyelembe vevő irányai, az új szükségletek által életre hívott iskolák és a korszerűen – az élet szükségletei szerint – munkálkodó nevelők?

Azonban a nevelésről kialakult sajátos felfogás, a neveléstudomány problémaköre és módszere nem tette lehetővé – úgy mint a természettudományokban –, hogy az új jelenségek, összefüggések felfedezése megállapítása után azokat alkalmazzák, azokhoz alkalmazkodjanak – emelte ki Kiss Árpád. Azt tapasztalta, hogy a nevelő tevékenységét továbbiakban is a régiekhez kapcsolta, a megújítás feladatát nem érezte magáénak. Ennek okait abban látta, hogy 1) az újításokat és a felvetődő problémákat a neveléstudomány „nem tette vizsgálódás tárgyává”, illetve 2) a vizsgálódási eredményekhez nem szerezte meg a tudományos megállapításokat megillető hitelt. Továbbá rámutatott arra is, hogy 3) az elméleti munka és a gyakorlatban folyó nevelő munka nem tudott kapcsolatot teremteni⁸, vagyis nem épült ki köztük híd.

Két időszertű jelenségről is szólt: 1. A tömeg mint nevelési probléma témaköréről; valamint 2. Az ember és a természet megismerése mint a tartalmi megújulás lehetősége tárgyköréről. Kiss Árpád gondolatainak nyomában járva a következőkre figyelhetünk fel.

1. A hatalmas irodalmat felölelő „a tömeg és a tömegember” sajátos témakörében az embercsoport és az egyén tudatos vagy nem tudatos tevékenységét és annak következményeit ismertette. Rámutatott, hogy tudatos tevékenységgel az embercsoport, az egyének egy része részt vett a magasabb rendű emberi élet, a művelődés és a kultúra kialakításában. Ám a szellemi javakból azok is részesedni kívántak, akik ebben nem vettek részt. Így alakult ki a tömegemberek nagy csoportja, *a jogcím, egyéni képességek nélküliek csoportja, akik a „tömeg” jogán követelik a társadalom vezetésében a történelmi szerepet.* Azonban a civilizációt az „egyéni lángelmék” nemcsak megteremtették, hanem ők is működtették, és Márai Röpiratát idézte Kiss Árpád,⁹ hangsúlyozva a minőség folytonos szellemi küzdelmét.

Kérdés, hogy e viszonyok között a nevelő hogyan teljesítheti feladatát? Hogyan képes *„az életet teljes egészében, érzelmi elfogultság nélkül, megítélni?”*¹⁰ Ténykérdés – vélte –, *hogy a tömeg életigényeivel jelen van és szervezeten lép fel sajátos érdekeiért a társadalmi igazságtalanságok ellen. Nyomatékosította: tömegérdeket képviselnek a kizsákmányolt (szellemi) társadalmi rétegek és a későn ébredők (a földrajzi tényezők vagy más tényezők kényszerítő hatása miatt) az ún. akadályozottak, akik együttesen lépnek fel tömegként igényeik védelmére.”*

A neveléstudománynak és a nevelésnek el kell döntenie, hogy a kultúra értékeit védi-e a „tömeg”-

től, vagy megkísérli a kultúra művelődési javaiban, értékeiben részesíteni őket. Kiss Árpádnak meggyőződése volt, hogy mind a neveléstudománynak, mind a nevelésnek elő kell állnia a tömegek művelése érdekében. Fontos, hogy a nevelőt hivatása, oktató-nevelő munkája a tények tanulmányozására és értékelésére indítsa. Ezt kell tennie a jelenben, miközben mintegy tanulságként a múlt eseményeit is vissza kell idéznie. A tömeg mindig létezett – olvasható tanulmányában. A társadalom szociográfiai jellegű elemzése mellett szólt a két szélső pólusról – kiváltságosokról és barbárokról –, valamint a kettő közti átmenet küzdelmeiről; véleménye, hogy az osztatlan világ egyetlen nagyobb embercsoportja sem hanyagolható el, mert az a műveltség váratlan áldozatához vezethet. Ezt elkerülendő a nevelésnek jelentős erőfeszítéseket kell hoznia és vállalnia. Az emberi fejlődés első lépését a nagy alkotók – az egyének és kisebb-nagyobb csoportok – teszik meg az ismeretek feltárásával, azok elterjesztésével, közkinccsé tételével. A nevelés feladata, hogy ennek során mindenki jusson el az emberiség közös alapszintjére.

„Minden embernek emberré nevelése: íme az embernevelés mai jelentése.”¹¹ Lényeg, hogy ne csak az önállóan jelentkezőket részesítsék ebben, hanem „mindenkinek behatóan részesednie kell a felvilágosító munkában”¹², mely megadja „az emberiség tapasztalatainak magvát”, és azokat az eszközöket, melyekkel „további gazdagodás felé haladhatunk”; amit olyan módszerrel végez, mely „közösségünk számára hasznos tagként szabadít fel” – fogalmazott Kiss Árpád. A követelmény nemcsak a nevelés körét terjeszti ki a gyermeki és felnőtt sokaságra, hanem magát a nevelést is a társadalmi megújulás szerves részévé teszi.

Figyelmeztetett Kiss Árpád arra is, hogy figyelni kell(ene) arra, hogy az emberrel kapcsolatos gondok eloszlathatók lennének, ha a nevelés reményt adna „a folyamatos élet és fejlődés nagy zökkenőinek kikapcsolására”, melyek nem a fejlődés időnkénti ugrásaiból erednek, hanem ma még (L.K.) a sokszor türelmetlenségbe, a (meg)értés és a szakértelem hiányába ütköző hirtelen átalakulásból fakadnak.

Jelentős feladat a közkinccsé tétel, mely folytonosságot, következetességet és módszeres megvalósítást igényel. Új helyzetbe került a nevelő (gyakorló pedagógus) és a nevelés tudományos művelője (a kutató pedagógus) tevékenysége. *„A nevelés tartalmának és a nevelés módjának meghatározásánál” így fogalmazott: „Létkérdése az emberiségnek, hogy a nevelés és az eredményeként megvalósuló műveltség a társadalomban egyénnél és tömegeknél egyaránt elérje azt a legkisebb szintet, amelyet talán éppen azzal lehetne mérni, hogy képessé tesz-e az emberi problémá(k) felfogására, az azzal való szembenézésre vagy nem. Ez lenne a mindenkire kötelező általános alapműveltség, amelyre a szakműveltséget építeni lehetne.”¹³*

Ennek megvalósításához tiszta világszemlélet, józan emberi önértékelés szükséges, valamint az, hogy az ember célt lásson a megismerésben és gyönyörködjen az alkotásban. Az általános műveltség egyetemessé tételét *„a filológiai módszerrel elmét csiszoló, esztétikai-etikai irányú nevelés”* (vagyis egy nép művelődésének átfogó megismerése) adhatja, továbbá az érdeklődés (meg)léte, melyet a műveltség hordozói „átörökíthetnek”. De kérdés, mennyire hatotta át az egyént az iskola által árasztott szellem? Ezt illetően az olvasással kapcsolatos statisztikai adatokat is

említett Kiss Árpád.

2. Azonban nem egyetlen közeg (az ember, az emberi tevékenység megismeréséhez és fejlesztéséhez) az irodalom. Jelentős az egyénnek a természetről, az ember sajátosságairól szerzett tájékozottsága is. Az emberre vonatkozó tudományok segítenek a problémák megoldásában. Vizsgálati szempontként javasolta például az ember olvasottságának elemzését. Annak tanulmányozását, hogy 1. milyen művek, milyen hatással voltak rá az iskolai idő alatt; illetve 2. olvasott-e irodalmi művet az iskolai idő után; továbbá vizsgálták, hogy mi az irodalom helye, szerepe az ember megismerésében, melyről a lélektan, biológia, antropológia, szociológia, általában az emberre vonatkozó tudományok adnak tájékoztatást.

Vizszont fontos a természettudományos munkák és a tudományos műveltség alakulásának, hatásának figyelemmel kísérése is.¹⁴ Felvetődnek a következők: 1. adhat-e teljes világképet és 2. vezethet-e érett személyiséghez a tudományos műveltség (a természetre, társadalomra, gondolkodásra vonatkozó anyagi és szellemi értékek összessége)? „Etizált” vagyis erkölcsi és magatartásbeli szabályoknak megfelelő¹⁵ személyiség kialakításához e kérdések alapján is eljuthatunk. Ezek a fejlődés és emberré válás útját jelzik, aminek az egyén életében folyamatosan jelen kellene lennie. E felvetéshez J. Dewey (1859-1952, a progresszív pedagógia és nevelésfilozófia kiemelkedő képviselője) tanulmányának kérdésfeltevését idézte Kiss Árpád: *„Humanizálhatók-e a természettudományok?”*¹⁶ Megállapítása, hogy J. Dewey idejében a 19. század második felében a természettudományokat a fizika tudásával azonosították, vagyis szembekerült az emberivel. Ezért feladatként jelentkezett – folytatta az idézett elgondolást –, hogy mind az elméletben, mind a gyakorlatban egyesíteni kell a humanisztikus és a természettudományos szempontokat. Ennek alapján fogalmazta meg gondolatát a nevelés céljáról, mely egy kívánt magatartáshoz vezet, készséget teremt a neveltben vagyis mindenkor bizonyos erőfeszítések vállalására késztet. Ellenben elgondolkodtató kérdésként vetődött fel, hogy a természettudományokat úgy tanítják-e, hogy azok módszerei (az érdeklődés, a megfigyelés, a kísérlet, illetve a bemutatás, a szemléltetés és a magyarázat) mintaként szolgálnak-e arra, hogyan kell célszerűen és okosan viselkedni, értelmesen és eredményesen gondolkodni, illetve felhasználni, vagyis alkalmazni az elsajátított ismereteket. *„A természettudományok ilyenféle humanizálása a mi emberi problémánk – írta J. Dewey –, bárcsak lenne erőnk ahhoz, hogy meg tudjunk birkózni ezzel a magunk elé kitűzött feladattal.”*¹⁷ Az új helyzetet a nagy embercsoportok új lehetőségei, a megváltozott életfelfogás és életkörülmény, a fejlődő városok megoldatlan kérdései, a család felbomlása, illetve átalakulása, a nők új szerepvállalása, valamint a művelődési anyag felduzzadása az általános és szakirányú érdeklődés kielégítésének nehézségei, vagyis a sajátos európai helyzet, a két világháború embert őrlő élményei adják. Az ötvenes évek története jól mutatja a történelmi helyzetet, de a kutatónak meg kell jegyeznie, Kiss Árpád gondolatai a fő tendenciákkal kapcsolatosan ellenkezőek voltak.

Az eddigi meghatározások nem változtatandók, azonban a nevelés jelentése egészen más, mint a régebbi. A nevelés mai jelentése új feladat elé állítja a tudományt és a tudományos szervezeteket. *„A nevelés nem érhet el mindent, de még nem tudjuk, hol a határa ... – vallotta Kiss Árpád –, ma sincs határa. A felfogások, vélemények, irányok helyébe mind több megállapításnak, ellenőrzött*

*tudományos eredménynek, kipróbált és az élet egyéb tényeivel összehangolt, mindenkitől elfogadott eljárásnak kell kerülni. Látni és látni megtanítani csak ezután a szerepvállalás után tudunk majd.*¹⁸ – írta Kiss Árpád. S itt érdemes megemlíteni Gyulai Ágost tanár személyét is, akinek munkáiban van erre vonatkozó írása. De szólni kell a nemrég még megjelent Embernevelés folyóiratról is, melyet változó társadalmi helyzetünk már nem tartott kívánatosnak és megszüntetették. Pedig egy lelkes szakértő tanár volt a főszerkesztője.

A nevelés és a neveléstudomány elméletéről és gyakorlatáról megvalósításáról szóló tanulmányát Kiss Árpád több mint ötven évvel ezelőtt készítette, amikor is az ifjúság, a személyiség és közösség viszonyát, a szabadság problémáját, valamint az értékek világát és a nevelési magatartás alapjait vizsgálta. Állásfoglalásai gyakran sötét színezetűek, részben egyéni élete és a nemzeti közösség akkori sorsa miatt.

Vajon ma a nevelőknek könnyebb-e a nevelés feladatait megoldani? A nevelői gondolkodás formálásához ad-e kellő segítséget a neveléstudomány, a tanárképzés, illetve a közoktatás- és művelődéspolitikai és az iskolaszervezet? Sok feladata adódik napjainkban is a pedagógiának, amit az interdiszciplináris pedagógia segítségével lehet, kell és tudna megoldani.

Az biztos, hogy az emberiség fejlődésében, az ember fejlesztésében fontos a nevelési (-oktatási) cél(kitűzés), amit útmutatóan alapoz elérésének módja, az ehhez szükséges eszközök biztosítása, a nevelés és eredményeként megvalósuló műveltség, *„a mindenkire kötelező, általános alapműveltség, amelyre a szakműveltséget építeni lehetne.*¹⁹ Ez az út vezet az egyéni értékek (megismerés, ismeret, tudás, magatartás) kialakulásának világához. Ezzel valósulna meg Kiss Árpádnak a már idézett és ma is időszerű gondolata: *„Minden embernek emberré nevelése: íme az embernevelés mai jelentése.”*

Kiss Árpád székfoglaló előadásának néhány gondolata felfedezhető az általa többnyire folyamatosan vezetett, kézzel írott emlékiratában is, mely könyv formájában Igazság költészet nélkül²⁰ címmel látott napvilágot.

JEGYZETEK

1 A szerző ez úton is hálás tisztelettel emlékezik néhai (ifj.) Zibolen Endrére, aki az elődszervezetnek is tagja volt, s mindvégig készséggel bocsátotta rendelkezésre a megőrzött dokumentumokat, feljegyzéseit és szívesen osztotta meg szakmai emlékeit.

2 Balatonfüredi Pedagógus Konferencia, 1956. október 1-6. Rövidített jegyzőkönyv. Kézirat, 1957. Pedagógiai Tudományos Intézet.

3 Magyar Pedagógia. 1944-46. 38-43. p.

4 Kiss Árpád i. m. 38. p.

5 I. m. 39. p.

6 I. m. uo.

7 Horváth Márton (1990): Kiss Árpád. Bp. 1990. OPKM (Magyar Pedagógusok sorozata)

8 Kiss Árpád i. m. 40. p.

9 I. m. uo.

10 I. m. 41. p.

11 I. m. u. p.

12 I. m. u. p.

13 I. m. 41-42. p.

14 I. m. 42. p.

15 I. m. uo.

16 I. m. uo.

17 I. m. 43. p.

18 I. m. uo.

19 I. m. 42. p.

20 Kiss Árpád (1999): Igazság költészet nélkül. Bp. Teleki László Alapítvány.

Könyvismertetések

Egy neveléstörténeti könyvsorozat: Mesterek és tanítványok

Foghtúy Krisztina

Nemrégiben indult útjára egy, a maga nemében különlegesen értékes sorozat az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadásában Mesterek és Tanítványok címmel. Napjainkban, amikor az igazi szellemi értékek közreadása anyagi okok miatt egyre nehezebb, hősies vállalkozás egy ilyen - a magyar nevelés és egyúttal a magyar tudomány történetében is jelentős szerepet játszó kiemelkedő egyéniségek életéről, munkásságáról, tanítványaikra gyakorolt hatásáról szóló - könyvsorozat megjelentetése.

A sorozatszerkesztő, Jáki László még ahhoz a neveléstörténész-generációhoz tartozik, akik Ravasz János és Zibolen Endre tanítványaként, munkatársaként kezdték pályafutásukat, és akik azóta is csendben munkálkodva az ő szellemükben végzik feladataikat. Az utánuk következő generáció tagjainak többsége már nem ismeri, és nem műveli a valódi történettudományi kutatómunkát, nem fárad a kéziratos források feltárásával és feldolgozásával, és ami még szomorúbb, nem is serkentik ilyesmikre tanítványaikat. Ebben a közegben különösen elismerésre méltó az egyszerű, de szép kiállítású sorozat közreadása, melynek célja a múlt olyan nagy magyar tanáregyéniségeinek bemutatása, akik egyben elismert tudósok és iskolateremtő, tudós tanítványokat nevelő pedagógusok is voltak. A sorozat kötetei azt a rejtett hatásrendszert kísérlik meg bemutatni, melyet múltunk nagy tanáregyéniségei életútjukkal, munkásságukkal, személyiségükkel, értékrendjükkel gyakoroltak tanítványaikra.

A sorozat első köteteiként jelent meg Kapronczay Károly orvostörténész műve Balassa Jánosról, (Balassa János és a pesti orvosi iskola) a modern hazai sebészeti oktatás megteremtőjéről, a pesti orvosi iskola megalapítójáról és tanítványairól, Markusovszky Lajosról, Korányi Frigyesről, Semmelweis Ignácról.

Dobos Krisztina, Gazda István és Kovács László közös munkája A Fasori csoda című kötet, melyben a fasori Evangélikus Gimnázium tanáraitól, Raátz Lászlóról és Mikola Sándorról, valamint világhírű, Nobel-díjas tanítványaikról, Wigner Jenőről és Neumann Jánosról olvashatunk.

Szintén e sorozatban jelent meg Fehér Katalin neveléstörténész Hatvani István és tanítványai című könyve, mely a 18. század második felében a Debreceni Református Kollégiumban oktató Hatvani Istvánról, az európai hírű, nagyhatású tudósról, tanárról és híres tanítványairól szól. A könyv arra keres választ, milyen közvetlen és közvetett bizonyítékok vannak arra, hogy a Hatvani István által a Debreceni Református Kollégiumban közvetített tudásanyag hogyan vert gyökeret a tanítványokban, és ők hogyan fejlesztették tovább, hogyan módosították, esetleg hogyan cáfolták mesterük álláspontját egyes tudományos kérdésekben.

A kötet lapjain megelevenedik a polihisztor Hatvani István életútja. A tanulmányait nehéz körülmények között végző könyvkötőmester fia a kis felvidéki városból, Rimaszombatból indult, majd a tanulóévek következtek Lőcsén, Debrecenben, később teológiai és orvosi egyetemi tanulmányok Bázelen és Leidenben. A kiváló ifjú tudósnek egyetemi katedrát ajánlottak Heidelbergben, de ő egykori iskolája hívására 1749-ben hazatért. Közel negyven éven át tanította filozófiára, és ennek keretén belül a korszerű természettudományos ismeretekre az ifjú református értelmiség egymást követő nemzedékeit Debrecenben. Emellett fizikai, kémiai, statisztikai, orvosmeteorológiai szempontból jelentős tudományos műveket alkotott, gyakorló orvosként tevékenykedett. Aktívan részt vett kora oktatáspolitikai küzdelmeiben.

Tanítványai között tartjuk számon Chernák László matematikust, akiről a nemzetközi matematikatörténet is elismeréssel szól, Weszprémi Istvánt, a szintén európai hírű orvostörténészt, és Tessedik Sámuel, aki Európa egyik első mezőgazdasági szakiskoláját hozta létre Szarvason. Diószegi Sámuel, a magyar nyelvű botanika megalapítója, Pethe Ferenc, az első magyar gazdasági szaklap szerkesztője éppúgy Hatvani-tanítvány volt, mint Fazekas Mihály, a Ludas Matyi írója, vagy Pálóczi Horváth Ádám, a költő.

A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy Hatvani erőteljesen hatott tanítványai pályaválasztására, gondolkodásmódjára, erkölcsi elveire, életfelfogására éppúgy, mint tudományos eredményeire. Tanítványai a szószékekről és a katedrákról, tankönyvek lapjain és folyóiratok hasábjain, vagy a mindennapok gyakorlatában közvetítették azokat az eszméket, melyeket professzoruktól kaptak, és melyeket továbbfejlesztve és átformálva, de mindenképpen hazájuk javára kamatoztattak életük során.

E sorozatban jelent meg legutóbb Török Zsolt: Bél Mátyás, Mikoviny Sámuel és a honismereti iskola című kötete, mely új szempontból mutatja be az európai hírű tudós, Bél Mátyás és tanítványa, Mikoviny Sámuel úttörő térképészeti munkásságát.

A szép kivitelű könyvek számos értékes új, eddig ismeretlen adattal szolgálnak. Haszonnal forgathatják őket a leendő és mai tanárok, a nevelés-, művelődés- és tudománytörténet kutatói, a tankönyvtörténet iránt érdeklődő szakemberek, de azok is, akik csak ismerkedni akarnak múltunk egy-egy kiemelkedő, iskolateremtő tudós tanárának munkásságával, tanítványaira gyakorolt hatásával.

Könyvismertetések

Orosz Lajos: A magyarországi ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi szakoktatás vázlatos története. - Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest. 2003.- 157 p.

Tölgyesi József

A hazai neveléstörténet-írásban viszonylag szerény könyvészeti anyagú a szak- és szakjellegű oktatás irodalma. Speciális jellege miatt kevésbé kutatott terület, annak ellenére, hogy ezer éven át a magyar társadalom alapanyag-, termelési eszköz- és áruelemezésének fő forrása a szükségleteknek megfelelően differenciált szakmunkaerő volt.

A szerző, Orosz Lajos (1921) tanulmányában és egyetemi oktató munkája során évtizedeken át foglalkozott az iparoktatás történetével. E kötete előadásainak összefoglalója, amelyeket a mérnök-tanár-képzés keretében tartott a műegyetemen. Megállapítása, hogy a szakoktatás története szerves része az egyetemes és magyar neveléstörténetnek, utalás arra is, hogy a pedagógiai látókör szélesítéséhez hozzájárul a szakmai képzésre vonatkozó ismeretanyag.

A címben megjelölt három szakágazat oktatása múltjára vonatkozó - kutatásaira is alapozott - összefoglaló a kötetben terjedelmében természetesen a hallgatók szükségleteihez, az elsajátíthatóság objektív paramétereire is igazodott. Az évszázadok folyamán egyre szélesedő munkamegosztás révén kialakult új mesterségek, gazdasági ágazatok szinte áttekinthetetlenül váltak oktatási dzsungeljében Orosz Lajos logikusan megalkotott rendszert formált, amely következetesen egymásra épülésével segíti az olvasót abban, hogy a kronológia és a szakoktatási trend párhuzamossága nyomon követhető legyen.

A kötet a hazai szakoktatás történetét a céhek iparosnevelésétől a közelmúltban történt rendszerváltásig mutatja be. A nagy képzési korszakok periodizációja a történelmi folyamatokkal koherens megjelenítésű. Comenius és Apáczai Csere János elképzelése még külön fejezetben olvasható, ezt követően azonban nagyobb egységekben tárgyalja a szerző az oktatás változásait, fejlődését. Ezekben belül - a szűkösség nevezhető terjedeleme miatt - viszonylag kisebb, néha csak jelzésszerű szöveg utal egy-egy részterületre. A céhekben folyt iparosnevelés szervezeti hátterének, valamint résztvevőinek megnevezése (pl. főcéhmester, mülátó mester, inasok stb.), az akkori élet- és munkakörülmények, a mesterré válás folyamatának bemutatása korrekt képet ad az akkori viszonyokról, hitelesen jeleníti meg a kor pedagógiáját. A felvilágosult abszolutizmus időszakának oktatás-történetét olyan jelentős intézményeken keresztül mutatja be a szerző, mint a sempci Collegium Oeconomicum vagy a selmeci bányászati akadémia és a bölcsészkar Mérnökintézet. Ez az a kor, amikor a társadalom szükségletei által indukálva folyamatos

és gyorsan változó lesz a hazai munkaerő-piaci igényekhez mennyiségben, minőségben és a foglalkozásokban is differenciálódó szakképzés. A szerző által a hazai képzés haladó törekvéseinek "hullámvölgye"-ként értékelt időszak (1790-1830) véleményem szerint inkább ellentmondásosságával tűnik ki, mint azzal, hogy megakadt - esetleg lassulónak ítélnélhető - a korábbi szerves, intenzív fejlődés. Kétségtelen, a megrekedt folyamatok éppúgy jelen vannak ebben az időszakban, mint a máig elődnek tartható képzési formák, gondoljunk csak az ekkortól induló Georgikonra (amely ma a Veszprémi Egyetem karaként működik), vagy a magyaróvári intézetre (amelyik mára szintén karrá vált), s számos olyan közép fokú intézményre, amely ma is ott van a képzési struktúrában.

A reformkor utáni, 1867-ig tartó periódus előkészítője volt a hazai iparosodás gyors fejlődését támogató dualizmus kori szakoktatásnak. Mindhárom gazdasági ágazatban kiszélesedett a képzés, tartalmában és minőségében is számos európai minta követésére került sor, de természetesen volt emellett vagy éppenséggel ettől függetlenül nemzeti sajátosságokkal rendelkező oktatási-képzési forma is. Orosz Lajos kitűnően, konzekvensen járja körül ennek az időszaknak a szakoktatás-története szervezeti rendszerét és társadalmi vonatkozásait.

A huszadik század két képzési periódusa (1919-1945 és 1945-1989) már a modernizálódó Magyarország szükségleteit, az intenzívvá vált nemzetközi gazdasági kapcsolatokat is figyelembe vevő oktatás megteremtésére irányuló erőfeszítések korszakai, amelyekben a sikerek és kudarcok egyaránt jelen voltak. Orosz Lajos logikus elrendezésű, a képzési szinteket átfogóan bemutató összefoglalásai pontos képet adnak a majd háromnegyed évszázad alatti szakemberképzésről.

A kötet befejező részében a három szakoktatásterület felsőoktatási intézményei 1948 és 1989 közötti időszakáról olvashatunk.

Az Irodalomjegyzék elégséges háttérrel nyújt a részterületek további vizsgálódásához, alaposabb megismeréséhez. Néhány intézmény- és személytörténet is helyet kapott a felsorolásban. Amivel ezeket - esetleg - bővíteni lehetne egy új kiadásban: az az intézmények által megjelentetett könyvészeti anyagok, elsősorban a monográfiák, jubileumi évkönyvek teljesebb közzélése. (Például csak egy jelenetösebbre utaljak: Georgikon 200. Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára. Keszthely, 1996. 445 p., de említhetném a Borsi Lőrinc által írott Veszprém iparoktatása története című, két kiadásban is megjelent munkáját is.)

A kötet anyagának közreadását a szerző azzal is indokolta, s ezzel egyet lehet érteni, hogy "Meg vagyok győződve arról, hogy a szakképzés múltjának ismerete jelentősen elősegíti, hogy mai szakiskoláink nevelői felkészültebben, tudatosabban nyúljanak aktuális pedagógiai problémáik megoldásához".

Könyvismertetések

Kurucz Rózsa: Az első magyar óvóképző 1837-1843. Babits Kiadó. Szekszárd. 2002. -271 p.

Tölgyesi József

Az óvóképzés-történeti szakirodalmi anyag jelentős művel gazdagodott a szekszárdi főiskola tanára munkájával. A belső tartalomhoz méltó korhű borítótűntázat is jelzője annak, hogy ez neveléstörténet-írásunk egyik rangos könyvészeti alkotása.

A szerző, aki számos óvóképző-történeti munkát jelentetett meg, ezzel a kötettel egy, a kutatások köréből eddig - lényegében - kimaradt intézmény, az óvókat felkészítő, szakmai útjukra bocsátó tolnai képző- és példány-intézet működését mutatja be. A könyv az elsődleges kutatásra építve dolgozza fel az első magyar óvóképző történetét, s kitekintést ad az első európai óvóképzők alapításának körülményeire.

Az anglia infant schoolok után a kontinentális Európában elsőként Tolnán, ebben a magyar kisvárosban társadalmi egyesület létesített olyan képzőintézetet, amelynek nem volt mintaként szolgáló hazai múltja s nem volt szakmai előzménye. Létrehozását, működtetését a jótékony szándék, a széles körű összefogás segítette. Az alapításra és a működésre vonatkozó dokumentumok felkutatása és feldolgozása eddigi hiányokat pótol.

Az első óvóképző története kutatása háttéréül az 1800 és 1848 közötti időszak eseményeinek feltárása szolgált, annak a kornak a történetvizsgálata, amelyben a hazai liberális nemesség a reformtörekvések során jelentős szerepet tulajdonított a gyermekek neveléséért folytatott küzdelemnek, az anyanyelven történő nevelésnek és oktatásnak. Ezzel a pedagógiatörténetben elévülhetetlen érdemeket szereztek önmaguk számára..

Kurucz Rózsa könyve az 1985-ben megkezdett óvóképzés-történeti kutatásai egyre gyarapodó forrásanyagára épül, amelyek között - a kornak megfelelően - számos a német nyelvű dokumentum. A feldolgozás az 1987-ben megjelentetett Örökség című kötete és az 1990-ben megvédett doktori disszertációjára épül. A szerző úgy véli, hogy a Nonumque prematur in annum gondolat jegyében történt feldolgozással, valamint a kéziratok és más dokumentumok közreadásával az óvóképzés-történetnek olyan új ismereteivel gyarapodhatnak az óvodáztatással, valamint a képzéskutatással foglalkozó szakemberek,. amelyek még hiányoztak az óvóképzők múltja teljessé tételéből.

A kötet első része tartalmazza a történeti feldolgozást, amely az intézet alig hét éven át tartott működését mutatja be egy tágabb, a 18. század végétől tartó folyamatba helyezve. Kurucz Rózsa az összehasonlító pedagógiai módszerek alkalmazásával igazolja, hogy a hazai intézményes kisgyermekgondozási törekvések csaknem azonos időben jelentkeztek, mint a külföldiek. Egyik igazolása ennek, hogy Tessedik Sámuel az orosz cári udvar számára 1803-ban készített Pályázati Értekezés című munkájában megfogalmazta az intézményes kisgyermeknevelés szükségességét. "Ő

tekinthető azon első magyar pedagógiai reformernek, akit komolyan foglalkoztatott az intézményes kisgyermeknevelés kérdése" - írja a szerző. Az már az akkori hazai közállapotok, a gazdasági és kulturális viszonyok, a szélesebb társadalmi alapokat és hátteret nélkülöző, kedvezőtlen helyzetének volt köszönhető, hogy csak évtizedek múlva lett terepe a gyakorlati cselekvésnek, annak, hogy ténylegesen is megnyílhasson az első óvóképzéssel foglalkozó intézmény. De még ekkor sem állami akaratból, hanem karitatív, jótékonyági célzatú szerveződés révén. Olyan személyiségeket foglalkoztatott a kisgyermeknevelés, mint Bezerédj István, Eötvös József, Fáy András, Klauzál Gábor, Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós.

A Kisdedóvó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület fontos szerepet játszott abban, hogy az alakuló, formálódó kisgyermeknevelés-gondolat és -gyakorlat nyomán és mellett megindult a mozgalom a képző- és kisdedóvó-intézetek országos terjesztéséért. Kurucz Rózsa gondos szakmai kutatásai révén tárulnak fel az olvasó előtt azok a törekvések, amelyek résztvevőinek ehhez kapcsolódó munkásságával is megismerkedhetünk.

A tolnai intézet megalakulása körülményeit bemutató rész előtt áttekintést kapunk Európa első óvóképzőiről, amelyekről a szerző számos illusztrációt is bemutat. A hazai koncepció jellegzetességéről írja: "A kisdedóvó intézet társadalmi erőből létesített intézményes forma volt Magyarországon. Így a legtermészetesebb, hogy az alapítók ragszkodtak a semlegességhez, egy befolyástól mentes világi intézet létrehozásához, a terjesztés ön- illetve egyesületi erőből történő megoldásához". Az, hogy a többségében német anyanyelvűek által lakott Tolnán alakult meg az első, egyben magyar nyelven oktató óvóképző, különös neveléstörténeti értéket képviselő eseménynek tekinthető. A hallgatók előzetes nyelvi ismeretére utalnak azok az adatok, amelyek szerint többségük két és több, egyikük öt nyelven beszélt. Vajon milyen küldetéstudat ösztönözte az ilyen kvalitású felnőtteket, hogy óvóférfiak legyenek?

Tanulságos a szerzőnek az az összeállítása, amelyben a "védnövendékek" egy év alatt készített dolgozatai címét olvashatjuk. (Közöttük számos olyat találunk, amely ma is aktuális téma lehetne.)

Az óvóképző szakmai munkájának két fontos jellemzőjéről részletesen ír Kurucz Rózsa. Az egyik az intézmény neveléstudományi munkája, a másik a végzett tanítványok szakírói munkássága. A feldolgozás utolsó fejezete a testi nevelés gyakorlatát mutatja be.

A kötet második nagy egysége a kéziratok és más dokumentumok köréből tartalmaz válogatott anyagokat, elsőként az intézet naplóját, majd az első igazgató, Wargha István (eredetiben gótbetűs) német nyelven készült tanulmányát, amelyben az intézet pedagógiáját és szerkezetét ismerteti. A további dokumentumok közlésével a szerző fontos forrásanyagot biztosított a mai óvóképzők számára. A számos metszet- és fénykép illusztráció megjeleníti az egykori közreműködő személyiségeket és enteriőröket, a táblázatok pedig fontos összefüggésekre hívják fel a figyelmet. A színvonalas, szakmai korrektséggel készített kötet új fejezetet jelent az óvóképzés-történeti szakirodalomban.

Rezümék

Rezümék - angol

Szerkesztőség

History of Education

Essays

The development of the modern school system in Hungary with special respect to the 19th century history of the secondary school system.

Besides showing efforts in education in Europe, the essay describes how the modern secondary school system developed in Hungary and shows the social influences that an effect on its structural and substantial modernisation. The Education Act of 1868 and the successive Acts were essential in facilitating secondary schools to develop both in quantity and quality.

Opinions and debates on education in two journals from the age of reform in the 19th century. An analysis of articles on education published in Hungarian in two journals at the early 19th century. It gives us a picture of what opinions education theorists held on the theory of education and the practice followed both in and out of school. The author emphasises that there were significant foreign-especially German –influences in this regard. It was then that the Hungarian technical terms of education were formed, the need for teaching in Hungarian intensified and essays and books on education based on Hungarian experience started to be published. The author is an associate professor.

Schools and education in the royal city.

The author portrays the secondary school system of a city which played an important role as the capital city and coronation seat of Hungary in the 10th – 15th centuries describing the economical and cultural background of the era. Secondary schools in Székesfehérvár were established by the Jesuits and after they were suppressed the work was carried on by the Cistercian order. The local secondary school played an important role in the cultural life of the city. Besides the students' drama performances and religious occasions, the teachers' scientific work made the city grow in importance. The author is a professor, the Director General of the College.

Primary school education in Székesfehérvár from 1693-1867.

In a city in the 17th century, just liberated after 150 years of occupation by the Ottoman Turkish Empire it was the German immigrants who opened the first primary schools. With the number of population growing rapidly, the city established schools teaching students in Hungarian but private schools, religious schools and an ethnic Serbian school were also established. The author describes the local events throughout the 200 years of education and provides the history of schools in detail.

The author is a secondary school teacher, whose research area is local history of education.

Alternative approaches in education from 1945 to present day.

After 1945 education in Hungary, influenced by Soviet education policy, lost its own identity and former civil approaches were dropped. In the 1970s the so - called experimental schools started new, innovative approaches, which resulted in alternative education pedagogy acknowledged and applied in schools in the 1990s. The essay portrays alternative education workshops and theoreticians. The author is an associate professor.

Female education in the Aztec culture.

The author gives a description of the education of girls in Central American Indian cultures based on the description of the first Spanish and Portugal conquerors and missionaries. His main source is a book by Bernardino de Sahagún, a monk in the 16th century, who describes the Aztec tribes' education practices from his own experience. The author portrays the education approaches that helped the girls integrate into community through education in the family and tribe. The essay gives two bibliographical references : An Aztec Prince's admonition to his son and daughter. The author is an associate professor, whose research area is Islamic and Indian history of culture.

Conferences

Árpád Kiss (1907 – 1979) and the spirit of education.

Analysing the lectures delivered at the conference held in the memory of the great Hungarian historian of education last autumn, the author describes the scholar's influence on pedagogical, academic and public thinking. His work focused on the problems of mass education, which was accompanied by his commitment to individual education.

Interviews Forum

'I have seen and had others see one thousand years of the history of education .' - an interview with Professor István Mészáros, historian of education and culture. The retired professor, the distinguished personality of the Hungarian history of education recalls his career as a teacher, educator and scholar. The introduction gives his personal details and a list of his publications. Interviewed by the Editor-in-Chief.

The legacy of the Hungarian education in the European Union.

Two professors answer the journal's all-round inquiry: What values of the history of education over one thousand years can we contribute to the common Europe?

Pál Bakonyi, retired professor and Deputy Director General highlights the theory and practice of infant grade education in Hungary. Béla Molnár, senior lecturer regards the infant teacher training awarded by the Hungarian Legacy Award as a value that enriches the legacy of education of Europe.

History of education and teacher training. The author, an associate professor gives us his thoughts

on the present state of teaching history of education and the necessary changes in our approach to it.

Book and journal reviews

Krisztina Foghtüy, associate professor reviews the books published in the series Masters and Students by the National Library and Museum of Education.

József Tölgyesi reviews the books The First Hungarian Kindergarten Teacher Training College by Rózsa Kurucz and An Outlined History of the Industrial, Agricultural and Commercial Vocational Training in Hungary by Lajos Orosz.

Events

The National Museum and Library of Education presents itself

The Supporters' Club for Museums of Education has been established

The Editorial Board publishes articles by Hungarian – speaking authors living abroad as well as non – Hungarian – speaking authors, whose articles are published in either English, German or French. Please send your articles in either of these languages. Authors are kindly requested to give their place of work, position, academic title and e-mail address. Authors are paid a fee and sent three copies free of charge.

Rezümék**Rezümék - német****Szerkesztőség**

ERZIEHUNGSGESCHICHTE

ESSAYS

Die Entwicklung des modernen Schulsystems in Ungarn mit besonderem Hinblick auf die Geschichte der Mittelschulen im 19. Jahrhundert. Der Essay zeichnet den Prozess der Entstehung der modernen ungarischen Mittelschulen – mit Ausblick auf die pädagogischen Bestrebungen in Europa – und die gesellschaftlichen Auswirkungen, die die organisatorischen und inhaltlichen Aspekte der Erneuerungen beeinflusst haben, nach. Der Autor erachtet das Volksschulgesetz aus dem Jahr 1868, das die Grundlagen für den Unterricht in den Mittelschulen gelegt hatte und die darauf folgenden Gesetze für die Oberstufe, die die qualitative und quantitative Entwicklung der inländischen Mittelschulen ermöglicht haben, für ausschlaggebend. Der Verfasser ist Hochschullehrer.

Meinungen und Diskussionen in zwei ungarischen Zeitschriften in der Zeit der Reformation. Der Verfasser analysiert eine Reihe von Artikeln mit pädagogischem Inhalt aus zwei Zeitschriften aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts, erschienen in ungarischer Sprache. Er zeigt anhand dieser Artikel die Meinungen verschiedener Pädagogen über die praktischen und theoretischen Fragen der Erziehung und des Unterrichts und über die Unterrichtspraxis in den zeitgenössischen ungarischen Schulen bzw. außerhalb der Schulen. Er erachtet es als wichtig zu erörtern, dass beträchtliche Einflüsse aus dem Ausland, vor allem aus Deutschland auf die Pädagogik in Ungarn in dieser Zeit zu beobachten sind. In diesen Jahren wurde die Terminologie der ungarischen Pädagogik geformt, der Anspruch auf das Unterrichten in der ungarischen Sprache verstärkte sich und pädagogische Abhandlungen und Werke, entstanden anhand von ausgesprochen ungarischen Erfahrungen, wurden verlegt. Der Verfasser ist Hochschullehrer.

Schule und Kultur in der Stadt der Könige. Der Autor behandelt den Unterricht in der Oberstufe des 18. und 19. Jahrhunderts in Székesfehérvár, in der ehemaligen Haupt- und Krönungsstadt, die im 15.-16. Jahrhundert eine sehr wichtige Rolle im damaligen Ungarn gespielt hat, mitunter stellt er auch den wirtschaftlichen und kulturellen Hintergrund dar. Der Unterricht in den Mittelschulen wurde von den Priesterorden, zuerst von den Jesuiten, nach ihrer Auflösung von den Zisterziensern bestimmt. Die örtliche Mittelschule spielte eine wichtige Rolle im Kulturleben der Stadt: neben den Theateraufführungen der Schüler und den religiösen Veranstaltungen sicherte auch die wissenschaftliche Tätigkeit der Lehrer eine herausragende Rolle für die Stadt. Die Studie wird mit

einem reichen Quellennachweis und einer ausführlichen Bibliographie abgeschlossen. Der Verfasser ist Hochschullehrer und Oberdirektor der Hochschule.

Der Unterstufenunterricht in Székesfehérvár zwischen 1693 und 1876. Nach 150 Jahren türkischer Besetzung haben die deutschen Einsiedler die erste Grundschule am Ende des 17. Jahrhunderts in der befreiten Stadt eröffnet. Wegen der schnell wachsender Zahl der Bevölkerung gründete die Stadt eine Schule, in der auf Ungarisch unterrichtet wurde, nach der anderen, aber es entstanden zu dieser Zeit Privatschulen, eine Kirchenschule und eine Schule für die serbische Minderheit. Der Verfasser stellt die Ereignisse im örtlichen Schulleben von fast zwei Jahrhunderten und daneben die Geschichte der einzelnen Schulen dar. Er ist Oberstufenlehrer und Forscher der Geschichte der Schulen der Stadt.

Die alternative Pädagogik in Ungarn von 1945 bis heute. Nach 1945 hat die ungarische Pädagogik ihre Identität unter dem Einfluss der sowjetischen Politik größtenteils verloren und die mit den bürgerlichen pädagogischen Richtungen verbundene Praxis ist verschwunden. In den 70-er Jahren sind in sogenannten experimentellen Schulen innovative Prozesse gestartet worden, die in den 90-ern wiederum zur Anerkennung und Einführung von alternativen pädagogischen Initiativen in Ungarn führten. Der Artikel stellt mehrere wichtige alternative Schulen und Theoretiker vor. Der Autor ist Hochschuldozent.

Erziehung der Mädchen bei den Azteken. Der Verfasser zeigt anhand von Schilderungen der spanischen und portugiesischen Entdecker und Missionare die Praxis der Erziehung der Mädchen in der mittelamerikanischen Indianerkultur. Die Hauptquelle des Autors ist das Buch von Bernardino de Sahagún, eines Mönchs aus dem 16. Jahrhundert, der anhand eigener Erfahrungen über die Kindererziehung der Azteken geschrieben hat. Im Artikel werden die Erziehungsmethoden im Rahmen der Familien- und Stammeserziehung gezeigt, die der Eingliederung der Mädchen gedient haben. Am Ende der Studie befinden sich zwei Quellenangaben: die Mahnungen eines aztekischen Prinzen an seinen Sohn bzw. an seine Tochter. Der Verfasser ist Universitätsdozent, Forscher der islamischen und indianischen Kulturgeschichte.

KONFERENZEN

Árpád Kiss (1907 – 1979) und der Spiritualität der Erziehung des Menschen. Zu Ehren dieser maßgebenden Persönlichkeit der ungarischen Erziehungswissenschaft wurde im Herbst letzten Jahres eine Konferenz veranstaltet. Anhand der Vorträge in dieser Konferenz zeigt der Verfasser, welchen Einfluss der viel publizierende Fachmann auf das heimische wissenschaftlich- und allgemein-pädagogische Denken ausübte. Im Mittelpunkt seiner Arbeit stand das Problem der

Massenerziehung. Sein Schaffen wird durch seine Stellungnahme für die Wichtigkeit der Erziehung des Einzelnen qualifiziert. Der Verfasser des Artikels ist Erziehungswissenschaftler.

INTERVIEWS, FORUM

„Ich sah und durfte die tausendjährige Geschichte der ungarischen Pädagogik und Erziehung in einem großen Bogen sehen...“ Ein Gespräch mit dem Erziehungswissenschaftler und Forscher der Kulturgeschichte Professor István Mészáros. Das Interview wurde mit der wichtigsten Persönlichkeit der Forschung und der Dokumentation der Erziehungsgeschichte in Ungarn, der sich als Rentner an seine Arbeit als Pädagoge, Forscher und Schriftsteller erinnert, geführt. In der Einführung findet der Leser die wichtigsten Daten seiner Biographie und eine Bibliographie seiner Publikationen. Das Interview wurde vom Vorsitzenden der Redaktion der Zeitschrift geführt.

Die Erbe der ungarischen Erziehungswissenschaft in der Europäischen Union. Auf die Umfrage unserer Zeitschrift – welche Werte aus der tausendjährigen Geschichte der Pädagogik in Ungarn für das vereinte Europa bereichern können – wird zunächst von drei Pädagogen beantwortet. Die Hochschullehrerin Erzsébet Fehér hält das Schaffen von Comenius in Ungarn zwischen 1650 – 1654, seine Schulgründungen und Abhandlungen, der pensionierte Hochschullehrer und Vertretender Hochschuldirektor, Pál Bakonyi, die erfolgreiche Erarbeitung der Theorie und der Praxis der Kleinkindererziehung in Ungarn, der Adjunkt der Hochschule, Béla Molnár, die Lehrerbildung, die die Auszeichnung „Ungarische Erbe“ erhalten hat, für Werte, die die pädagogische Erbe Europas bereichern.

Erziehungsgeschichte und Pädagogenbildung. Der Verfasser – Universitätsdozent – erörtert die Lage des Erziehungswissenschaft-Unterrichts in Ungarn und führt seine Gedanken über eine notwendige Sichtveränderung, was diesen betrifft, aus. Die Redaktion nimmt gerne Stellungnahmen an.

REZENSIONEN

Die Hochschuldozentin Foghtüy Krisztina stellt die bis dato erschienenen Bänder aus der Bücherreihe „Meister und Schüler“ von der Pädagogischen Landesbibliothek und Landesmuseum Ungarn vor. Rezensionen von József Tölgyesi, Hochschuldozent: Rószta Kurucz: Die erste ungarische Bildungsanstalt für Kindergärtnerinnen, sowie Lajos Orosz: Schematische Geschichte des Fachunterrichts Industrie, Wirtschaft und Handel in Ungarn.

EREIGNISSE, INFORMATIONEN

DIE PÄDAGOGISCHE LANDESBIBLIOTHEK UND LANDESMUSEUM UNGARN STELLT SICH VOR

GRÜNDUNG DES FREUNDESKREISES DER PÄDAGOGISCHEN MUSEEN

Die Redaktion veröffentlicht auch Essays und Artikel von Verfassern mit ungarischer oder nicht ungarischer Muttersprache aus dem Ausland. Letztere sollten ihre Artikel in Englisch, Deutsch oder Französisch einreichen, da dies die Arbeit der Redaktion erleichtert. Wir bitten den Verfasser, seinen Titel, Namen und Adresse seines Arbeitsplatzes sowie seine e-mail-Adresse uns mitzuteilen. Wir honorieren alle Artikel und geben dem Autoren außerdem 3 freie Exemplare.

Rezümék

Rezümék - francia

Szerkesztőség

ÉTUDES (Tanulmányok)

1. Le développement du système d'enseignement moderne en Hongrie, surtout pour ce qui est l'histoire de l'école secondaire au XIXe siècle. L'étude – en décrivant, entre autres, les efforts européens en science pédagogique – fait connaître le processus de la formation de l'école secondaire moderne en Hongrie de même que les effets sociologiques, influençant l'actualisation systématique et celle au point de vue du contenu. L'auteur fait état de la loi de 1868 sur l'enseignement public, loi fondatrice de l'enseignement secondaire, ainsi que d'autres lois sur l'enseignement secondaire qui ont donné la possibilité aux écoles secondaires de se développer de manière quantitative et qualitative. L'auteur est professeur d'université.

2. Avis et querelles sur l'enseignement dans deux périodiques du XIXe siècle. L'auteur traite les articles pédagogiques de ces deux périodiques, parues dans le premier moitié du XIXe siècle. Il fait connaître l'avis des penseurs en pédagogie, concernant les questions du principe de l'enseignement de même que la pratique dans les écoles de l'époque. L'auteur attache un grand poids à l'importance de l'influence étrangère, influence allemande en tout premier lieu. C'est l'époque par excellence de la formation du langage spécifique en pédagogie et celle du désir fort d'enseigner en langue hongroise ainsi que celle de l'édition des manuels et des études pédagogiques fondant explicitement sur les expériences hongroises. L'auteur est professeur d'université.

3. Scolarité et vie culturelle dans la ville royale. L'auteur présente la pratique de l'enseignement secondaire du XIXe siècle de la ville qui a couronné les rois de Hongrie au Xe-XVe siècles en jouant un rôle considérable dans l'histoire médiévale du pays. En même temps, l'arrière-plan économique et socio-culturel à son tour est montré. A Székesfehérvár, l'enseignement secondaire a été fondé par les ordres ecclésiastiques, à savoir par les jésuites, puis, après la dissolution de l'ordre des jésuites, par les cisterciens. L'écoles secondaire a eu un rôle primordial dans la vie culturelle de la ville: les pièces théâtrales et religieuses des élèves de même que l'activité scientifique des professeurs assuraient une mission de haute importance à la ville. A la fin de l'étude, un annexe et une bibliographie bien riche se trouvent. L'auteur est professeur d'université, directeur général de l'école supérieure.

4. L'enseignement précoce à Székesfehérvár entre 1693-1867. Après l'occupation de 150 ans par des Turcs, à la fin du XVIIe siècle, c'étaient les Allemands émigrés qui ont fondé la première école primaire à Székesfehérvár enfin libéré. Suivant la croissance rapide du nombre des habitants, les écoles primaires, rassurant l'enseignement public ont été abondamment fondées par la ville. A part

des écoles laïques, les écoles privées, ecclésiastiques et une école de nationalité serbe aussi ont été fondées à leur tour. L'auteur développe les événements locaux de la scolarité d'une deux centaines d'années, de plus, il nous décrit l'histoire de chaque école. L'auteur est professeur d'enseignement secondaire, chercheur de l'histoire de l'enseignement local.

5. La situation de la pédagogie alternative en Hongrie de 1945 jusqu'à nos jours. Après 1945, à cause de l'influence de la politique russe, l'identité autonome de la pédagogie hongroise a été quasiment perdue, en même temps, la politique liée aux courants pédagogiques de la bourgeoisie elle aussi, a disparu. Dans les années 70, d'innovatifs développements ont été lancés dans des écoles dites «expérimentales», lesdits événements ont mené, dans les années 90, à la réputation et à la pratique des pédagogies alternatives en Hongrie. L'étude démontre plusieurs centres pédagogiques alternatifs et quelques théoriciens. L'auteur est maître en conférence.

6. L'enseignement des filles chez les Aztèques. Au sein de la civilisation indienne de l'Amérique centrale, l'auteur fait connaître la pratique de l'enseignement des filles, d'après les oeuvres des premiers découvreurs et missionnaires espagnols et portugais. La source principale de l'auteur est l'ouvrage de Bernardino de Sahagún, moine du XVIe siècle, qui a écrit son livre sur ses propres expériences concernant les us et coutumes des Aztèques dans l'enseignement précoce. L'auteur montre les coutumes aidant les jeunes filles à l'intégration sociale, au sein de l'enseignement familial et tribal. A la fin de l'étude, on trouve comme annexe un extrait de texte d'une admonestation d'un prince aztèque à son fils et à sa fille. L'auteur est maître en conférence, chercheur en histoire de la culture islamique et indienne.

COLLOQUES (Konferenciák)

Árpád Kiss (1907-1979) ou l'esprit de l'enseignement humain. C'est à l'hommage de la personnalité décisive de la science pédagogique hongroise qu'une colloque a été organisée, l'automne passé. D'après les interventions de ladite colloque, l'auteur décrit l'influence d'Árpád Kiss sur la réflexion publique et scientifique. Au centre de son oeuvre s'est trouvé la problématique de l'enseignement public en masse; parallèlement à cela, il attache un grand poids à la problématique de l'enseignement individuel. L'auteur est historien de la pédagogie.

ENTRETIENS (interjú, fórum)

1. «J'ai eu de la chance de voir et de faire voir, en un seul et unique arc, l'histoire millénaire de l'enseignement hongrois». Entretien à István Mészáros, historien de l'enseignement et de la civilisation. L'entretien a été fait avec le représentant le plus connu de l'histoire de l'enseignement hongrois qui, retraité, fait ses mémoires concernant ses années de recherche, d'enseignement et de publication. Dans l'introduction se trouve son CV professionnel de même que sa bibliographie sélective. L'entretien a été fait par le rédacteur en chef de la périodique.

2. L'héritage de l'histoire de l'enseignement hongrois à l'Union Européenne. A la question lancée par la périodique – «Quelles valeurs de l'enseignement hongrois de mille ans à donner à l'Union

Européenne?» – trois chercheurs ont répondu. Erzsébet Fehér, professeur d'université a voté pour la pratique pédagogique de Comenius en Hongrie entre 1650-1654, son dur travail pour ce qui est la fondation des écoles et sa publication en pédagogie; Pál Bakonyi, professeur d'université en retraite a choisi la fondation théorique et la pratique de l'enseignement précoce en Hongrie; Béla Molnár, maître assistant considère comme valeur principale l'enseignement des maîtres d'écoles primaires. Lesdites valeurs en pédagogie typiquement hongroises vont, sans aucune doute, enrichir l'héritage pédagogique de l'Europe.

3. Histoire de l'enseignement et formation pédagogique. L'auteur, en tant que maître en conférence, développe ses idées concernant la situation actuelle de l'enseignement de l'histoire de l'enseignement. Son étude est considérée par la rédaction comme article polémique.

REVUE (könyv- és folyóirat ismertetések)

Krisztina Foghtüy, maître en conférence, nous fait connaître les volumes parues de la collection «Maîtres et disciples» de la Bibliothèque et Musée National de Pédagogie. József Tölgyesi, maître en conférence fait connaître les ouvrages suivants: Rózsa Kurucz: La première école normale primaire hongroise, Lajos Orosz: Esquisse historique de l'enseignement technique d'industrie, d'agricole et de commerce.

ÉVÉNEMENTS (Események, tájékoztatók)

Présentation de la Bibliothèque et Musée National de Pédagogie

Constitution de l'Association des amis de la Bibliothèque et Musée National de Pédagogie

La rédaction publie non seulement les études des auteurs hongrois, mais aussi celles des auteurs étrangers, en langues anglaise, allemande et française. Merci de bien vouloir nous faire parvenir votre étude éventuelle, écrite en une de ces trois langues, de même que l'adresse de votre lieu de travail, votre grade scientifique et votre adresse électronique. Les droits d'auteurs ainsi que trois exemplaires de la périodique sont assurés.

